

**FAKULTA
HUMANITNÍCH STUDIÍ**
Univerzita Karlova

Orální historie – soudobé dějiny

Dvě Jugoslávie: jedna ztracená, druhá vysněná.
Válečný konflikt a rozpad Jugoslávské federace z perspektivy
jugoslávské emigrantské komunity v České republice

Diplomová práce

Bc. Barbora Hamoudová

Vedoucí práce: PhDr. Přemysl Houda, Ph.D.

Praha 2023

Prohlášení

Prohlašuji, že jsem práci vypracovala samostatně. Všechny použité prameny a literatura byly řádně citovány. Práce nebyla využita k získání jiného nebo stejného titulu.

V Praze dne 1. 1. 2023

Bc. Barbora Hamoudová

Poděkování

Děkuji všem narátorům, kteří mi poskytli rozhovory, i když pro ně zajisté nebylo lehké mluvit o svém životě a událostech, které byly tématem této práce. Děkuji vedoucímu práce, doktoru Přemyslu Houdovi, za vstřícný a lidský přístup. Děkuji členům mé rodiny, především manželovi a mamince, za jejich toleranci a pomoc, neboť bylo velmi náročné skloubit univerzitní studium s prací a rodinným životem. Na závěr děkuji přátelům, kteří mi poskytli některé z cenných podkladů pro zpracování této diplomové práce.

Abstrakt:

Diplomová práce se zabývá reflexí válečného konfliktu a následného rozpadu Jugoslávie v první polovině 90. let 20. století z perspektivy zástupců různých etnických a náboženských skupin, pocházejících ze zemí této bývalé federace, kteří našli nový domov v České republice. Cílem práce je zachycení jejich vzpomínání a vnímání příčin a důsledků této dějinné události prostřednictvím orální historie, a to v souladu s post-positivistickým paradigmatem po kulturním obratu v 80. letech 20. století. Na základě analýzy a interpretace orálně historických rozhovorů se pokusím o interpretativní průnik do historické subjektivity těchto narátorů. Bude mě zajímat také otázka jejich postkonfliktní identity a jejich postoj k rozpadu Jugoslávie a k poválečnému transnacionalismu. Mými narátory jsou ex-Jugoslávci, kteří se narodili v 60. a 70. letech v bývalé Jugoslávii na území Bosny a Hercegoviny, v době občanské války (1992-1995) byli již dospělí lidé a emigrovali během války či bezprostředně po ní.

Klíčová slova:

Jugoslávie, občanská válka, orální historie, emigrace, nacionalismus, náboženství, post-konfliktní identita, subjektivita, transnacionalismus, diaspora

Abstract:

The thesis deals with the reflection of the war conflict and the subsequent disintegration of Yugoslavia in the first half of the 1990s from the perspective of representatives of various ethnic and religious groups from the countries of this former federation, who found a new home in the Czech Republic. The aim of the work is to capture their recollection and perception of the causes and consequences of this historical event through oral history, in accordance with the post-positivist paradigm following the cultural turnover in the 1980s. Based on the analysis and interpretation of oral history interviews, I will attempt to interpret the intrusion into the historical subjectivity of these narrators. I will also be interested in the question of their post-conflict identity and their attitude towards the disintegration of Yugoslavia and towards post-war trans-nationalism. The narrators are ex-Yugoslavs who were born in the 1960s and 1970s in former Yugoslavia on the territory of Bosnia and Herzegovina, during the Civil war (1992-1995) were already adults and they emigrated during the war or immediately after that.

Keywords:

Yugoslavia, civil war, oral history, emigration, nationalism, religion, post-conflict identity, subjectivity, transnacionalism, diaspora

Obsah

Abstrakt

1. Úvod	1-2
2. Teorie a metodologie výzkumu	3
2.1 Jihoslovanské země v historiografii	3-5
2.2 Literatura a prameny	5-7
2.3 Výzkumná metoda - Orální historie a její specifika	7-10
2.3.1 Trauma a etický aspekt výzkumu v orální historii	10-11
2.3.2 Volba a kontaktování narátorů	12-14
2.3.3 Realizace rozhovorů	15
2.3.4 Vlastní pozicionalita – (částečný) insider	16-17
3. Historický kontext	18
3.1 Balkánský poloostrov a jihoslovanské národy do 1. světové války	19
3.2 Jihoslovanské státy během 1. světové války	20
3.3 Vznik jednotného státu jihoslovanských národů	20-23
3.4 Jugoslávie v období před 2. světovou válkou	23
3.5 2. světová válka	24
3.6 Obnovení Jugoslávie po 2. světové válce	24-27
3.7 Reformy 60. a 70. let	28
3.8 Jugoslávie po Titově smrti	29-30
3.9 Rozpad Jugoslávie	30
3.9.1 Odtržení Slovinska – „Desetidenní válka“	30-31
3.9.2 Odtržení Chorvatska – „Chorvatská vlastenecká válka“	31
3.9.3 Válka v Bosně a Hercegovině	32-34
3.9.4 Daytonská smlouva - Kompromisní mír	34-35
4. Přehled rozdílných tézí objasňujících příčiny rozpadu Jugoslávie	36
4.1 Teze „longue durée“ (dlouhé trvání): dávná nenávisť, civilizace, impéria	37-39
4.2 Tíha historie: národní ideologie a dědictví prvního jugoslávského státu	39-42
4.3 Socialistická zkušenost Jugoslávie: instituce, ideologie, modernizace a legitimita	43-45
4.4 Soumrak Jugoslávie: role politických a intelektuálních činitelů	46-52
4.5 Vliv mezinárodních faktorů	52-55

5. Výkladová část	56
5.1 Etnický původ a (postkonfliktní) identita	57-64
5.2 Jugoslávie a Tito očima narátorů	65-71
5.3 Období 80. let: Jugoslávie po Titově smrti v reflexi narátorů	72-74
5.4 Příčiny války v bývalé Jugoslávii v reflexi narátorů	75-79
5.5 Válka v bývalé Jugoslávii v reflexi narátorů	80-87
5.6 Emigrace a integrace v České republice	88-95
5.7 Důsledky války a reflexe současné situace na Balkáně	95-103
5.8 Transnacionalismus	103-106
5.9 Diaspora, (ex)jugoslávská komunita a jugonostalgie	106-111
Závěr	112-116
Seznam literatury a pramenů	117-123
Internetové zdroje	123-124
Otázky	125

1. Úvod

Volba obsahu této diplomové práce byla podložena mnoha důvody, které lze rozdělit na osobní a obecné. Primární snahou bylo zpracování tématu, které bude přínosem v oblasti společenskovedního bádání, ale které se mě bude zároveň určitým způsobem osobně dotýkat. O historii a pádu Jugoslávie bylo napsáno mnoho politologických, ekonomických, sociologických, historických a dalších knih, a stejně tak bylo toto téma obsahem mnoha závěrečných prací. Autoři se rozcházejí v objasňování důvodů, proč došlo k jejímu zániku a jaké byly příčiny a viníci občanské války v 1. polovině 90. let. Historickému pozadí zrodu a rozpadu Jugoslávie, stejně tak jako teoriím ohledně příčin jejího rozpadu, se věnuje teoreticko-metodologická část této práce.

Ex-Jugoslávci (potažmo jejich reflexe této dějinné události) jsou společenskovedními výzkumy téměř opomíjeni, a to nejen jako jednotlivci, ale i jako diaspora.¹ Myšlenka zpracovat diplomovou práci prostřednictvím orální historie mě napadla na základě náhodných rozhovorů s bývalými Jugoslávci, které jsem potkávala nejen v České republice, ale i v jiných zemích, kam kvůli válce emigrovali. Jejich narativ rozpadu Jugoslávské federace se často lišil od knih, které prezentovaly oficiální, většinou politickou a vojenskou historii. Velmi zajímavou se mi jevila také skutečnost, že ex-Jugoslávci (žijící především v Praze) vykazují dlouhodobě znaky fungující diasporické komunity, a to v duchu ideologie jihoslovanství a soudržnosti mezi národy. Tato soudržnost a aktivní osobní vztahy mezi jednotlivci přetrvávají, a to i po třicet letech od vypuknutí válečného konfliktu.² Mým záměrem tedy není sepsat další tezi rozpadu této bývalé federace, ale naopak dát prostřednictvím orálně historických rozhovorů hlas jednotlivcům, které zánik Jugoslávie ovlivnil nejvíce. Orální historie je pro tento účel zcela nenahraditelná, neboť užitečnost orálních zdrojů pro historický výzkum nespočívá primárně jen v uchování minulosti, ale často především ve změnách zapříčiněných pamětí, které se dají interpretovat jako snaha vypravěče zasadit vyprávění do historického kontextu, uchopit minulost a dát svému životu tvar.³ Mým záměrem nebude hledat pouze „fakta“, ale mou snahou bude odhalovat samotnou subjektivitu existence narátorů, což je především osobní zkušenost.⁴

---

¹ Vyplyvá to z malého počtu dohledatelných výzkumů a malého počtu závěrečných vysokoškolských prací. Viz například: COLUMBY, Nikola. *Život ex-Jugoslávců v Praze*. Bakalářská práce. Praha: Univerzita Karlova, Katedra sociální geografie a regionálního rozvoje, Přírodovědecká fakulta, 2020; stejné závěry vyplývají i ze všech uvedených závěrečných prací

² COLUMBY, Nikola. *Život ex-Jugoslávců v Praze*. Bakalářská práce. Praha: Univerzita Karlova, Katedra sociální geografie a regionálního rozvoje, Přírodovědecká fakulta, 2020, viz. také ostatní uvedené závěrečné práce

³ PORTELLI, Alessandro. *Smrt Luigiho Trastulliho a jiné příběhy. Forma a význam v orální historii*. Praha: Karolinum. 2020. ISBN: 978-80-2464-550-6, s. 71-73

⁴ ABRAMS, Lynn. *The Oral History Theory*. Second edition. Routledge. 2016. ISBN 978-1-138-90538-2, s. 22

V úvodu je také nutno uvést osobní důvody, které byly (kromě výše zmíněného) základní motivací k sepsání této práce. Během období válečného konfliktu v bývalé Jugoslávii v letech 1992-1995 se v Praze vytvořila jugoslávská komunita lidí, prchajících před válkou, jíž jsem se shodou životních okolností stala součástí. V období od ledna 1996 do září 1997, tedy bezprostředně po oficiálním ukončení války, jsem následně žila v Mostaru, který byl jedním z epicenter etnických bojů na území Bosny a Hercegoviny (dále jen BaH), a který jsem také navštívila již během let 1994 a 1995. Díky znalosti jazyka a pobytu v rodině místních obyvatel jsem tak mohla doslova proniknout v roli „pozorovatele a tazatele“ do světa, který by mi jinak zůstal za běžných okolností skryt a uzavřen. Tuto skutečnost je nutno reflektovat v této práci z pozice výzkumníka, neboť mě staví do role částečného insidera. Tak jako pro mě bylo tenkrát nesmírně zajímavé mluvit s lidmi a poslouchat jejich (životní) příběhy, neméně zajímavé a přínosné pro mě nyní bylo hovořit s mými narátory po téměř třiceti letech od ukončení války, kdy mohli tuto dějinnou událost a své životy před, během a po válce reflektovat s důležitým časovým odstupem. Na základě analýzy a interpretace orálně historických rozhovorů se tedy pokusím o interpretativní průnik do historické subjektivity těchto narátorů.⁵ Zaměřím se také na jejich postkonfliktní identitu a jejich postoj k rozpadu Jugoslávie a k poválečnému transnacionalismu.

---

⁵ ABRAMS, Lynn. *The Oral History Theory*. Second edition. NY: Routledge. 2016. ISBN 978-1-138-90538-2, s. 22

2. Teorie a metodologie výzkumu

2.1. Jihoslovanské země v historiografii

Jugoslávské dějiny byly již během existence tohoto státního útvaru tématem (mnohdy velmi vyhrocených) kontroverzí, což ve svém příspěvku *Dějiny a rozpad Jugoslávie jako předmět historických sporů* shrnuje historik Ondřej Vojtěchovský, přičemž k zásadním problémům moderních jihoslovanských dějin dle něj bezesporu patří otázky spjaté se vznikem, existencí a příčinami ztroskotání projektu společného jugoslávského státu.⁶ Do historiografie se zákonitě promítaly politické, nacionální či ideologické spory, kde poté docházelo k jejich transformaci na více či méně odbornou úroveň. Závěry a úvahy historiků byly pak využívány především aktéry dobových sporů k ospravedlnění vlastních postojů.⁷ Historiografie jednotlivých zemí bývalé Jugoslávie byly pod vlivem těchto ideologických a politických konstrukcí až do té míry, že je lze považovat za ortodoxní. V epoše reálného socialismu mohla být tato ortodoxie žádoucí v otázkách tabuizování bolestivých témat, které by byly smrtelné pro propagandu společné celojugoslávské identity, pro státní ideologii bratrství a jednoty a pro projekt nacionálního smíru,⁸ tudíž měla v určitém smyslu užitečnou společenskou roli, nicméně však zcela bránila svobodnému historickému bádání a doboví historici, kteří překročili oficiální rámec, byli různými způsoby perzekuováni.⁹

V 80. letech došlo v Jugoslávii k určité liberalizaci, „osvobození“ vědeckého výzkumu spolu s transformací předchozí krajní ortodoxie však bohužel nahradila přehnaná snaha o boření mýtů, otevírání tabuizovaných otázek a zaplňování „bílých míst“ jugoslávské historie, což vedlo mnohdy k naprosté revizi dosavadního výkladového rámce. Pozornost historiků se v období po Titově smrti upřela na partyzánské zločiny během 2. světové války, na totalitní praktiky Titova režimu a na reinterpretaci válečných událostí. Tato tendence začala po rozpadu federace nabývat rozměr nové ortodoxie, jejímiž hlavními charakteristikami byl antikomunismus spolu s antijugoslávstvím. Historici tedy ve většině republik naplňovali aktuální dobovou potřebu argumentace pro legitimizaci existence nových národních států, což bylo opět v rozporu s komplexní, mnohými faktory podmíněnou historií Jugoslávie.¹⁰

Historiografie zemí bývalé Jugoslávie má velmi specifický charakter také z toho důvodu, že se historici v jednotlivých zemích věnují většinou pouze národním dějinám.¹¹

---

⁶ VOJTĚCHOVSKÝ, Ondřej. *Dějiny a rozpad Jugoslávie jako předmět historických sporů*. Soudobé dějiny XXI / 3, s. 1

⁷ Tamtéž, s. 2

⁸ Viz kapitoly 3.6 Obnovení Jugoslávie po 2. světové válce; a 3.7 Reformy 60. a 70. let

⁹ VOJTĚCHOVSKÝ, Ondřej. *Dějiny a rozpad Jugoslávie jako předmět historických sporů*. Soudobé dějiny XXI / 3, s. 4

¹⁰ Tamtéž, s. 4-5

¹¹ Tamtéž s. 1

Sběr faktografického materiálu je tedy mnohdy ovlivněn nacionálními stereotypy a ačkoli dle Vojtěchovského můžeme od 90. let pozorovat tendence propojit dějepisnou produkci zaniklé federace se širším kontextem historického bádání, práce tohoto typu se dle něj (až na výjimky, viz níže) nemohou stát metodologickou inspirací či přispět k obecnější diskusi.¹²

Relevantnější studie o historii jihoslovanských národů vznikaly především v západních zemích, a to od amerických, německých či anglických autorů. V českém prostředí je dějepisectví jihoslovanských zemí sledováno mimo hranice balkanistické specializace jen zřídka, nicméně knihy českých historiků-balkanistů jsou v obecném srovnání velmi kvalitní. Tyto práce vycházely z dostupné literatury a archivních materiálů, přičemž primární pro tyto autory byla snaha o maximální objektivitu a nestrannost. Čeští autoři často v úvodu svých knih tuto snahu o zachování maximální „neutrality“ proklamují, což v tomto kontextu znamená nebytí prosrbský, prochorvatský ani proslovinský.¹³ Dle některých odborníků je tzv. český pohled na historii této oblasti velmi přínosný, a to především z toho důvodu, že Češi měli vždy s národy bývalé Jugoslávie velmi dobré vztahy, aniž by jakýkoli z nich favorizovali, a dále proto, že na rozdíl od západních autorů mají vlastní zkušenost s politickými dějinami východní Evropy a s několika desítkami let státního socialismu pod vedením komunistické strany.¹⁴ I přes tuto výchozí pozici a snahu o objektivitu je však tento úkol velmi nesnadný i pro přední české balkanisty, což vyjádřil například historik Miroslav Tejchman v úvodu knihy *Balkán ve 20. století*: „Napsat zcela nezáužatou práci o moderních dějinách zemí jihovýchodní Evropy je prakticky nemožné. Každý z balkánských národů má o své a okolních zemích vlastní pravdu, která se navíc, i v rámci jednotlivých etnik, může lišit.“¹⁵

Z výše uvedených důvodů jsem v kapitole týkající se historického kontextu čerpala především z knih českých historiků a tuto část jsem se snažila založit na faktografických údajích, které nejsou součástí historických sporů či debat. Zástupci jihoslovanských historiků a jejich díla nicméně budou (spolu se západními autory) součástí kapitoly o rozdílných tézích, týkajících se příčin rozpadu Jugoslávie a dominujících současné historiografii, jíž jsou tito historikové samozřejmě a nedílnou součástí.¹⁶

---

¹² VOJTĚCHOVSKÝ, Ondřej. *Dějiny a rozpad Jugoslávie jako předmět historických sporů*. Soudobé dějiny XXI / 3, s. 1

¹³ PELIKÁN, Jan. *Dějiny Jihoslovanských zemí*. Lidové noviny, 1998. ISBN 80-7106-266-9, viz Úvod

¹⁴ HLADKÝ, Ladislav. *Bosna a Hercegovina. Historie nešťastné země*. Brno: Doplněk. 1996. ISBN 80-85765-61-6. viz. Úvod

¹⁵ TEJCHMAN, Miroslav. *Balkán ve 20. století*. Praha: Karolinum. 2016. ISBN 978-80-246-3178-3, viz Předmluva

¹⁶ Viz kapitola 4. Přehled rozdílných tézí objasňujících příčiny rozpadu Jugoslávie

Někteří vědci (a filozofové) původem ze států bývalé federace získali ve světě značné uznání.¹⁷ Především v 90. letech se mnozí intelektuálové ze zemí bývalé Jugoslávie dokázali etablovat na mezinárodním vědeckém poli, neboť jugoslávští studenti běžně studovali alespoň několik semestrů na západních univerzitách, a s ohledem na vývoj situace a vlnu nacionalismu na počátku 90. let hledali uplatnění v západním akademickém světě. Současnými odborníky na dějiny Jugoslávie jsou tak mnohdy lidé, kteří pocházejí z bývalých států federace. Dle Vojtěchovského nelze ovšem říct, že by tito lidé zpětně ovlivňovali prostředí ve svých zemích.¹⁸

2.2 Literatura a prameny

Práce se kromě orálně historických rozhovorů opírá o odbornou literaturu, týkající se historie Jugoslávské federace, s níž jsem byla konfrontována během svého studia¹⁹ a přípravy této práce. Stručná charakteristika poválečné situace na Balkáně pak bude součástí výkladové části. Jedná se především o knihy předních českých balkanistů Miroslava Tejchmana, Miroslava Šestáka, Jana Pelikána, Pavla Hradečného a Lubomíry Havlíkové *Dějiny jihoslovanských zemí; Balkán ve 20. století a Historické souvislosti rozpadu Jugoslávie*. Dále jsem čerpala z publikací Ondřeje Žíly *Válečný konflikt v Bosně a Hercegovině a fenomén etnických čistek*, a pak také z knih Ladislava Hladkého: *Bosna a Hercegovina. Historie nešťastné země a Jugoslávská krize a její historické souvislosti*.²⁰

Zásadní knihou, týkající se tématu rozpadu Jugoslávie, pro mě beze sporu bylo dílo zahraničních autorů (editorů) Lenarda J. Cohena a Jasny Dragovič-Soso *State Collapse in South-Eastern Europe: New Perspectives on Yugoslavia's Disintegration*, kde jsou shrnuty a rozebrány hlavní teze příčin rozpadu federace v současné historiografii.²¹

---

¹⁷ Jsou to např.: filozofové Slavoj Žižek Boris Buden a Srećko Horvat. Dále např. ekonom Branko Milanović (in VOJTĚCHOVSKÝ. *Jugonostalgie je příznakem krize*)

¹⁸ „Jugonostalgie je příznakem krize. S Ondřejem Vojtěchovským o Titově Jugoslávii a dnešním Balkánu.“ *A2*, roč. XV, č. 17, 2019, s. 20–21.

¹⁹ Během bakalářského i magisterského studia jsem navštěvovala kurzy M. Tejchmana na FSV UK: *Dva „rozpady“ Jugoslávie a Dějiny Jugoslávie*.

²⁰ ŠESTÁK, Miroslav., TEJCHMAN, Miroslav., HAVLÍKOVÁ, Lubomíra., HLADKÝ, Ladislav., PELIKÁN, Jan. *Dějiny jihoslovanských zemí*. Lidové noviny, 1998. ISBN 80-7106-266-9; TEJCHMAN, Miroslav. *Balkán ve 20. století*. Praha: Karolinum. 2016. ISBN 978-80-246-3178-3; TEJCHMAN, Miroslav., HRADEČNÝ, Pavel., ŠESTÁK, Miroslav. *Historické souvislosti rozpadu Jugoslávie*. 1. vydání, Praha: Historický ústav Akademie věd. 1996. ISBN 80-85268-58-2; ŽÍLA, Ondřej. *Válečný konflikt v Bosně a Hercegovině a fenomén etnických čistek*. Soudobé dějiny XXI / 3, str. 279-314. ISSN 1210-7050 HLADKÝ, Ladislav. *Bosna a Hercegovina. Historie nešťastné země*. Brno: Nakladatelství Doplněk. 1996. ISBN 80-85765-61-6; HLADKÝ, Ladislav. *Jugoslávská krize a její historické souvislosti*. 1.vydání. Jinočany: H+H. 1993. ISBN 80-85467-15-1

²¹ COHEN J. Lenard, DRAGOVIČ-SOSO, Jasna. (Ed.) *State Collapse in South-Eastern Europe: New Perspectives on Yugoslavia's Disintegration*. Central European Studies, Purdue University Press. 2007. ISBN 978-1-55753-461-3

Tyto teze se zároveň snaží objasnit důvody, proč byl tento rozpad proveden formou občanské války, válečných zločinů a etnických čistek, přičemž autoři tyto teze zároveň nejen rozporují, ale předkládají také otázky, které nebyly v kontextu těchto tézí zodpovězeny a navrhuji nové oblasti a témata výzkumu.

Další skupinou odborné literatury jsou knihy, týkající se orální historie. Zde jsem čerpala pouze z knih zahraničních autorů, a to představitelů post-pozitivistického paradigmatu Lynn Abrams *Oral History Theory*, Alessandra Portelliho *Smrt Luigiho Trastulliho a jiné příběhy* a Alistaira Thomsona *Four Paradigm Transformation in Oral History*.²²

Většina diplomových či bakalářských prací, zabývajících se tematikou rozpadu Jugoslávie, jsou především statistické a sociologické (kvantitativní) výzkumy, které postihují jen některé aspekty sebepojetí a zkušenosti aktérů. Přesto se mi podařilo dohledat několik závěrečné prací, týkajících se ex-Jugoslávské komunity v České republice, které pro mě byly velkým přínosem a zdrojem cenných informací. První z nich je bakalářská práce Nikoly Columbyho z roku 2020 s názvem *Život ex-Jugoslávčů v Praze: komunitní vztahy a integrace*. Druhou je bakalářská práce Saniny Čajić *Imigrace uprchlíků původem z bývalé Jugoslávie do Prahy a jejich integrace do společnosti*. Obě tyto práce obsahují také strukturované rozhovory s narátory, kteří splňují stejná kritéria jako narátoři v mé práci a oba autoři patří do druhé generace jugoslávských emigrantů. Neméně teoreticky přínosná byla závěrečná práce Jana Klusáčka *Rizikové faktory občanské války*, pak také práce Kateřiny Tylové *Specifický vývoj Jugoslávie po 2. světové válce a různé pohledy na samosprávný socialismus*, a dále pak práce Petra Duhana *Hodnocení humanitární intervence v SRJ v roce 1999*.²³

---

²² THOMSON, Alistair. *Four Paradigm Transformations in Oral History*. The Oral History Review, Vol. 34, Issue 1, pp. 49–70, 2006. ISSN 0094-1223; ABRAMS, Lynn. *The Oral History Theory*. Second edition. Routledge. 2016. ISBN 978-1-138-90538-2; PORTELLI, Alessandro. *Smrt Luigiho Trastulliho a jiné příběhy. Forma a význam v orální historii*. Praha: Karolinum. 2020. ISBN: 978-80-2464-550-6

²³ TYLOVÁ, Kateřina. *Specifický vývoj Jugoslávie po 2. světové válce a různé pohledy na samosprávný socialismus*. Bakalářská práce, Praha: Univerzita Karlova, Fakulta sociálních věd, Institut mezinárodních studií. 2018; DUHAN, Petr. *Hodnocení humanitární intervence v SRJ v roce 1999*. Bakalářská práce. Praha: Univerzita Karlova, Fakulta sociálních věd, Institut mezinárodních studií; COLUMBY, Nikola. *Život ex-Jugoslávčů v Praze*. Bakalářská práce. Praha: Univerzita Karlova, Katedra sociální geografie a regionálního rozvoje, Přírodovědecká fakulta, 2020; ČAJIĆ, Sanina. *Imigrace uprchlíků původem z bývalé Jugoslávie do Prahy a jejich integrace do společnosti*. Bakalářská práce, Praha: Univerzita Karlova, Fakulta sociálních věd, Institut mezinárodních studií. 2020; KLUSÁČEK, Jan. *Rizikové faktory občanské války*. Bakalářská práce. Brno: Masarykova univerzita, Fakulta sociálních studií. 2018

Ve výkladové části jsem při interpretaci rozhovorů vycházela z odborných knih či článků, které souvisely s tématy vzešlými z rozhovorů a s výzkumnými otázkami. V otázce postkonfliktní identity jsem vycházela z článku Farhaana Waliho „*An oral history approach to post-conflict identity in Bosnia and Herzegovina*“, velkým přínosem byla také studie Karin Dyrstad „*After ethnic civil war: Ethno-nationalism in the Western Balkans*“, a neméně důležité podklady jsem načerpala ze studie Marca Gemignanyho *The Past if Past: The Use of Memories and Self-Healing Narratives in Refugees from the Former Yugoslavia*.²⁴

2.3 Výzkumná metoda - Orální historie a její specifika

Orální historie, kterou jsem zvolila jako výzkumnou metodu, je pro mou práci naprosto klíčová. Základem tohoto výzkumu jsou ústní sdělení jednotlivců,²⁵ což žádná jiná historiografická metoda neumožňuje.²⁶ Tato metoda prošla od svého vzniku v první polovině 20. století čtyřmi paradigmatickými revolucemi, a to jak v teoretické, tak i v praktické rovině. V poválečném období došlo k renesanci paměti jako zdroji lidské historie, od 2. poloviny 70. let můžeme mluvit o post-pozitivistickém přístupu k lidské paměti a subjektivitě, poté přišla v 80. letech transformace ve vnímání role orálního historika jako tazatele a analytika, a nakonec se v orální historii odrazila digitální revoluce pozdních 90. let a počátečních let nového milénia.²⁷ Tyto změny paradigmat byly souběžně ovlivňovány širšími historiografickými a metodologickými posuny, které byly naopak zpětně ovlivněny pracemi orálních historiků, ve kterých se ústředním zdrojem informací staly osobní výpovědi a svědectví jednotlivců. Ačkoli se vývoj orální historie v různých zemích lišil, určité sociální (společenské) a intelektuální síly formovaly současné přístupy k orální historii a ovlivnily orální historiky po celém světě.²⁸

Mým výzkumným záměrem je získat ústní svědectví jednotlivců, kteří se narodili v bývalé Jugoslávii, zažili její rozpad v období válečného konfliktu a svůj život tak mohou rozdělit na dvě téměř shodné poloviny: na život před válkou v Jugoslávii a na život po válce v Praze.

---

²⁴ WALI, Farhaan. *An oral history approach to post-conflict identity in Bosnia and Herzegovina*. Oral History, Spring 2018, Vol. 46, No. 1, pp. 67-77. Published by: Oral History Society; DYRSTAD, Karin. *After ethnic civil war: Ethno-nationalism in the Western Balkans*. Department of Sociology and Political Science, Norwegian University of Science and Technology (NTNU) & Centre for the Study of Civil War (CSCW), Peace Research Institute Oslo (PRIO). 2012; GEMIGNANY, Marco. *The Past if Past: The Use of Memories and Self-Healing Narratives in Refugees from the Former Yugoslavia*. Journal of Refugee Studies Vol. 24, No. 1. 2011. Oxford University Press.

²⁵ PORTELLI, Alessandro. *Smrt Luigiho Trastulliho a jiné příběhy. Forma a význam v orální historii*. Praha: Karolinum. 2020 s. 67

²⁶ ABRAMS, Lynn. *Oral History Theory*. Second edition. Routledge. 2016. ISBN 978-1-138-90538-2, s. 19

²⁷ THOMSON, Alistair. *Four Paradigm Transformations in Oral History*. The Oral History Review, Vol. 34, Issue 1, pp. 49–70, ISSN 0094-1223, s. 49-50

²⁸ Tamtéž, s. 50

Nehledala jsem tedy pouze „fakta“, ale mou snahou bylo také odhalovat emociální reakce, politické názory a osobní zkušenost - tedy samotnou subjektivitu narátorovy existence.²⁹ Pro orální historii je subjektivita těchto narátorů velmi drahocenná, protože nám nesdělují pouze to, co dělali, ale také to, co dělat chtěli, co se domnívali, že dělají a co se nyní zpětně domnívají, že dělali. Subjektivita je tedy předmětem historie stejně tak, jako viditelná „fakta“: „*To, čemu narátoři věří, je totiž skutečně historickým faktem, stejně jako to, k čemu došlo doopravdy.*“³⁰ Neméně důležitá je zde také otázka paměti, protože individuální paměť není jen pasivním skladištěm faktů, ale zároveň aktivním procesem vytváření významů.³¹

Historická užitečnost orálních zdrojů pro historický výzkum tak nespočívá primárně jen v uchování minulosti, ale často především ve změnách zapříčiněných pamětí, které se dají interpretovat jako snaha vypravěče zasadit vyprávění do historického kontextu, uchopit minulost a dát svému životu tvar. Orálně-historický rozhovor je často semistrukturovaný a netvoří klasické schéma otázka-odpověď. Narátoři mívají podstatně delší repliky než tazatelé, kteří by se měli snažit přimět narátory především volně vyprávět.³² Touto zásadou jsem se během rozhovorů řídila i já.

Během rozhovorů bývají často odhaleny neznámé události či nové aspekty událostí již známých, vrhající nové světlo na neprozkoumané oblasti. Historik by tedy měl vždy narátora upřednostnit a zaměřit se primárně na to, co chce narátor říci sám. Dodatečné dotazování by mělo být ideálně obsahem dalšího rozhovoru, či jeho druhé části, přičemž výsledek orálněhistorického rozhovoru je vždy výtvozem všech zúčastněných. Historický diskurs by měl však zůstat pevně v rukou historika, který si zvolí vhodné narátory a svými otázkami přispívá k formování svědectví, kterému dá poté finální tvar a kontext neboli to vše shrnuto slovy A. Portelliho: „*Narátoři (či skupiny) nehovoří v abstraktním prostoru, ale k historikovi, s historikem a v případě publikování skrze historika.*“³³

Oralita je vždy určitým způsobem spojena s psaným dokumentem. Vyprávění příběhu chrání vypravěče před zapomněním, příběh buduje vypravěčovu identitu a je dědictvím, jež zde zanechává pro budoucnost.³⁴

---

²⁹ ABRAMS, Lynn. *The Oral History Theory*. Second edition. Routledge. 2016. ISBN 978-1-138-90538-2, s. 22

³⁰ PORTELLI, Alessandro. *Smrt Luigiho Trastulliho a jiné příběhy. Forma a význam v orální historii*. Praha: Karolinum. 2020, s. 69

³¹ Tamtéž, s. 71-73

³² Tamtéž, s. 73-75

³³ Tamtéž, s. 77

³⁴ Tamtéž

Dostupnost psaní na druhou stranu osvobozuje oralitu od břemene paměti. Písemně se efektivněji uchovávají texty, stvrzují smlouvy i zaznamenává historie.³⁵ „*Mluvenost a psanost už stovky let neexistují odděleně-mnohé písemné zdroje jsou založeny na oralitě a moderní oralita je prosycena psaním.*“³⁶ Základem orální historie jsou však pro výzkumníka vždy nahrávky, neboť písemné materiály se řídí odlišnými pravidly. Proměna sluchových předmětů ve znakové během přepisu tedy nevyhnutelně znamená také změny v interpretaci. „*Tón, rozsah hlasitosti a rytmus lidové řeči v sobě nesou implicitní význam a společenské konotace, které se psanou formou zaznamenat nedají, proto by orální zdroj měl být v orální historii vždy tím zásadním.*“³⁷ Podle změny postoje k předmětu diskuse narátoři často přecházejí z jednoho rytmického typu k jinému a mění tak rychlost řeči. Rysy ústního projevu odhalují narátorovy emoce, jeho účast na události a také skryté postoje, které narátoři neumějí či nechtějí vyjádřit přímo slovně ve svém projevu.³⁸ Orální historie tedy prakticky existuje ve čtyřech podobách: ve formě původního ústního rozhovoru, v jeho zaznamenané verzi, v písemném přepisu a v interpretaci rozhovoru výzkumníkem.³⁹

Přesto je velké množství historiků, kteří orálními zdroji opovrhují, zatímco bez výhrad akceptují zdroje písemné. Součástí tohoto předsudku je argument, že orální zdroje jsou zkresleny nedokonalou pamětí, neboť mezi událostí a rozhovorem uběhlo velké množství času. Tato skutečnost se však může týkat i mnoha písemností, kde je vše ještě umocněno faktem, že jsou tyto události zpracovány a zdokumentovány někým, kdo se těchto událostí vůbec neúčastnil. Písemné dokumenty jsou tedy velmi často pouze neřízeným přenosem neidentifikovatelných orálních zdrojů. Procesy, které vedly od orálních zdrojů k písemným, často postrádají vědeckou důvěryhodnost a také jsou velmi často zatíženy třídní zaujatostí. To stejné platí i o zdrojích ostatních.⁴⁰ U orálních zdrojů, které jsou plně přiznané subjektivity, může být naopak tento časový odstup kompenzován mnohem osobnějším vztahem a účastí.⁴¹ Na základě analýzy a interpretace orálně historických rozhovorů se tedy pokusím o interpretativní průnik do historické subjektivity těchto narátorů. Zaměřím se také na jejich post-konfliktní identitu a na jejich postoj k rozpadu Jugoslávie a k poválečnému trans-nacionalismu.

---

³⁵ PORTELLI, Alessandro. *Smrt Luigiho Trastulliho a jiné příběhy. Forma a význam v orální historii*. Praha: Karolinum. 2020. ISBN: 978-80-2464-550-6, s. 93

³⁶ Tamtéž, s. 71

³⁷ Tamtéž, s. 66-67

³⁸ Tamtéž

³⁹ ABRAMS, Lynn. *The Oral History Theory*. Second edition. Routledge. 2016. ISBN 978-1-138-90538-2, s. 17

⁴⁰ PORTELLI, Alessandro. *Smrt Luigiho Trastulliho a jiné příběhy. Forma a význam v orální historii*. Praha: Karolinum. 2020. ISBN: 978-80-2464-550-6, s. 70-71

⁴¹ Tamtéž, s. 71

A. Portelli identifikoval šest charakteristik, kterými definoval „vnitřní odlišení“ orálněhistorických pramenů od ostatních: orálnost, vyprávění, subjektivitu, důvěryhodnost, objektivitu a autorství. Někteří jiní teoretikové by dále doplnili tento výčet o performativitu, proměnlivost a kooperaci.⁴² Historický výzkum, využívající orální zdroje, bude tedy mít na základě povahy těchto zdrojů vždy povahu nedokončené práce. Historický výzkum bez orálních zdrojů v případě, že jsou dostupné, bude však zákonitě vždy neúplný.⁴³

2.3.1 Trauma a etický aspekt výzkumu v orální historii

Narátory mé diplomové práce jsou jedinci, kteří zažili ve svém životě v mnoha ohledech rovnou několik traumatizujících událostí. Velkým traumatem pro ně musela být nejen samotná válka se vším, co s sebou válečný konflikt přináší, ale také rozpad Jugoslávie, která byla jejich vlastí, ve které všichni dle svých svědectví žili velmi spokojeně a kterou milovali. Dalším traumatem byla bezesporu nucená emigrace a začátek nového života v cizí zemi, a tato skutečnost byla o to těžší, že na Balkáně nechali nejen své rodiče, kteří ve většině případů emigraci odmítli, ale „přišli“ také o širší rodinu a přátele. Této skutečnosti jsem si byla velmi dobře vědoma a ze samého počátku jsem přistupovala k výzkumnému tématu s velkým respektem. Jak jsem zmínila již v úvodu, já sama jsem navštívila BaH během i po ukončení války a ani pro mě samotnou tato zkušenost nebyla snadná. V Mostaru se téměř denně ozývala střelba z okolních kopců, kde zůstaly zneprátelené skupiny i po oficiálním ukončení bojů, smělo se chodit pouze po vyznačených cestách, neboť veškeré travnaté (a vodní) plochy byly zaminovány, celé město bylo z velké části zbořeno a domy, které zůstaly, byly zničené a plné děr od střel a granátů.

Po zhruba roce mého pobytu došlo k částečnému obnovení bojů a docházelo k ostřelování civilních budov na obou polovinách města. Byl vyhlášen zákaz vycházení a město bylo kompletně obsazeno příslušníky jednotek UNPROFOR, kteří měli zajistit zklidnění situace.⁴⁴ Po návratu do Prahy mi trvalo několik týdnů se se všemi zážitky psychicky srovnat, a i po tolika letech je pro mě samotnou zpracování tohoto tématu v mnoha ohledech nesnadné.

---

⁴² ABRAMS, Lynn. *The Oral History Theory*. Second edition. Routledge. 2016. ISBN 978-1-138-90538-2, s. 19

⁴³ PORTELLI, Alessandro. *Smrt Luigiho Trastulliho a jiné příběhy. Forma a význam v orální historii*. Praha: Karolinum. 2020. ISBN: 978-80-2464-550-6, s. 74

⁴⁴ UNPROFOR: (United Nations Protection Force) Ozbrojené ochranné jednotky OSN působící v letech 1992–1995 v Jugoslávii. Mise byla ustanovena rozhodnutím rady bezpečnosti. Viz: DUHAN, Petr. *Hodnocení humanitární intervence v SRJ v roce 1999*. Bakalářská práce. Praha: Univerzita Karlova, Fakulta sociálních věd, Institut mezinárodních studií. Katedra amerických studií. 2014

Zatímco já jsem se ale vrátila z válkou zdevastované ruiny bývalé federace zpět do mého života v Praze, ex-Jugoslávci přišli doslova o vše a traumata zmíněná v úvodu této kapitoly jsou pouze velmi základním shrnutím určujících zlomů jejich životů. Z hlediska orální historie se jedná o rostoucí, avšak velmi obtížnou oblast výzkumu a vyžaduje velkou obezřetnost, doprovázenou hlubokým zamyšlením a etickým zkoumáním.⁴⁵ Z důvodu celosvětového výskytu válek, genocid, masového násilí a nucených migrací výzkum narativů traumatu exponenciálně vzrostl a shromažďování a analýza svědectví o dějinách extrémních lidských zkušeností se stalo v orální historii významným podžánrem, nazývaným „krizová orální historie“. Aplikace orální historie v těchto souvislostech se potýká s problémy etické i metodické povahy. Někteří orální historici záměrně vyhledávají narátory, kteří zažili šokující a život měnící události či byli rovnou jejich aktéry a provádí výzkum v často velmi sporných či zpolitizovaných kontextech.⁴⁶ Na druhé straně jsou to mnohdy právě orální historici, kteří jsou odhodláni naslouchat hlasům obětí státního, institucionálního, válečného či osobního násilí, které by zůstaly často oficiálními institucemi či komisemi tradičně ignorovány či bagatelizovány.⁴⁷ Válka v Jugoslávii patří spolu s holokaustem, genocidou ve Rwandě, válkou v Afganistánu a Iráku nebo přírodními katastrofami mezi významná témata tohoto orálněhistorického podžánru.⁴⁸ Analýza těchto orálněhistorických rozhovorů se ve většině ohledů neliší od všech ostatních, stejně tak jako etické principy, kterými se při výzkumu musí orální historik vždy řídit. Etické pokyny, které se týkají veškeré orálněhistorické praxe, se opírají o zásady důvěrnosti a informovaného souhlasu a jsou důležité také s ohledem na rozhovory o krizových situacích s osobami, které tato traumata prodělaly.⁴⁹ V mnoha ohledech je v otázce traumatu také důležitý časový odstup, po kterém k realizování rozhovoru dochází. V případě mých narátorů se jedná o dobu třiceti let od vypuknutí války a ani jeden z nich nejevil během rozhovoru jakékoli znaky traumatu, které zahrnují dlouhé mlčení, neschopnost vyprávět souvislý příběh, opakované dotazování, změny v hlase či řeči těla nebo ztrátu emoční kontroly.⁵⁰ Také se dá konstatovat, že mě pobyt v Mostaru postavil do pozice člověka, s kterým pro ně bylo snazší své vzpomínky sdílet.⁵¹ Rozhovory probíhaly ve velmi uvolněné atmosféře a narátoři někdy svá vyjádření provázeli dokonce i smíchem. Líčení válečných událostí se však všichni bez rozdílu vyhnuli.

---

⁴⁵ ABRAMS, Lynn. *The Oral History Theory*. Second edition. Routledge. 2016. ISBN 978-1-138-90538-2, s. 175

⁴⁶ Tamtéž, s. 175

⁴⁷ Tamtéž, s. 176

⁴⁸ Tamtéž, s. 195

⁴⁹ Tamtéž, s. 203

⁵⁰ Tamtéž, s. 183

⁵¹ Viz. kapitola 2.3.4 Vlastní pozicionalita

2.3.2 Volba a kontaktování narátorů

Tato fáze diplomové práce byla jednou z nejkomplicovanějších a zabrala (spolu s realizací rozhovorů) více než šest měsíců. S ex-jugoslávskou komunitou jsem se od konce 90. let již nestýkala a ti, které jsem znala v 90. letech, v Praze již většinou nežijí. Při vyhledávání dostupných informací o imigrantských komunitách či diasporách jsem narazila na sdružení *Lastavica*, které sdružuje ex-Jugoslávce⁵² v České republice v duchu myšlenky jugoslávské jednoty a soudržnosti.⁵³ Jedna z možností byla tedy napsat email a požádat o spolupráci a případné kontakty na potenciální narátory, kteří by byli ochotni poskytnout mi rozhovor, případně navštívit nějakou pořádanou akci. Další možnost byla navštívit některou z „balkánských“ restaurací či kaváren, které jsou místem setkávání této komunity.⁵⁴

V červnu 2021 jsem zjistila, že jedna ze studentek stejného magisterského oboru má chorvatského manžela a oba jsou členy tohoto sdružení, za což jsem byla velmi vděčná. Postupně se mi prostřednictvím tohoto „gatekeepera“ podařilo získat kontakty na několik členů *Lastavice*, kteří předem odsouhlasili případné poskytnutí rozhovorů. Přímé volání nepreferuji, všem kontaktům jsem tedy rozeslala zdvořilostní zprávu s prosbou o zpětné kontaktování. Proces domlouvání zde nebudu detailněji rozepisovat, charakterizovaly ho však dlouhé pomlky, což jsem si vykládala jako nechuť narátorů rozhovory mi poskytnout. Vše navíc komplikovalo období letních měsíců, kdy většina ex-Jugoslávců odjíždí k Jadranu a za svými příbuznými na Balkán. V říjnu 2021, kdy už jsem dokonce uvažovala o změně tématu diplomové práce, se komunikace mezi mnou a dvěma z narátorů vyvinula velmi pozitivním směrem a následně jsme domluvili termíny schůzky. Oba narátoři (muž a žena, členové *Lastavice*) se při prvním telefonickém rozhovoru zajímali o druh výzkumné práce, o instituci, pod kterou tento výzkum spadá, i o hlavní témata práce. Narátory také zajímalo, zda budou výstupy práce někde publikovány a zda bude tato práce dohledatelná a přístupná. Oba poté vyjádřili přání být anonymizováni, a byli také potěšeni informací, že mohu práci zneprístupnit a zajistit její nedohledatelnost.

---

⁵² Jako ex-Jugoslávce definuji občany bývalé jugoslávské federace, kteří se hlásili (a hlásí) k jugoslávské národnosti. Dají se považovat za (relativně) jednotnou skupinou, která si je v mnoha ohledech geograficky i kulturně blízká. V dobách SFRJ tvořili de facto sedmý národ federace. (in COLUMBY, 2020)

⁵³ *Lastavica*: Viz webové stránky: <https://lastavica.org/o-nama/>

⁵⁴ Tomuto tématu se ve své práci o ex-Jugoslávské komunitě věnuje Nikola Columby. U jeho výzkumu vyplývá, že kromě kulturních akcí spolu ex-Jugoslávci chodí do kaváren či barů, ale např. i na společné procházky do parků (Stromovka či Průhonický park). V případě restaurací se jedná o podniky vlastněné jinými ex-Jugoslávci, kterým říkají „naše podniky“. Konkrétně respondenti zmiňovali *Kogo*, *Jelicu*, *La Piccola Perla*, pizzerii *Giovanni* nebo restauraci *Luka Lu*. Tyto podniky jsou vlastněny bývalými Jugoslávci a často také bývalé Jugoslávce zaměstnávají. Tyto podniky tedy mohou působit jako malé enklávy, ve kterých si ex-Jugoslávci vytváří pocit sdílené domoviny. (in COLUMBY, 2020)

Z těchto dvou prvních telefonátů jsem usoudila, že téma mé práce je pro ex-Jugoslávce velmi komplikované až kontroverzní, a to i s odstupem několika desítek let, což zřejmě zapříčinilo počáteční prodlevy v komunikaci, kdy si narátoři museli ujasnit, zda mi rozhovory poskytnou, či nikoli. Po příslibení dvou rozhovorů členy Lastavice jsem se rozhodla již další dva velmi pasivní potenciální narátory (původem z Makedonie a Bělehradu) nekontaktovat, a to nejen z důvodu jejich zřejmé „neochoty“ mi rozhovory poskytnout, ale především z toho důvodu, že jsem také chtěla získat výpovědi ex-Jugoslávců, kteří nejsou členy tohoto sdružení. Za tímto účelem jsem kontaktovala kolegyni z práce, kterou jsem původně do okruhu potenciálních narátorů nezahrnula, neboť jsem se domnívala, že nesplňuje základní kritéria výběru. Tato kolegyně se nicméně během krátkého upřesňujícího rozhovoru ukázala jako ideální narátorka a rozhovor mi příslibil i její manžel.

Původní počet narátorů, o kterém jsem teoreticky uvažovala, byl pět až osm. Protože se mi však nejedná o kvantitu narátorů, ale naopak jsem chtěla jít ve svém výzkumu do hloubky, počet jsem nakonec zredukovala na čtyři. Základní kritéria výběru byla:

- narození v bývalé Jugoslávii před rokem 1975
- emigrace během války či po ní a usazení se v České republice (nejlépe v Praze)
- různost etnického původu narátorů
- různost místa narození (nebylo podmínkou)
- pokud možno muži i ženy (nebylo podmínkou)

Všichni narátoři tato kritéria splňují a všichni si přáli být v této práci plně anonymizováni. Skupina je genderově vyvážená, neboť se jedná o dvě ženy a dva muže. Všichni pocházejí z různých míst BaH, ale žili během trvání Jugoslávie také v Srbsku či Chorvatsku. Nejzásadnějším z kritérií pro mě nebylo místo narození, ale především různost etnického původu, ačkoli se dá konstatovat, že všichni mí narátoři se považují v určitém smyslu za (ex)Jugoslávce a otázka jejich (postkonfliktní) identity je velmi komplikovaným tématem. Ve výkladové části budu používat náhradní jména, která si zvolili v rámci anonymizování. V tomto ohledu se nabízí úvaha, že volba jména a příjmení může určitým způsobem souviset s jejich postkonfliktní identitou.⁵⁵

---

⁵⁵ Například jeden z narátorů si zvolil příjmení Novák a objasnil mi, že v BaH žijí potomci Čechů, kteří tam bojovali za dob Rakouska-Uherska, následně se tam usadili a on je jedním z pravníků takto usazených vojáků. Jako první jméno zvolil Roberto, což je jméno užívané v balkánském prostoru v naprosté většině Chorvaty. Tato volba tedy zajisté úzce souvisí s jeho identitou Chorvata, příjmení je pak typicky české a odkazuje na české kořeny. Další z narátorů, který se z důvodů, které nastiňuji ve výkladové části, určitým způsobem „distancoval“ od svého muslimského etnického původu a naopak si zvolil typicky srbské jméno Boban Mirković. Jeho manželka, která je původem bosenská Srbka, si zvolila srbské jméno i příjmení Jana Jovanović, odpovídající etnickému původu, a nakonec poslední z narátorů, která měla s popisem svého původu největší problémy, nicméně se opakovaně prohlašovala za Chorvatku, si zvolila (především bosenskými) Chorvaty oblíbené jméno Sandra. (Viz kapitola 5.1 Etnický původ a (postkonfliktní) identita)

Zde je shrnující soupis realizovaných rozhovorů spolu se základní charakteristikou narátorů, které uvádím pod zvolenými jmény:

1. rozhovor realizovaný 3. listopadu 2021 v restauraci vlastněné narátorem v Praze

Roberto Novák, narozen v Mostaru (BaH) v roce 1970, bosenský Chorvat z katolické rodiny, emigroval v roce 1992. Člen Lastavice. Jeho pradědeček byl Čech, bojující v době Rakouska-Uherska na Balkáně, kde se následně usadil. Z Mostaru narátor odešel s přítelkyní (budoucí manželkou, bosenskou Srbkou) v roce 1992, a to nejprve na Kypr. Vysokou školu ekonomickou z důvodu emigrace nedokončil. Do Prahy přijeli společně v roce 1994, mají 2 syny a úspěšně podnikají v gastronomii. Oba rodiče zůstali na Balkáně. Vyznání nespecifikoval, nicméně několikrát zmínil, že pochází z katolické rodiny.

2. rozhovor realizovaný 18. listopadu 2021 v učebně jazykové agentury v Praze

Jana Jovanović, narozena v Banja Luce (BaH), v době války jí bylo téměř 30 let, do Prahy emigrovala v roce 1994 s manželem (narátor Boban Mirković) a půlroční dcerou. Původem bosenská Srbka. Během války pracovala v Banja Luce pro Červený kříž. Vystudovala vysokou školu a pracuje jako překladatelka, jazyková lektorka a turistická průvodkyně. Oba rodiče zůstali na Balkáně, dnes už žije pouze maminka. Vyznání ateistické.

3. rozhovor realizovaný 26. listopadu 2021 formou videohovoru přes počítač

Boban Mirković, manžel předchozí narátorky. Narozen v Banja Luce (BaH). Původem bosenský Muslim (Bosňák).⁵⁶ Vystudoval vysokou ekonomickou školu v bývalé Jugoslávii, pracuje pro nadnárodní firmu. Rodiče zůstali během války na Balkáně, maminka zemřela během války, otec před několika lety v Sarajevu. Sestra žije také v Praze. Vyznání ateistické.

4. rozhovor realizovaný 3. prosince 2021 u narátorky v bytě.

Sandra (bez udání příjmení), narozena v Sarajevu (BaH), kde žila jen velmi krátkou dobu po narození. Následně vystřídal různá místa pobytu. Členka Lastavice. Etnická identita této narátorky je velmi komplikovaná a blíže se jí věnuji ve výkladové části. V době emigrace jí bylo 28 let, emigrovali spolu s manželem koncem roku 1992, nejprve do Švýcarska. Vystudovala vysokou školu (geodezii), v současnosti pracuje pro mezinárodní firmu. Má dvě dcery narozené v Praze. Otec zemřel během války (v důsledku těžké nemoci), maminka žije dodnes na Balkáně. Vyznání ateistické.

---

⁵⁶ *Bosňáci* neboli *Muslimové* (s velkým M) jsou národ balkánských Slovanů tradičně vyznávajících islám (není podmínkou) a mluvících bosensky, muslimové (s malým „m“) jsou vyznavači muslimské víry bez ohledu na etnický původ či národnost nebo občanství. Bosňané: Pojem *Bosňané* označuje obyvatele Bosny, a to nezávisle na etnickém původu. Obyvatelé Hercegoviny se nazývají Hercegovci. Označení Bosňané je však užíváno jako širší pojem pro všechny obyvatele Bosny a Hercegoviny. Nejpočetnějšími národnostmi Bosny a Hercegoviny jsou Bosňáci, bosenští Srbové a bosenští Chorvati. (in COLUMBY, 2020; in ČAJIĆ, 2020)

2.3.3 Realizace rozhovorů

Po prvotním oslovení jednotlivých narátorů nastalo poměrně dlouhé období domlouvání samotné realizace rozhovorů. Kontakty na narátory jsem získala během června, nicméně letní měsíce tráví naprostá většina ex-Jugoslávců mimo Českou republiku. Situaci po letních měsících poté komplikovala covidová pandemie a neustálé lockdowny. Mým původním záměrem bylo realizovat ideálně dva rozhovory se zhruba dvou až třítydenním časovým odstupem, první z nich volný a druhý strukturovaný, navazující na analýzu prvního. Od tohoto záměru jsem během letních měsíců upustila a rozhodla se realizovat pouze jeden rozhovor, a to z počátku volný a následně strukturovaný. Naplánovala jsem tedy pouze jedinou schůzku a připravila si otázky na strukturovanou část rozhovoru, tyto otázky byly pro všechny narátory stejné. Nejprve jsem narátory požádala o volné vyprávění, které se týkalo jejich života. Během jejich monologu jsem si dělala poznámky ohledně témat, která zmínili, a na která jsem se chtěla ve druhé části rozhovoru doptat. Zároveň jsem si revidovala předem připravené otázky, pokud je již narátor během volného vyprávění zodpověděl.

První dva rozhovory se mi podařilo uskutečnit až během listopadu 2021, následující dva pak během prosince. S ohledem na pandemickou situaci jsem narátorům předem nabídla realizaci rozhovoru přes videohovor, této možnosti využil pouze jeden z nich. Volbu místa pro konání rozhovoru tváří v tvář jsem ponechala na narátorech.

Všichni narátoři se před realizací rozhovorů zajímali o téma diplomové práce, proto jsem jim předem zaslala formou textové zprávy název práce, krátkou anotaci a odkaz na stránky Fhs UK. Všechny také zajímalo, zda a kde bude práce dohledatelná či publikována. Zajímali se také předem o možnost anonymizace, kterou jsem všem přislíbila. Jiné požadavky během podpisu informovaného souhlasu neměli, nikdo z nich nevyžadoval zaslání přepisu rozhovoru a všechny rozhovory probíhaly ve velmi příjemné atmosféře. Upozornila jsem je předem také na to, že by úvodní část rozhovoru měla být nejlépe formou volného vyprávění. Ačkoli jsem kladla narátorům v druhé části rozhovoru otázky, všichni narátoři hovořili velmi pěkně a plynule, jejich repliky byly i tak poměrně dlouhé, výsledná forma rozhovorů se blíží spíše životopisnému vyprávění a přepisy jednotlivých rozhovorů se pohybovaly v rozmezí dvaceti až třiceti stran. Použité úryvky jsem se snažila zachovat pokud možno v původní verzi, drobné úpravy byly někdy nutné z důvodu srozumitelnosti textu a používání slov rodného jazyka narátorů. Úryvky jsou tedy editovány.

2.3.4 Vlastní pozicionalita – (částečný) insider

Po podepsání Daytonských dohod koncem roku 1995, tedy po oficiálním ukončení války, jsem v lednu 1996 přijela do Mostaru, kde jsem bydlela na chorvatské polovině města téměř dva roky. Mostar jsem navštívila na kratší dobu i během let 1994 a 1995. Bydlela jsem v rodině, která patřila mezi tradiční mostarskou elitu, všichni členové byli vysokoškolsky vzdělaní, zastávali významné funkce a byli katolického vyznání. Důležité je v této souvislosti zmínit především to, že ačkoli byl Mostar rozdělené město, a to ještě dlouho po válce (což v určité formě přetrvalo až do současnosti) a já jsem bydlela na chorvatské straně, tato skutečnost v žádném případě nezpůsobila názorovou vyhraněnost či „tíhnutí“ k chorvatskému etniku. V té době jsem byla velmi mladá, historie Balkánu mi byla neznámá, teze příčin konfliktu nejasné a jediné, s čím jsem byla denně konfrontována, byly nejen důsledky války ve zničeném městě, ale především vyprávění místních lidí. V určitém ohledu to zpětně vnímám jako pozitivum, neboť jsem nebyla jakkoli ovlivněna různými historiografickými či politickými teoriemi, ale byla jsem přímo konfrontována s realitou a narativem místních lidí a moje vnímání jejich vyprávění by se tedy dalo v mnoha ohledech popsat jako bezpředsudečné.

Před odjezdem do Mostaru jsem byla po určitou dobu součástí jugoslávské emigrantské komunity v Praze, která se zde během války na Balkáně vytvořila. Specifické bylo, že ačkoli „tam dole“ probíhal válečný konflikt „všech proti všem“, komunita v Praze byla tvořena zástupci všech národů a etnik bývalé Jugoslávie, mezi nimiž nebyla nenávist či nepřátelství, naopak, vládla mezi nimi soudržnost a vzájemná pomoc. Nevylučuji samozřejmě, že tomu tak bylo vždy a ve všech případech, nicméně já jsem se s žádným případem nenávisti či nepřátelství v této komunitě nesetkala.⁵⁵ Nebylo výjimečné, že byla skupina nejlepších kamarádů složena ze Srba z Bělehradu, Muslima ze Sarajeva, Chorvata z Mostaru a Makedonce. Jak však podotýkali, tuto skutečnost nemohli „u nich dole“ zmínit.

Tématy diskusí a vyprávění, které jsem vyslechla během pobytu v Mostaru, byly nejen události a utrpení během války, ale také (a to především) nostalgické vzpomínky na společnou Jugoslávii, na společnou BaH, a především na společný Mostar, spojený přes řeku Neretvu Starým mostem, jehož zničení se stalo symbolem války. Téměř všichni vzpomínali na dobu do 90. let jako na období šťastné až idylické, bez etnický podmíněných sporů či větších problémů.

---

⁵⁷ Tuto mou zkušenost dokládají nejen mnou uskutečněné rozhovory, ale i výzkumy dohledaných závěrečných prací, obsahující rozhovory s ex-Jugoslávci z první emigrantské vlny 90. let v Praze (COLUMBY, 2020; ČAJIĆ, 2020)

Já jsem si tenkrát pokládala jedinou otázku: „*Odkud se tedy tahle strašná válka vzala?*“ „Důkazem“ absence nenávisti obyvatel města může být skutečnost, že jsem po téměř dvou velmi čerstvých poválečných letech odjížděla z chorvatské části Mostaru bez nenávisti k jeho druhé-muslimské-polovině. S totožným narativem, který by se dal charakterizovat absencí mezietnické nenávisti, jsem se setkávala i během dalších více než dvaceti let po skončení konfliktu během náhodných rozhovorů s ex-Jugoslávci v různých zemích. Nyní se dá konstatovat, že stejný narativ, týkající se Titovy Jugoslávie, jsem poslouchala i během všech čtyřech rozhovorů, které si byly v mnoha ohledech velmi podobné.

Pozice insidera má řadu výhod i nevýhod. Z mého pohledu pouhá částečnost této pozice skýtala naprostou většinu výhod. Nejsem již členem ex-Jugoslávské komunity a netíhnu (a ani jsem netíhla) k žádnému z ex-jugoslávských národů, nicméně se všemi Balkánci jsem se v minulosti určitým způsobem blíže seznámila v rámci této komunity (dočasně) usazené v Praze v 1. polovině 90. let. Znalost prostředí spolu s možností sdílet válečnou zkušenost byla také velmi pozitivní a přínosná, neboť mi umožňovala pokládat relevantní otázky a zároveň adekvátně reagovat na odpovědi narátorů. Důležitá byla znalost historického pozadí, neboť narátoři někdy mírně tápali při zmiňování letopočtů či jmen. Výhodou byla také znalost (srbochorvatského) jazyka, neboť se stávalo, že narátorům občas vypadlo české slovo či použili jiný výraz než český.

Ukázalo se, že s jedním z narátorů se známe od 90. let. Našemu rozhovoru předcházelo velmi příjemné vzpomínání na minulost, neboť tento narátor je z Mostaru. Aniž bych s ním (či s ostatními) jakkoli rozvíjela detaily mého pobytu v BaH, stačilo samotné obecné vědomí faktu, že jsem na Balkáně v období války a těsně po ní byla. Během rozhovorů i mimo ně tedy někdy zaznělo: „*No, však ty víš!*“ nebo: „*To jste tam určitě taky viděla...!*“ Tyhle dodatky v naprosté většině případů zazněly až po či během vyprávění daného tématu, tudíž to nemělo dopad na obsažnost sdělované informace. V obecném ohledu mohla mít moje pozice vliv nejenom na důvěru narátorů, ale také na otevřenost jejich odpovědí, k čemuž bezesporu přispěla nejvyšší možnou měrou také jejich anonymizace. Z výpovědí vyplynulo, že otázky, týkající se kontroverzních témat historie, politiky či nacionalismu jsou pro ex-jugoslávskou komunitu během jejich společných setkání téměř tabu a obávají se poskytovat vyjádření, která by mohla rozvířít jakékoli diskuse a narušit jejich vzájemné soužití. Této skutečnosti jsem si však byla vědoma předem a k práci jsem přistupovala s nejvyšší možnou mírou ohleduplnosti.

3. Historický kontext

Pojem Balkán nelze v historickém a politickém ohledu zcela jednoznačně odlišit od jihovýchodní Evropy jako celku.⁵⁸ Vlivy Uher, Bulharska a Rumunska na země tvořící vlastní Balkán (i vlivy opačné) jsou příliš silné, než aby bylo možno vést dělicí čáru.⁵⁹ Díky zájmům velmocí se tento poloostrov stal během 20. století minimálně třikrát středem pozornosti celého světa: poprvé v roce 1914 v souvislosti s rozpoutáním 1. světové války, podruhé v roce 1941 v souvislosti s vpádem vojsk fašistické Osy do Řecka a Jugoslávie a zavlčením zemí jihovýchodní Evropy do nového světového válečného konfliktu, a potřetí počátkem 90. let v souvislosti s krvavým konfliktem v rozpadající se Jugoslávii.⁶⁰ Následující podkapitoly stručně shrnují historii balkánských národů, které se spojily po 1. světové válce do jednotného státu pod zastřešující ideou „jihoslovanství“. Uspořádání Jugoslávie se v průběhu její existence často měnilo, stát procházel celou řadou změn a v jeho čele se vystřídali králové, vůdci i prezidenti. Proto také na úvod předkládám souhrnný přehled jednotlivých etap:

- **Stát Slovinců, Chorvatů a Srbů: říjen–prosinec 1918**
- **Království Srbů, Chorvatů a Slovinců (SHS) 1. prosinec 1918–3. říjen 1929**
- **„První Jugoslávie“ 3. říjen 1929–duben 1941**
  - Království Jugoslávie
- **„Druhá Jugoslávie“ 1945–1991**
  - Demokratická federativní Jugoslávie (1945)
  - Federativní lidová republika Jugoslávie (1945–1963)
  - Socialistická federativní republika Jugoslávie (1963–1991)
- **„Třetí Jugoslávie“ duben 1992–únor 2006**
  - Svazová republika Jugoslávie

---

⁵⁸ V širším pojetí patří do jihovýchodní Evropy: Albánie, Bosna a Hercegovina, Bulharsko, Černá Hora, Chorvatsko, Maďarsko, Moldavsko, Rumunsko, Severní Makedonie, Slovinsko, Srbsko, Kosovo, evropská část Turecka (in Tejchman, 2016)

⁵⁹ TEJCHMAN, Miroslav. *Balkán ve 20. století*. Praha: Karolinum. 2016. ISBN 978-80-246-3178-3, s. 12

⁶⁰ TEJCHMAN, Miroslav., HRADEČNÝ, Pavel., ŠESTÁK, Miroslav. *Historické souvislosti rozpadu Jugoslávie*. 1. vydání, Praha: Historický ústav Akademie věd České republiky. 1996. ISBN 80-85268-58-2, s. 17

3.1 Balkánský poloostrov a jihoslovanské národy do 1. světové války

Balkánský poloostrov měl z mnoha důvodů geopolitický a geostrategický význam, neboť stál v centru imperialistických zájmů evropských velmocí. Již v 19. století se však začal nazývat evropským „sudem prachu“.⁶¹ Do 20. století si jeho národy díky historickému vývoji poloostrova přinesly mnohé specifické rysy. Severní část měla v podstatě středoevropskou zkušenost z Rakousko-Uherské monarchie, spjatou se západní civilizací, katolickou církví a latinskou kulturou,⁶² a jejich hospodářský vývoj je předurčil pro pozici ekonomicky rozvinutějších národů budoucího společného státu.⁶³ Naopak v Srbsku vedlo zničení místní aristokracie k rozvoji egalitářské selské společnosti, ve které se zrodila silná progresivní tradice balkánských zbojníků a tradice hluboce zakořeněného odporu k vládě, která pro negramotné rolníky symbolizovala výběr daní, rekvizice potravin a následný hlad.⁶⁴

Již před 1. světovou válkou se začaly objevovat tendence širší spolupráce Jihoslovanů a tato idea mezibalkánského společenství pod heslem „*Balkán balkánským národům*“ zesílila v roce 1908 po anexi BaH ze strany Rakouska-Uherska. Spolu s bojem za plné národní osvobození se začalo mezi Chorvaty, Srby a Slovinci šířit také ilyrské hnutí, hlásající vzájemnost v duchu tehdejších představ o slovanské pospolitosti, které navazovalo na myšlenky chorvatských vědců a literátů z období 16. a 17. století.⁶⁵ Nejdůležitější myšlenkou tohoto hnutí byla bezesporu moderní koncepce národního státu v kontextu jihoslovanské představy o etnické, kulturní a politické jednotě, zahrnující balkánské národy od Slovinců na severu až po Bulhary.⁶⁶ Mimo těchto ilyrských a jihoslovanských idejí však měly své místo i ideje nacionalistické, a to zejména velkosrbská, velkochorvatská a velkoslovinská.⁶⁷

---

⁶¹ TEJCHMAN, Miroslav., HRADEČNÝ, Pavel., ŠESTÁK, Miroslav. *Historické souvislosti rozpadu Jugoslávie*. 1. vydání, Praha: Historický ústav Akademie věd České republiky. 1996. ISBN 80-85268-58-2, s. 10

⁶² Tamtéž, s. 18-19

⁶³ PELIKÁN, Jan., TEJCHMAN, Miroslav. *Dějiny Jugoslávie (1918-1991)*. Praha: Karolinum. 1994. ISBN:80-7066-939-X, s. 5

⁶⁴ TEJCHMAN, Miroslav., HRADEČNÝ, Pavel., ŠESTÁK, Miroslav. *Historické souvislosti rozpadu Jugoslávie*. 1. vydání, Praha: Historický ústav Akademie věd České republiky. 1996. ISBN 80-85268-58-2, s.18-19

⁶⁵ V rámci ilyrského hnutí se v otázce politického sjednocení střetávaly dvě představy. Jedna vycházela z pojetí Jihoslovanů jako jednotného národa, druhá rozlišovala více národů, které si jsou velmi jazykově blízké. TEJCHMAN, Miroslav., HRADEČNÝ, Pavel., ŠESTÁK, Miroslav. *Historické souvislosti rozpadu Jugoslávie*. 1. vydání, Praha: Historický ústav Akademie věd České republiky. 1996. ISBN 80-85268-58-2. s. 18; K jazykovému a literárnímu sjednocení Srbů a Chorvatů, které mělo posílit vědomí příslušnosti k širší národní pospolitosti, došlo již během 19. století vznikem srbochorvatštiny¹⁴, naopak Slovinci se dali cestou jazykové odlišnosti (in PELIKÁN, 1994, s. 5.)

⁶⁶ TEJCHMAN, Miroslav., HRADEČNÝ, Pavel., ŠESTÁK, Miroslav. *Historické souvislosti rozpadu Jugoslávie*. 1. vydání, Praha: Historický ústav Akademie věd České republiky. 1996. ISBN 80-85268-58-2, s. 11-18

⁶⁷ Tamtéž, s. 18

3.2 Jihoslovanské státy během 1. světové války

Tradiční rakousko-ruská rivalita o Balkán skončila první světovou válkou. Jako záminku k válce použilo Rakousko-Uhersko sarajevský atentát na následníka trůnu Ferdinanda d'Este. Dne 28. července 1914 vypovědělo Rakousko-Uhersko Srbsku válku, která brzy přerostla ve světovou a v rámci tehdejšího uspořádání do ní byly zataženy i další balkánské státy.⁶⁸ V Rakouské monarchii tato válka ještě více prohloubila nacionální spory a posílila naopak balkánské sjednocovací tendence a protimonarchistické nálady.⁶⁹ V prosinci 1914 se srbská vláda zavázala vydanou deklarácí, že Srbsko bude mimo svobody vlastního území bojovat také za osvobození jihoslovanských území Rakouska-Uherska.⁷⁰ Ruské revoluce z roku 1917 a jimi proklamovaná zásada práva národů na sebeurčení byly jen jedním z dalších utvrzujících podnětů.⁷¹ Vnitropolitická scéna rakousko-uherských Jihoslovanů se v bouřlivém závěru 1. světové války radikalizovala, a do té doby „aktivistické“ buržoazní a sociálně demokratické strany se začaly orientovat národně. 20. července 1917 byla podepsána Korfská deklarace, která měla za cíl osvobození a sjednocení všech jihoslovanských území Rakousko-Uherska se Srbskem a Černou Horou.⁷²

3.3 Vznik jednotného státu jihoslovanských národů

Válka a její důsledky umožnily realizaci „jihoslovanského snu“, majícího základy v nacionalismu a romantismu 19. století.⁷³ Po konci války a rozpadu Rakouska-Uherska se Srbsko (včetně dnešní Makedonie) a Černá Hora dne 1. prosince 1918 sjednotily se Státem Slovinců, Chorvatů a Srbů, který byl zformován 29. října 1918 z jihoslovanských oblastí poraženého Rakouska-Uherska, a to ze Slovinských zemí, Chorvatska, Dalmácie, BaH a dnešní Vojvodiny. Tímto sloučením se utvořil nový stát, nesoucí jméno Království Srbů, Chorvatů a Slovinců (SHS).⁷⁴

---

⁶⁸ Bulharsko a Turecko byli na straně tzv. ústředních mocností (Německo, Rakousko-Uherska, Osmanské říše a Bulharska), Srbsko, Černá Hora, Rumunsko a Řecko na straně Dohody. (in ŠESTÁK a kol. 1998, s. 370-383)

⁶⁹ TEJCHMAN, Miroslav., HRADEČNÝ, Pavel., ŠESTÁK, Miroslav. *Historické souvislosti rozpadu Jugoslávie*. 1. vydání, Praha: Historický ústav Akademie věd České republiky. 1996. ISBN 80-85268-58-2, s. 12-20

⁷⁰ PELIKÁN, Jan., TEJCHMAN, Miroslav. *Dějiny Jugoslávie (1918-1991)*. Praha: Karolinum. 1994. ISBN:80-7066-939-X, s.7

⁷¹ TEJCHMAN, Miroslav., HRADEČNÝ, Pavel., ŠESTÁK, Miroslav. *Historické souvislosti rozpadu Jugoslávie*. 1. vydání, Praha: Historický ústav Akademie věd České republiky. 1996. ISBN 80-85268-58-2, s. 20

⁷² PELIKÁN, Jan., TEJCHMAN, Miroslav. *Dějiny Jugoslávie (1918-1991)*. Praha: Karolinum. 1994. ISBN:80-7066-939-X, s.8

⁷³ TEJCHMAN, Miroslav., HRADEČNÝ, Pavel., ŠESTÁK, Miroslav. *Historické souvislosti rozpadu Jugoslávie*. 1. vydání, Praha: Historický ústav Akademie věd České republiky. 1996. ISBN 80-85268-58-2, s. 25

⁷⁴ ŠESTÁK, Miroslav., TEJCHMAN, Miroslav., HAVLÍKOVÁ, Lubomíra., HLADKÝ, Ladislav., PELIKÁN, Jan. *Dějiny Jihoslovanských zemí*. Lidové noviny, 1998. ISBN 80-7106-266-9, s. 370-417

Toto království však započalo svou existenci jako nesourodá a hluboce rozpolcená země. Pestré národnostní složení státu doplňovali dále Albánci a velká maďarská a německá menšina. Národnostně složité oblasti, především BaH, Makedonie a Vojvodina neplnily úlohu mostů, ale byly naopak bariérami a zdrojem odstředivých tlaků. Klíčovým problémem byla otázka státní individuality historicko-teritoriálních jednotek, z nichž nový stát vznikl.⁷⁵ Šlo o to, zda bude nový stát unitární, zda tedy půjde více méně o rozšíření Srbského království, nebo se bude jednat o unii Srbska a státu SHS, či zda se prosadí federální model. Nový stát byl nejen multinárodní a multikulturní, ale byl také zároveň zemí tří konfesí.⁷⁶

První vládu sestavil srbský radikál Stojan Protič a zasedlo v ní celkem třináct Srbů, čtyři Chorvaté, dva Slovinci a jeden Muslim (neboli Bosňák). Stát získal unitární centralizovanou podobu dle francouzského vzoru, což v praxi znamenalo, že o všem důležitém rozhodoval král, potažmo Bělehrad.⁷⁷ Otázka vnitropolitického uspořádání státu zůstala následně základním a nevyřešeným politickým problémem a docházelo k neustálým názorovým střetům mezi tábory unitaristů a federalistů. Zatímco Chorvaté byli takřka neustále v opozici, Slovinci a Muslimové si naopak vydobyli určité ústupky odměnou za podporu vlády.⁷⁸ Odpůrci unitarismu se však odmítali vzdát a zůstávali aktivní především v Chorvatsku, Černé Hoře a v Makedonii.⁷⁹

Vláda musela řešit také řadu dalších závažných problémů, neboť se zde sjednotily země s různým stupněm hospodářského vývoje a s nejednotností měn.⁸⁰ Měnový chaos vyřešila měnová reforma z roku 1920, při níž byla rakousko-uherská koruna nahrazena dinárem v poměru 4:1.⁸¹ V komplikované poválečné době bylo nezbytné vyřešit především zásobování potravinami chudších oblastí, ochromení průmyslové výroby způsobilo také velmi vysokou nezaměstnanost. Největším problémem byla agrární otázka, neboť zemědělci tvořili přes 70% obyvatel. Královstvím tedy hned po jeho zrodu otrásaly nejen národnostní rozpory, ale také rolnická hnutí, což se vláda v roce 1919 snažila vyřešit příslibem pozemkové reformy.⁸²

---

⁷⁵ TEJCHMAN, Miroslav., HRADEČNÝ, Pavel., ŠESTÁK, Miroslav. *Historické souvislosti rozpadu Jugoslávie*. 1. vydání, Praha: Historický ústav Akademie věd České republiky. 1996. ISBN 80-85268-58-2, s. 27

⁷⁶ Tamtéž, s. 27. Muslimský prvek se mezi křesťanská náboženství vklínil během nadvlády Osmanů a ze zemí bývalé Jugoslávie se islamizace obyvatelstva týkala především B a H, oblasti Sandžaku, Kosova a Makedonie. Srbsko a Černá Hora byly pravoslavné, Chorvatsko a Slovinsko pak katolické (in HLADKÝ, 1993, s. 7)

⁷⁷ TEJCHMAN, Miroslav. *Balkán ve 20. století*. Praha: Karolinum. 2016. ISBN 978-80-246-3178-3, s. 71-73

⁷⁸ TEJCHMAN, Miroslav., HRADEČNÝ, Pavel., ŠESTÁK, Miroslav. *Historické souvislosti rozpadu Jugoslávie*. 1. vydání, Praha: Historický ústav Akademie věd České republiky. 1996. ISBN 80-85268-58-2, s. 30

⁷⁹ PELIKÁN, Jan., TEJCHMAN, Miroslav. *Dějiny Jugoslávie (1918-1991)*. Praha: Karolinum ISBN:80-7066-939-X. 1994, s.11

⁸⁰ Tamtéž, s.11-12

⁸¹ TEJCHMAN, Miroslav. *Balkán ve 20. století*. Praha: Karolinum. 2016. ISBN 978-80-246-3178-3, s. 72

⁸² PELIKÁN, Jan., TEJCHMAN, Miroslav. *Dějiny Jugoslávie (1918-1991)*. Praha: Karolinum. 1994. ISBN:80-7066-939-X, s.12

Docházelo i k názorovému štěpení uvnitř dělnického hnutí. V Chorvatsku a Slovinsku měli převahu sociální demokraté, v BaH a v Srbsku měly hlavní slovo levicové síly, které podporovaly ruské bolševiky. V dubnu 1919 iniciovaly vznik Socialistické dělnické strany Jugoslávie, o rok později přejmenované na Komunistickou stranu Jugoslávie (KSJ), která se v prvních poválečných parlamentních volbách (1920) stala třetí největší stranou v Jugoslávii. Srbské buržoazii se však podařilo upevnit své postavení a vybudovat silný státní aparát, pomocí něhož přešla do protiútoky proti revolučnímu hnutí a KSJ byla postavena mimo zákon.⁸³

V této době se panovníkovi, který byl spolu s královským dvorem v SHS nejdůležitějším politickým činitelem, podařilo nejen zažehnat největší hospodářskou krizi, ale také konsolidovat z počátku nejisté mezinárodní postavení.⁸⁴ Po smrti Petra I. se stal v srpnu 1921 novým králem Alexandr Karadjordjevič, který do té doby vládl jako regent. Oporou jeho vlády byla armáda, kterou ovládala tajná důstojnická organizace *Bílá ruka*, s jejíž pomocí chtěl král získat co největší politickou moc, jediný také rozhodoval o jugoslávské mezinárodní politice.⁸⁵

Království SHS patřilo mezi země francouzského spojeneckého systému v čele s Francií a Velkou Británií. Blízkými spojenci se stali především Československo a Rumunsko, se kterými Království SHS podepsalo tzv. „Malou dohodu“, což byly vzájemné obranné smlouvy. Naopak napjaté vztahy přetrvávaly s Itálií, s Bulharskem, a především s Albánií z důvodu nároků Bělehradu na její severní území.⁸⁶

Neřešené vnitrostátní problémy, neřešená národnostní otázka a zjevné tendence krále Alexandra ovládat většinu politického života eskalovaly koncem 20. let v otevřenou politickou krizi. Především v Chorvatsku vyvrcholily revoluční nálady poté, co došlo k zavraždění jednoho a zranění dvou chorvatských poslanců srbským radikálním poslancem Račićem.⁸⁷ Po odstoupení vlády v prosinci 1928 král Alexandr nastolil cestou státního převratu diktaturu, kterou odůvodnil ohrožením jednoty státu z důvodu „*zaslepení politickými vášněmi a mezistranickými boji.*“⁸⁸ Dne 6. ledna 1929 bylo Království SHS přejmenováno na Království Jugoslávie – „zemi jižních Slovanů“.⁸⁹

---

⁸³ PELIKÁN, Jan., TEJCHMAN, Miroslav. *Dějiny Jugoslávie (1918-1991)*. Praha: Karolinum. 1994. ISBN:80-7066-939-X, s. 12

⁸⁴ Tamtéž, s.12

⁸⁵ Tamtéž, s.14

⁸⁶ Tamtéž, s.14-15

⁸⁷ Puniša Račić zastřelil 20. června 1928 v jugoslávském parlamentu předsedu Chorvatské selské strany Stjepana Radiće a další dva poslance postřelil. Byl odsouzen na 20 let, hlavní otázkou však bylo, zda střílel v afektu, či to byl politický záměr. Vyhrocená situace v parlamentu a krizová situace v parlamentu by opravňovala krále k převzetí veškeré moci. Tamtéž, s.15

⁸⁸ PELIKÁN, Jan., TEJCHMAN, Miroslav. *Dějiny Jugoslávie (1918-1991)*. Praha: Karolinum. 1994. ISBN:80-7066-939-X, s. 15

⁸⁹ ŠESTÁK, Miroslav., TEJCHMAN, Miroslav., HAVLÍKOVÁ, Lubomíra., HLADKÝ, Ladislav., PELIKÁN, Jan. *Dějiny jihoslovanských zemí*. Lidové noviny, 1998. ISBN 80-7106-266-9, s. 370-417

V rámci upevnění unitarismu a královské moci došlo k rozpuštění parlamentu, všech volených samosprávných orgánů (včetně obecních zastupitelstev) a zrušení ústavy. Bylo provedeno také nové administrativní dělení státu. Území Jugoslávie bylo rozděleno do 9 bánovin, které naprosto ignorovaly hranice historických území. V devíti z šesti bánovin navíc převládali Srbové. Nová ústava byla vydána v roce 1931, většina moci však i nadále zůstávala v rukou krále. Počátkem 30. let zasáhla Jugoslávii světová hospodářská krize a úpadek již tak slabé jugoslávské ekonomiky provázely masové protesty (především rolnického) obyvatelstva. Začali se projevovat i komunisté, kteří působili v ilegalitě.⁹⁰

3.4 Jugoslávie v období před 2. světovou válkou

V roce 1933 se dostal v Německu k moci Adolf Hitler, čímž vzrostl i mezinárodní vliv Mussoliniho Itálie. Jugoslávie byla v tomto období ohroženější než po svém vzniku, neboť italská vláda podporovala maďarské a bulharské územní nároky vůči Jugoslávii, stejně tak jako separatistické hnutí Makedonců a chorvatských ustašovců.⁹¹ Samotné Německo mělo však o Jugoslávii zájem také.⁹² Král Alexandr, který byl tradičním zastáncem srbské profrancouzské orientace, usiloval o zabránění jakékoli pronikání vlivu Německa a Itálie na Balkán, snažil se proto o upevnění Malé dohody a Balkánské dohody pod záštitou Francie. Cestou na politická jednání v Marseille byl však dne 9. října 1934 zavražděn členem makedonské teroristické organizace VMRO,⁹³ přičemž na organizaci atentátu se podíleli také ustašovci a němečtí i italští fašisté.⁹⁴ Pro nacistické Německo měla Jugoslávie strategický význam, neboť její území tvořilo předpolí budoucího útoku na Sovětský svaz, ale důležité byly také její suroviny a potraviny. Jediní, kdo ji však chtěli bránit, byli Srbové, a tak se Jugoslávie v roce 1941 stala během krátké dubnové války obětí nejen vnější agrese, ale i svých vnitřních sporů.⁹⁵

---

⁹⁰ PELIKÁN, Jan., TEJCHMAN, Miroslav. *Dějiny Jugoslávie (1918-1991)*. Praha: Karolinum. 1994. ISBN:80-7066-939-X, s. 15-16

⁹¹ Ustaša – Chorvatská revoluční ultranacionální fašistická organizace (hnutí), hlásící se ke katolictví, působící zejména v meziválečném období a v období druhé světové války, založeno roku 1930 v Itálii, jehož cílem bylo vytvořit samostatného chorvatského státu jako odpověď na srbskou hegemonii a utlačování. *Ustaša* znamená povstalec, vzbouřenec nebo rebel. Během 2. světové války v období NDH se ustašovci dopouštěli genocidy na srbském obyvatelstvu neuvěřitelných rozměrů a za použití neskutečně brutálních způsobů zabíjení, viz. například koncentrační tábor Jagodno nebo největší koncentrační tábor na území Evropy Jasanovac, ve kterém nebyly k dispozici plynové komory a k vraždění zde docházelo takovými způsoby, že se nad těmito hrůzami pozastavovali i samotní nacisté. (in ŠESTÁK a kol. 1998 s. 455-456)

⁹² PELIKÁN, Jan., TEJCHMAN, Miroslav. *Dějiny Jugoslávie (1918-1991)*. Praha: Karolinum. 1994. ISBN:80-7066-939-X, s. 16

⁹³ VMRO - Vnitřní makedonská revoluční organizace: Nacionalistická revoluční politická tajná organizace, působící v regionu Makedonie na území Bulharska v 19. a 20. století. (in ŠESTÁK a kol. 1998, s. 393)

⁹⁴ PELIKÁN, Jan., TEJCHMAN, Miroslav. *Dějiny Jugoslávie (1918-1991)*. Praha: Karolinum. 1994. ISBN:80-7066-939. s. 17

⁹⁵ TEJCHMAN, Miroslav., HRADEČNÝ, Pavel., ŠESTÁK, Miroslav. *Historické souvislosti rozpadu Jugoslávie*. 1. vydání, Praha: Historický ústav Akademie věd České republiky. 1996. ISBN 80-85268-58-2, s. 33

3.5 2. světová válka

Období 2. světové války spadá do nejtemnějších úseků balkánských dějin, a z tohoto období, plného vyhlazování a vyvražďování mezi národy doposud společného státu, těžila také nacionalistická propaganda federativních republik konce 80. a počátku 90. let. Vpád italských a německých vojsk v roce 1941 státy rozdělil. Nezávislý stát Chorvatsko (NDH),⁹⁶ ovládaný ustašovci, se stal satelitním státem nacistického Německa, zatímco Srbsko plně podléhalo německé okupační správě. Během prvních měsíců NDH docházelo k pogromům proti srbskému obyvatelstvu nejen v Chorvatsku, ale také v BaH, kde ustašovce zastoupili Bosňáci. V témže roce se objevily první oddíly komunistických partyzánů a situace se proměnila doslova ve vyřizování účtů mezi jednotlivými národy. V Jugoslávských horách se rozhořela partyzánská a četnická válka, a to nejen proti okupačním vojskům, ale také mezi jednotlivými skupinami s rozdílnými politickými ambicemi. Partyzáni likvidovali srbské četnické jednotky a v řadě případů se dopouštěli i hromadných vražd, nicméně obecně převládá názor, že vraždili daleko méně než jejich protivníci a že jejich motivem nebyla pouze slepá nenávisť.⁹⁷ Partyzánský odboj se stal základem rezistence jugoslávských národů a jejich boje za obnovu společného státu, neboť komunisty organizované povstání začalo ve vrcholném období moci fašistické Osy a jejich hrdinský boj tak neměl v okupované Evropě srovnání. Komunisté po dvaceti letech působení v ilegalitě nabízeli jako jediní celojugoslávský program, který nebyl ani velkosrbský, ani velkochorvatský, a ačkoli byl ultralevicový, nebyl nacionalistický.⁹⁸

3.6 Obnovení Jugoslávie po 2. světové válce

Komunistický vůdce partyzánů Josip Broz Tito se po válce stal hlavním představitelem sjednoceného státu – Federativní lidové republiky Jugoslávie, která oficiálně nahradila unitární monarchii 2. prosince 1945. Jugoslávie tedy vstala z popela jako bájný Fénix a byla nejen územně větší, ale také již nebyla státem unitaristickým. Byla obnovena jako federace šesti rovnoprávných republik, ve skutečnosti však jistou „unitárnost“ zajišťovala vše kontrolující komunistická strana.⁹⁹

---

⁹⁶ NDH zahrnoval většinu území Chorvatska, celou Bosnu a Hercegovinu, Slovinsko, Makedonii, Černou Horu, Vojvodinu, Kosovo a chorvatské pobřeží (in ŠESTÁK a kol., 1998, s. 447-458)

⁹⁷ TEJCHMAN, Miroslav., HRADEČNÝ, Pavel., ŠESTÁK, Miroslav. *Historické souvislosti rozpadu Jugoslávie*. 1. vydání, Praha: Historický ústav Akademie věd České republiky. 1996. ISBN 80-85268-58-2, s. 34-37

⁹⁸ Tamtéž, s. 36-37

⁹⁹ ŠESTÁK, Miroslav., TEJCHMAN, Miroslav., HAVLÍKOVÁ, Lubomíra., HLADKÝ, Ladislav., PELIKÁN, Jan. *Dějiny jihoslovanských zemí*. Lidové noviny, 1998. ISBN 80-7106-266-9, s. 495-501

V obnovené Jugoslávii byli za národ uznáni Černohorci a poprvé v historii i Makedonci, byla zajištěna rozsáhlá práva menšin a vytvořeny předpoklady pro budoucí uznání bosenských Muslimů. Pro oslabení dominantního Srbska byly vytvořeny na severu a jihu dvě autonomní oblasti.¹⁰⁰ Tato federace, ačkoli byla oficiálně parlamentní republikou, byla ve skutečnosti státem pod vládou KSJ, prakticky však Jugoslávii vedl (pozdější prezident) Tito¹⁰¹ se svými nejbližšími spolupracovníky.¹⁰² Titovi, po otci chorvatského původu, byla přidělena funkce předsedy vlády a generálního tajemníka KSJ a měl jako uznávaná vůdcovská osobnost spoustu privilegií. Ačkoli se jeho pravomoci často blížily diktátorským, vždy konzultoval důležité záležitosti s ostatními členy vedení.¹⁰³ Budování Titova kultu postupovalo následně všemi oblastmi života Jugoslávčů a k tomuto účelu byly Titovy přiděleny dokonce mnohé zvyklosti, které byly do 2. světové války spjaty s osobou krále. Organizaci *Bílá ruka* nahradila tajná policie pod vedením Aleksandra Rankoviće.¹⁰⁴

Po drtivém vítězství ve volbách¹⁰⁵ v listopadu 1945 Tito pokračoval v budování stalinistického režimu i po formální stránce. Tempo budování beztržní společnosti bylo v Jugoslávii naplánováno nejradikálněji ze všech států střední a východní Evropy a žádný jiný stát nekopíroval zpočátku sovětský model tak důsledně.¹⁰⁶ Titova vláda mohla (na rozdíl od ostatních zemí budoucího východního bloku) v té době počítat s podporou většiny Jugoslávčů, a to nejen díky úspěchu komunistických partyzánů (AVNOJ)¹⁰⁷ v národně-osvobozené boji, ale také díky programu KSJ v otázce budování socialistického federativního státu. Základní úspěch Titova programu pak spočíval v plánu řešení národnostní otázky, čímž se jako jediným jugoslávští komunisté výrazně lišili od sovětského stalinského vzoru.¹⁰⁸

---

¹⁰⁰ Jugoslávská federace měla šest svazových republik (Bosnu a Hercegovinu, Chorvatsko, Makedonii, Černou Horu, Srbsko a Slovinsko) a dvě autonomní oblasti („albánské“ Kosovo a „maďarskou“ Vojvodinu). (in ŠESTÁK a kol., 1998, s. 506)

¹⁰¹ TEJCHMAN, Miroslav., HRADEČNÝ, Pavel., ŠESTÁK, Miroslav. *Historické souvislosti rozpadu Jugoslávie*. 1. vydání, Praha: Historický ústav Akademie věd České republiky. 1996. ISBN 80-85268-58-2, s. 40

¹⁰² Šlo o čtyři představitele největších jugoslávských národů, kteří byli ve vedení KSJ od 30. let. Jejich schopnosti a povahy se skvěle doplňovaly. Slovinc Edvard Kardelj a Černohorec Milovan Djilas byli velmi schopnými intelektuály, Srb Alexandr Rankovič byl stejně jako Tito dělnického původu. Byl velice schopný byrokrat, kterému byl přidělen úkol vedení fungování celého komunistického aparátu. (in ŠESTÁK, a kol. 1998. s. 495-501)

¹⁰³ Tamtéž

¹⁰⁴ PELIKÁN, Jan., TEJCHMAN, Miroslav. *Dějiny Jugoslávie (1918-1991)*. Praha: Karolinum. 1994. ISBN:80-7066-939-X. 1, s. 34

¹⁰⁵ Volby do ústavodárné skupštiny se konaly šest měsíců po skončení 2. světové války 11. listopadu 1945. Skončily drtivým vítězstvím KSJ a propadem předválečné nekomunistické politické reprezentace. Jsou považovány za dovršení příchodu komunistů k moci. Tamtéž, s. 32-34

¹⁰⁶ PELIKÁN, Jan., TEJCHMAN, Miroslav. *Dějiny Jugoslávie (1918-1991)*. Praha: Karolinum. 1994. ISBN:80-7066-939-X. 1. s. 32

¹⁰⁷ AVNOJ: Antifašistická rada národního osvobození Jugoslávie, založena Komunistickou stranou Jugoslávie

¹⁰⁸ PELIKÁN, Jan., TEJCHMAN, Miroslav. *Dějiny Jugoslávie (1918-1991)*. Praha: Karolinum. 1994. ISBN:80-7066-939-X, s. 32

I přes téměř oligarchický systém Titovy ústřední moci bylo realizováno proklamované právo každého jednotlivého národa na vlastní existenci, čímž národy získaly kulturní autonomii.¹⁰⁹ Komunisté se v poválečném období zbavovali nejen zbytku izolované legální politické opozice, ale především početných zbytků četnických oddílů, ustašovců a albánským nacionalistických jednotek. Tyto gerilové formace byly nelítostně likvidovány a jejich členové bez soudu popraveni. V červenci 1946 byl popraven vůdce četníků¹¹⁰ Dragoljub Mihailovič, který přišel o podporu kvůli své nacionalistické politice, podporování protichorvatských a protimuslimských pogromů a kolaboraci s okupanty.¹¹¹

V chorvatské tradičně bigotně nábožensky založené společnosti byla (kromě ustašovců) jedním z největších problémů také katolická církev. I přes Titovu počáteční snahu o spolupráci a zajištění loajality církevních představitelů však určitá část duchovenstva (mimo jiné) nadále podporovala ustašovské hnutí, proto došlo k razantnímu zásahu vůči církevním představitelům, což vyvrcholilo procesem se záhřebským arcibiskupem chorvatským A. Stepinacem. Titově režimu se podařilo během prvních dvou poválečných let zlikvidovat opozici a komunisté neměli oponenta, který by mohl jakkoli ovlivnit jugoslávskou vnitřní či zahraniční politiku.¹¹²

KSJ kopírovala hierarchické principy KSSS, neboť nižší organizace vykonávaly příkazy nadřízených výborů. Sestavu politbyra určoval po každém jednání sám Tito a její přesné složení neznaly (kromě jeho nejbližších spolupracovníků) ani nejvyšší komunistické elity.¹¹³ I přes počáteční „kopírování“ stalinského systému došlo nicméně v létě 1948 k rozkolu mezi ním a Stalinem kvůli tzv. jugoslávskému antisovětiismu, chybné nebolševické vnitřní politice a odmítání vedoucí role KSSS.¹¹⁴ Fakt, že se Tito dokázal postavit Stalinovi, proměnil jugoslávského vůdce ve významnou osobnost, která sjednocovala federativní národy na základě jednotné jugoslávské identity¹¹⁵ a vždy striktně dodržovala nastavené etnický spravedlivé složení všech federálních institucí.¹¹⁶

---

¹⁰⁹ PELIKÁN, Jan., TEJCHMAN, Miroslav. *Dějiny Jugoslávie (1918-1991)*. Praha: Karolinum. 1994. ISBN:80-7066-939-X, s. 32

¹¹⁰ Četnici: Významná organizace polovojenského charakteru, založená v roce 1921 (Sdružení četníků za svobodu a čest vlasti). V jejím čele byl Kosta Milovanović Pečanac hrdina z 1. světové války, který začal po roce 1941 spolupracovat s Němci. (In: ŠESTÁK a kol., 1998, s. 402)

¹¹¹ PELIKÁN, Jan., TEJCHMAN, Miroslav. *Dějiny Jugoslávie (1918-1991)*. Praha: Karolinum. 1994. ISBN:80-7066-939-X, s. 33

¹¹² Tamtéž, s. 33-34

¹¹³ Tamtéž, s. 34

¹¹⁴ TEJCHMAN, Miroslav. *Balkán ve 20. století*. Praha: Karolinum. 2016. ISBN 978-80-246-3178-3, s. 244

¹¹⁵ GLENNY, Miša. *Balkán 1804-1999. Nacionalismus, válka a velmocí*. Brno: CENTA. 2003. ISBN 80-7257-976-2. s. 442

¹¹⁶ TEJCHMAN, Miroslav. *Balkán ve 20. století*. Praha: Karolinum. 2016. ISBN 978-80-246-3178-3, s. 244

Jednotná jugoslávská identita byla implementována již králem Alexandrem po roce 1929 a prolínala se jako ústřední sjednocovací nástroj celým obdobím Jugoslávie. Prošla několika obměnami, od integrálního jugoslavismu 20. let až po myšlenkové východisko v 80. letech, kdy Svaz komunistů Jugoslávie přešel od konceptu bratrství a jednoty národů k volněji formulovanému konceptu „soudržnosti“ (zajedništva).¹¹⁷ Současně s touto jednotnou jugoslávskou identitou se dá mluvit o existenci „občanského náboženství“ (civil religion), které bylo založeno na charismatu a osobě prezidenta Tita.¹¹⁸

Titův politický um, pragmatismus, osobní charisma a lavírování mezi Východem a Západem během studené války, podporované aparátem jeho bezpečnostní služby (UDBA)¹¹⁹ přinesly Jugoslávii více jak dvě desetiletí relativní hospodářské prosperity. Praktikoval velice chytrou zahraniční politiku, nezávislou na politické diktatuře Sovětského svazu.¹²⁰ Od počátku 60. let se Tito stal vůdcem Hnutí nezávislých států.¹²¹ Ekonomicky úspěšnější republiky, jakými byly Slovinsko, Chorvatsko a autonomní Vojvodina, však měly stále větší výhrady ohledně nutnosti subvencovat zaostalejší oblasti federace a velkou hrozbou pro stabilitu Jugoslávie byly také komplikované vztahy mezi Srby a Chorvaty, které byly systematicky přehlíženy, zanedbávány a potlačovány. Dalším nezanedbatelným problémem bylo i dlouhodobé srbsko-albánské napětí v Kosovu.¹²²

---

¹¹⁷ Viz: DJOKIĆ, Dejan. (ed.) *Yugoslavism. Histories of a Failed Idea 1918-1992*. University of Wisconsin Press. 2003. ISBN 0299186148; Toto souborné dílo se zabývá historickými, politickými, sociálními, diplomatickými a ekonomickými aspekty jugoslávské ideje jugoslavismu od vzniku jednotného státu do jeho rozpadu. Klíčovým tématem tohoto díla je skutečnost, že jugoslavismus byl proměnlivým pojmem, který různí lídři, sociální skupiny a členské státy v různých dobách chápali různě. Nikdy neexistovala jediná definice toho, kdo a co je (nebo není) Jugoslávec, což mohlo mít dle autora za důsledek konečné selhání jugoslávské myšlenky a jugoslávského státu. Eseje učenců z bývalé Jugoslávie a ze Západu se zabývají souhrnou státností a národností Jugoslávie a rolí intelektuálů, vůdců a institucí, jak sekulárních, tak náboženských.

¹¹⁸ Viz FLERE, Sergej. *The Broken Covenant of Tito's People: The Problem of Civil Religion in Communist Yugoslavia* East European Politics and Societies, Vol. 21, No. 4, p. 681–703. ISSN 0888-3254. 2007; Pojem „Občanské náboženství“ (civil religion) je souborem nejvyšších politicko-náboženských hodnot a postojů, prosazujících charismatický charakter politické autority a dalších náboženských a kvazináboženských prvků, přičemž částečně rozšiřuje legitimitu na politický řád. Svůj název si dle autora zaslouží, ačkoli je zjevně v rozporu s teismem, neboť obsahovalo příběh o údajné posvátné historické minulosti a transhistorické misi jugoslávských národů, včetně eschatologie a posvátné smlouvy. Hlavním prvkem tohoto občanského náboženství bylo charisma prezidenta Tita, byla přítomna myšlenka posvátné smlouvy spolu s pravidlem rovnostářství na etické úrovni. Autor se pokouší demonstrovat, že koncept občanského náboženství (civil religion) je vhodný a ilustrující pro pochopení kultury a společnosti komunistické Jugoslávie.

¹¹⁹ UDBA je zkratka označující tajnou policii působící v Socialistické federativní republice Jugoslávie. UDBA byla používána jako nástroj kontroly státní moci a byla řízena A. Rankovičem. Nejprve perzekuce směřovaly k opozičním silám, později také proti obyvatelstvu, kde se snažila odhalovat potenciální nepřátele režimu, stejně jako uvnitř KSJ. Jejimi praktikami bylo mučení a politické procesy. (in ŠESTÁK a kol., 1998, s. 502)

¹²⁰ ŠESTÁK, Miroslav., TEJCHMAN, Miroslav., HAVLÍKOVÁ, Lubomíra., HLADKÝ, Ladislav., PELIKÁN, Jan. *Dějiny jihoslovanských zemí*. Lidové noviny, 1998. ISBN 80-7106-266-9, s. 504-517

¹²¹ Hnutí nezávislých zemí (států): mezinárodní organizace více než 100 států, nezapojených do žádných mocenských bloků, které vzniklo v roce 1961 a bylo reakcí některých zemí (Jugoslávie, Indie, Egypta, y a mnohých asijských a afrických států) na polarizaci světa během studené války. Josip Broz Tito se hlavně v 50. a 60. letech pokoušel šířit ideologii tehdejší Jugoslávie za její hranice, navazoval nové politické a hospodářské kontrakty (in ŠESTÁK a kol., 1998, s. 536-538)

¹²² GLENNY, Misha. *Balkán 1804-1999. Nacionalismus, válka a velmocí*. Brno: CENTA. 2003. ISBN 80-7257-976-2, s. 442

3.7 Reformy 60. a 70. let

Po roztržce se Stalinem začala Jugoslávie budovat tzv. samosprávný socialismus, jehož společenský i ekonomický přesah byl v rámci socialistického bloku zcela unikátní.¹²³ Jeho budování koordinoval hlavní teoretik režimu E. Kardelj, který vycházel z ranného Marxe a snažil se uchopit komunismus v jeho původní teoretické podobě. Tzv. „titoismus“ měl být alternativou sovětského zřízení a jeho hlavními prvky měly být destalinizace, decentralizace a nebyrokratická sociální demokracie. Základním cílem samosprávného socialismu bylo udržení jugoslávské jednoty a spolupráce mezi jednotlivými republikami, přičemž národní zájmy měly být upozaděny před většími humanistickými a výrobními cíli.¹²⁴

Od konce 60. let byly prováděny podstatné reformní změny státního zřízení. Republiky a autonomní oblasti získaly více pravomocí, Svaz komunistů Jugoslávie opustil bolševický princip „demokratického centralismu“ a transformoval se ve faktickou federaci republikových stran. V letech 1970-1971 proběhla obdoba pražského jara (tzv. „chorvatské jaro“), které lze chápat jako nacionální hnutí, obsahující však i liberální a demokratizační stránku.¹²⁵

Dne 21. února 1974 došlo k přijetí nové ústavy, která měla přenesením řady kompetencí na republiky a autonomní oblasti zajistit udržení stability a jednoty. Právně také ukotvila samosprávný systém, jehož základem byly „hospodářské spolky“ obchodující se svými výrobky na trhu.¹²⁶ Součástí této ústavy byl také dodatek umožňující sjednoceným republikám vystoupit z federace na základě hlasování obyvatel v nezávislých volbách, kdy jim byly zaručeny předválečné hranice, které však již nedodržovaly etnické rozdělení jednotlivých zemí. Tento dodatek ústavy pak následně umožnil rozpad Jugoslávie na počátku 90. let.¹²⁷ Žádná opatření také nevyřešily problémy s recesí, která postihovala v té době celý západní svět. Byrokratismus nahradil odstraněný centralismus a vše bylo ztíženo nejednotností komunistické strany, ve které se střetávali centristé (podporující Tita) a reformisté. Reformy a opatření se tak minuly účinkem a počátkem 80. let se Jugoslávie dostala do ekonomické krize.¹²⁸

---

¹²³ WOODWARD, Susan L. *Socialist Unemployment: The Political Economy of Yugoslavia, 1945-1990*. Princeton University Press, 1995. ISBN 9780691025513, s. 161 (in TYLOVÁ, 2018)

¹²⁴ CABADA, Ladislav, KOLARČIKOVÁ, Markéta. *Balkánské komunismy*. Praha: Libri. 2017. ISBN 978-80-87956-41-0, s. 9 (in TYLOVÁ, 2018)

¹²⁵ TEJCHMAN, Miroslav. *Balkán ve 20. století*. Praha: Karolinum. ISBN 978-80-246-3178-3. 2016, s. 298

¹²⁶ Tamtéž, s. 298-300

¹²⁷ ŠESTÁK, Miroslav., TEJCHMAN, Miroslav., HAVLÍKOVÁ, Lubomíra., HLADKÝ, Ladislav., PELIKÁN, Jan. *Dějiny jihoslovanských zemí*. Lidové noviny, 1998. ISBN 80-7106-266-9, s. 548

¹²⁸ TEJCHMAN, Miroslav. *Balkán ve 20. století*. Praha: Karolinum. 2016. ISBN 978-80-246-3178-3, s. 298-300

3. 8 Jugoslávie po Titově smrti

Dne 4. května 1980 zemřel ve věku 88 let prezident Tito.¹²⁹ Po jeho smrti převzalo pravomoci hlavy státu osmičlenné prezidium s jedním zástupcem každé republiky a autonomní oblasti. Funkce federálního prezidenta byla rotující po jednom roce setrvání v čele státu, což se brzy ukázalo jako idealistické a velmi nepraktické. Federaci sužovaly politické problémy, rostoucí ekonomická krize, nezaměstnanost a narůstající státní dluh. Tyto závažné problémy a absence vůdčí osobnosti Titova typu umocňovaly sílící nacionalismus v jednotlivých federativních státech, což vytvářelo v 80. letech velmi výbušnou situaci.¹³⁰

Komunističtí konzervativní zastánci titoismu, neztotožňující se s nacionalistickými koncepcemi, byli postupně odstraněni z politické scény. Vývoj v Jugoslávii byl také podmíněn mezinárodní situací ovlivněnou reformami Michaila Gorbačova a postupným zhroucením totalitního systému v celém východním bloku. Jugoslávie pozbyla exkluzivní postavení státu, nacházejícího se mezi zneprátelenými stranami, které se snažily, aby se tato federace nepřidala k protivníkům. Vyspělé průmyslové země začaly vymáhat své miliardové pohledávky a omezily také svou hospodářskou pomoc.¹³¹

Protikomunističtí nacionalisté zahájili v jednotlivých státech cílenou propagandistickou kampaň, ve které byly hlavním tématem hrůzy druhé světové války. Hodnotová krize, hroucení systému, deziluze 80. let a stále živé vzpomínky na válečné zločiny (především ustašovců a četníků), to vše mělo za důsledek narůstání xenofobních nálad a posilování pozic nacionalistických stran. Zachránit hroučící se stát nepomohly ani reformy nového předsedy vlády Ante Markoviće, který měl snahu bez větších sociálních otřesů transformovat socialistickou ekonomiku v moderní tržní hospodářství, s čímž mu přislíbili významně finančně pomoci diplomaté USA i Evropského společenství. Ačkoli měly jeho reformy pozitivní účinek, rozpad federace se mu nepodařilo zvrátit. Pád komunistických režimů východní Evropy v roce 1989, definitivní rozklad sovětského bloku a absence silného vůdce Titova typu způsobil, že komunistické oligarchie v jednotlivých státech federace začaly vyklízet pozice a ve všech svazových republikách byly vypsány předčasné volby do republikových parlamentů.¹³²

---

¹²⁹ Tito měl velkolepý pohřeb, na který se sjelo největší množství politických představitelů ve 2. polovině 20. století. V den pohřbu truchlila také celá Jugoslávie. Tita upřímně milovaly miliony Jugoslávců a plakali, když jejich vůdce zemřel. (in ŠESTÁK a kol., 1998, s. 550-551) O této skutečnosti se zmiňovali také všichni narátoři.

¹³⁰ TEJCHMAN, Miroslav. *Balkán ve 20. století*. Praha: Karolinum, 2016. ISBN 978-80-246-3178-3, s. 302

¹³¹ ŠESTÁK, Miroslav., TEJCHMAN, Miroslav., HAVLÍKOVÁ, Lubomíra., HLADKÝ, Ladislav., PELIKÁN, Jan. *Dějiny jihoslovanských zemí*. Lidové noviny, 1998. ISBN 80-7106-266-9, s. 558

¹³² Tamtéž, s. 567-568

Ve Slovinsku začal vítězný blok DEMOS (Demokratická opozice Slovinska) spolu s nově zvoleným prezidentem Milanem Kučanem chystat odtržení od federace, podpořené národním referendem s 88 % souhlasících voličů. V Chorvatsku zvítězilo HDZ (Chorvatské demokratické společenství) a Franjo Tuđman se stal nejen předsedou předsednictva, ale de facto prezidentem, který se také usiloval o co nejrychlejší odtržení Chorvatska. V Srbsku se komunističtí vůdci snažili o uhájení dosavadního systému. Svaz komunistů Srbska reagoval na celkovou situaci a na formování opozičních stran přejmenováním na Socialistickou stranu Srbska. Ve volbách v prosinci 1990 dosáhla tato strana triumfu, stejně jako prezident Slobodan Milošević, který získal 65 % celkových hlasů.¹³³

Následovalo období rozporů představitelů Slovinska a Chorvatska na jedné straně s představiteli Srbska, Vojvodiny, Kosova a Černé Hory na straně druhé, které zcela ochromilo činnost nejvyšších orgánů federace a vyvrcholilo během pravidelné roční výměny rotujících předsedů SFRJ, kdy Srb Borislav Jović odmítl předat předsednictví Chorvatovi Stipe Mesićovi. Jediní, kdo v této době nabízeli kompromis, umožňující transformaci Jugoslávie v moderní federaci nebo konfederaci, byli představitelé BaH a Makedonie, přičemž podmínkou bylo setrvání Slovinska a Chorvatska v tomto soustátí. Jejich následné odtržení však tuto snahu o záchranu federace učinilo zcela nerealizovatelnou.¹³⁴

3.9 Rozpad Jugoslávie

3.9.1 Odtržení Slovinska – „Desetidenní válka“

24. června 1991 mobilizovala slovinská Teritoriální obrana 20 115 vojáků a policii a 25. června vyhlásilo Slovinsko nezávislost. Následující den se zaktivizovaly jednotky JNA¹³⁵ v přesvědčení, že porážka nově vzniklé Slovinské republiky bude záležitostí jen několika dnů. Následovala desetidenní válka, ve skutečnosti proběhly těžké boje pouze během prvních třech dnů, následovala dvoudenní přestávka a tři dny příměří. Po osmi dnech bylo uzavřeno příměří a jednotky JNA se vrátily do svých posádek.¹³⁶

---

¹³³ ŠESTÁK, Miroslav., TEJCHMAN, Miroslav., HAVLÍKOVÁ, Lubomíra., HLADKÝ, Ladislav., PELIKÁN, Jan. *Dějiny jihoslovanských zemí*. Lidové noviny, 1998. ISBN 80-7106-266-9, s. 570-575

¹³⁴ Tamtéž, s. 575-578

¹³⁵ Jugoslávská lidová armáda (JNA) měla reputaci silné, dobře vyzbrojené a vycvičené síly a byla tradičně multietnickou, i když v důstojnickém kádru převažovali Srbové a Černohorci, v námořnictvu pak Chorvaté. Když se však v roce 1990 začalo chystat odtržení Slovinska a Chorvatska, téměř všichni Slovinci, Chorvaté a bosenští Chorvaté nechtěli již sloužit v armádě, která mohla brzy bojovat proti jejich soukmenovcům. Od března 1991 generál Adžić propustil nebo penzionoval všechny nesrbské a nečernohorské generály a mnoho dalších důstojníků, aby si pojistil loajalitu důstojnického kádru. Většina Slovinců a Chorvatů vstoupila do slovinské Teritoriální obrany (TO), resp. do chorvatské národní gardy (ZNG). Na konci roku 1991 byla pak již JNA téměř výlučně srbskou a černohorskou. (in TEJCHMAN, 2016)

¹³⁶ TEJCHMAN, Miroslav. *Balkán ve 20. století*. Praha: Karolinum. 2016. ISBN 978-80-246-3178-3, s. 298

O tři dny později, 7. července 1991, se setkali zástupci slovinské vlády, federální vlády a Evropského společenství na Brionech. Podle Brionské deklarace měla být slovinská nezávislost uskutečněna 8. října 1991 a 26. října měly poslední jednotky JNA opustit Slovinsko. Dne 8. října 1991 byla oficiálně vyhlášena samostatnost Slovinska, což bylo bez souhlasu ostatních zemí ES uznáno Německem, nicméně ostatní země se přidaly nedlouho poté. Tato země se poté proměnila ve funkční stát s liberální tržní ekonomikou.¹³⁷

Druhou zemí, které se bez (větších) bojů podařilo od federace odtrhnout, byla Makedonie, ačkoli původně souhlasila s návrhem A. Izetbegoviče na přetvoření Jugoslávie ve svaz suverénních států. Po odchodu Slovinska a Chorvatska a vyhrocující se situaci v BaH ovšem nechtěli setrvat ve většinově srbském státě. Odchod z Jugoslávie proběhl klidnou cestou na podzim roku 1991 poté, co se v referendu pro tuto alternativu vyslovilo 95% obyvatel.¹³⁸

3.9.2 Odtržení Chorvatska – „Chorvatská vlastenecká válka“

Chorvatsko vyhlásilo úplnou nezávislost a suverenitu 25. června 1991, jeho odtržení však, na rozdíl od Slovinska, přerostlo ve válku, pro níž se v Chorvatsku užívá pojem „vlastenecká“. Bojům se srbským separatisty, kteří postupně s podporou jugoslávské armády ovládli třetinu chorvatského území, padlo za oběť i velké množství civilistů. Dne 19. prosince 1991 byla v Kninu vyhlášena Republika srbská Krajina (RSK), zcela nezávislá na vedení Bělehradu, jejímž prezidentem byl prohlášen Milan Babić. Formální existence Socialistické federativní republiky Jugoslávie zanikla v lednu 1992, k čemuž přispělo uznání chorvatské a slovinské suverenity Německem, bez ohledu na stanovisko ostatních států EU.¹³⁹

Mezinárodní uznání nezávislého Chorvatska posílilo pozici HDZ a roli prezidenta Tudjmana, který se snažil o získání podpory Německa a USA. S jejich pomocí chtěl znovu ovládnout celé území Chorvatska, proto v roce 1992 vláda souhlasila s rozmístěním vojsk OSN na linii bojů.¹⁴⁰ Problémy Chorvatska ohledně území Republiky srbská Krajina ještě více zkomplikovalo vypuknutí války v BaH. Tudjmanovi se nicméně podařilo během pěti dnů v květnu 1995 porazit jednotky krajinských Srbů na území RSK, do léta 1995 vysídlit srbské etnikum, změnit Chorvatsko v národně jednolitou zemi a získat samostatnost v historických hranicích.¹⁴¹

---

¹³⁷ TEJCHMAN, Miroslav. *Balkán ve 20. století*. Praha: Karolinum. 2016. ISBN 978-80-246-3178-3, s. 331-335

¹³⁸ Tamtéž, s. 294-295

¹³⁹ ŠESTÁK, Miroslav., TEJCHMAN, Miroslav., HAVLÍKOVÁ, Lubomíra., HLADKÝ, Ladislav., PELIKÁN, Jan. *Dějiny jihoslovanských zemí*. Lidové noviny, 1998. ISBN 80-7106-266-9, s. 578-582

¹⁴⁰ Tamtéž, s. 609-616

¹⁴¹ Tamtéž, s. 621-623

3.9.3 Válka v Bosně a Hercegovině

Multinacionální BaH byla považována za nejtolerantnější z federativních republik, proto nikdo nevěřil, že by zde mohlo dojít k mezietnickým střetům, a to i po odtržení Slovinska a Chorvatska.¹⁴² Bosenský konflikt je často prezentován jako důsledek agrese Miloševićova režimu za přispění Tudjmanova Chorvatska. Každopádně byl však složitou občanskou válkou, v níž byly bojující strany materiálně a logisticky podporovány vnějšími silami, a díky němuž se začal v mediálnímu diskurzu užívat termín „etnická čistka“, který pochází z původně vojenského výrazu „čištění prostoru“, používaným ustašovci během druhé světové války.¹⁴³ Někteří autoři se domnívají, že pocity nenávisti a následné čistky byly záměrně vyvolávány nacionalistickou politikou, která uměle podněcovanou vzájemnou nesnášenlivost stupňovala až do krajní podoby. Málo se dle nich zmiňuje také fakt, že všechny nacionalistické strany zintenzivňovaly své kontakty s vůdčími náboženskými představiteli a nejvyšší církevní hodnostáři všech církví v BaH sehráli stěžejní roli jak v nacionalistické agitaci, tak i v etnických mobilizačních strategiích ústředních politických představitelů.¹⁴⁴

Po vypuknutí války v Chorvatsku se začala postupně šířit válečná psychóza i do té doby relativně klidné BaH. Prezident Izetbegović požádal Evropské společenství o vyslání pozorovatelů, byl vytvořen krizový štáb a JNA byla vyzvána, aby se stáhla z jejich území. Zároveň se pokoušel zachovat unitární stát apelem na společné bosensko-hercegovské povědomí a smysl pro toleranci.¹⁴⁵ V únoru 1992 se pod patronací EU uskutečnila jednání v Sarajevu, v Lisabonu a Bruselu, na kterých bylo řešeno budoucí vnitřní uspořádání BaH. Izetbegovićova SDA chtěla prosadit unitární stát, SDS však byla proti, neboť by se dle nich v tomto případě stali bosenští Srbové a Chorvati Muslimy ovládanými menšinami. Karadžić prosazoval rozparcelování BaH do tří etnických celků, propojených konfederativním principem, zástupci bosenských Chorvatů se naopak přikláněli k myšlence decentralizace republiky na bázi federace. Výstupem těchto jednání byl tzv. „Cutilheirův plán“, který předpokládal zachování BaH ve formě jednotné republiky s vysokým stupněm centralizace státních orgánů.¹⁴⁶

---

¹⁴² TEJCHMAN, Miroslav. *Balkán ve 20. století*. Praha: Karolinum. 2016. ISBN 978-80-246-3178-3, s. 345

¹⁴³ ŽÍLA, Ondřej. *Válečný konflikt v Bosně a Hercegovině a fenomén etnických čistek*. Soudobé dějiny XXI / 3, str. 279-314. ISSN 1210-7050, s. 280

¹⁴⁴ Tamtéž. To stejné se dá konstatovat o ostatních státech federace

¹⁴⁵ HLADKÝ, Ladislav. *Bosna a Hercegovina. Historie nešťastné země*. Brno: Nakladatelství Doplněk. 1996. ISBN 80-85765-61-6, s. 141

¹⁴⁶ Tamtéž, s. 142-146

V následném referendu se 63,4 % Bosňanů vyslovilo pro samostatnost, nicméně ve stejném období začala eskalovat situace v Sarajevu na základě zprávy o zastřelení Srba Nikoly Gardoviće z důvodu mávání srbskou vlajkou během svatební oslavy a problémy se začaly objevovat i v jiných oblastech země. Za první den války bývá označován 5. duben 1992, kdy propukly prudké srážky mezi jednotkami JLA a polovojenskými skupinami Chorvatů a Muslimů v Sarajevu a jeho okolí.¹⁴⁷ Sarajevo bylo pod palbou od září 1992 do srpna 1994, obléhání bylo ukončeno 29. února 1996 po 1429 dnech. Odhadem během blokády zahynulo přes 10 000 obyvatel a jde o nejdělnější obležení města v dějinách moderních válek.¹⁴⁸

V hornatému terénu měla válka podobu pozičních střetů a blokad měst. Druhým epicentrem bojů se vedle Sarajeva stal také Mostar, o který od dubna 1993 bojovaly všechny tři zneprátené strany.¹⁴⁹ Tato strašná občanská válka si během téměř čtyř let vyžádala skoro 100 tisíc životů a byla nejkrvavější kapitolou rozpadu Jugoslávie. Srbové měli pod sebou jednotky JNA, stažené ze Slovinska a Chorvatska. Síly Republiky srbské tak měly dlouho převahu nad muslimskými a chorvatskými jednotkami a Srbové postupně ovládli dvě třetiny země. Konflikt zkomplikovaly i boje mezi dosavadními spojenci, tedy Bosňáky a Chorvaty. Chorvatsko se pokoušelo přidružit části území Bosny ovládané Chorvaty, což vyvrcholilo 24. srpna 1993 vyhlášením Chorvatské republiky Herzeg-Bosna, která byla odpovědí na existenci Republiky srbské s centrem v Banja Luce.¹⁵⁰

Až v roce 1994 se Sarajevo dohodlo se Záhřebem na spolupráci a v Bosně se vytvořila tzv. muslimsko-chorvatská federace. Američané na Záhřeb tlačili a výměnou za dohodu americký ministr zahraničí Warren Christopher slíbil Záhřebu nejen normalizaci vzájemných vztahů, ale také garanci územní celistvosti země, které hrozilo odtržení Srby obývané Krajiny a Slavonie, což vedlo k dalším čistkám. Poslední rok války v Bosně Chorvaté využili situace a v rámci operace „Blesk“ zaútočili na pozice krajinských Srbů v západní Slavonii, kterou dobyli. Chorvatská armáda zaútočila v rozporu se všemi smlouvami, ale nikdo Záhřeb neodsoudil, i když chorvatská letadla zaútočila na pozice sil OSN a zabila několik jejich vojáků.¹⁵¹

---

¹⁴⁷ HLADKÝ, Ladislav. *Bosna a Hercegovina. Historie nešťastné země*. Brno: Doplněk. 1996. ISBN 80-85765-61-6, s. 142-

¹⁴⁸ ŠESTÁK, Miroslav., TEJCHMAN, Miroslav., HAVLÍKOVÁ, Lubomíra., HLADKÝ, Ladislav., PELIKÁN, Jan. *Dějiny jihoslovanských zemí*. Lidové noviny, 1998. ISBN 80-7106-266-9, s. 636

¹⁴⁹ TEJCHMAN, Miroslav. *Balkán ve 20. století*. Praha: Karolinum. 2016. ISBN 978-80-246-3178-3, s. 347

¹⁵⁰ ŠESTÁK, Miroslav., TEJCHMAN, Miroslav., HAVLÍKOVÁ, Lubomíra., HLADKÝ, Ladislav., PELIKÁN, Jan. *Dějiny jihoslovanských zemí*. Lidové noviny, 1998. ISBN 80-7106-266-9, s. 630-633

¹⁵¹ TEJCHMAN, Miroslav. *Balkán ve 20. století*. Praha: Karolinum. 2016. ISBN 978-80-246-3178-3, s. 350-351

Na počátku srpna byla zahájena mohutná vojenská operace „Bouře“, během níž se chorvatským vojenským jednotkám za pouhé čtyři dny podařilo zcela ovládnout srbskou Krajinu v Chorvatsku. Srbské jednotky se bez kladení odporu stáhly na území bosenské Republiky srbské. Spolu se srbskými jednotkami ze srbské Krajiny odešlo obrovské množství uprchlíků, z kterých naprostá většina (přes 100 000) zamířila do Banja Luky. Bosenští Srbové zůstali poslední vzdorující skupinou, která bránila snahám mezinárodního společenství o ukončení konfliktu, masakrů civilních obyvatel a etnických čistek. Koncem srpna 1995 došlo v Sarajevu k masakru civilních obyvatel, kdy granát na tržišti 37 lidí usmrtil a přes 80 zranil. Jednotky UNPROFOR prohlásily tento útok za srbský a následný chorvatsko-bosňácký postup proti bosenským Srbům vyvolal další uprchlickou vlnu. Ustupující Srbové byli zabíjeni postupujícími vojáky chorvatské armády.¹⁵²

Za největší etnickou čistku je považováno vyvraždění několika tisíc bosňáckých mužů a chlapců v enklávě Srebrenica, která měla být od května roku 1993 pod ochranou jednotek OSN. V létě 1995 došlo k dobytí této enklávy srbskými vojáky pod vedením Ratka Mladiće, kteří se dopouštěli na obyvatelstvu brutálního násilí, o němž svědčily po válce odkryté masové hroby, skrývající několik tisíc zavražděných obětí.¹⁵³

3.9.4 Daytonská smlouva - Kompromisní mír

Boje v Chorvatsku i v BaH byly ukončeny příměřím, o které se velkou měrou zasloužil americký diplomat Richard Holbrook, a které vstoupilo v platnost 10. října 1995. Daytonská dohoda byla 21. listopadu podepsána S. Miloševićem, A. Izetbegovićem a F. Tudjmanem a mírová smlouva rozdělila BaH na dvě entity: Republiku srbskou a muslimsko-chorvatskou Federaci Bosny a Hercegoviny. Srbská Krajina se stala součástí Chorvatska, 51 % území BaH připadlo chorvatsko-muslimské federaci pod vedením prezidenta Harise Siljadžiče, zbytek připadl Srbům. Dne 14. prosince byl v Paříži podepsán závěrečný text dohody, která ukončila válčení, jemuž padlo za oběť několik desítek tisíc obyvatel a na 2 miliony obyvatel přišlo o své domovy. Konfederativní uspořádání země s vysokou mírou autonomie obou jejích částí a slabou ústřední vládou je dodnes zdrojem politické nestability. Napětí mezi národy nezmizelo a ozývají (zejména ze srbské strany) se hlasy, jež považují Bosnu a Hercegovinu za mrtvý stát.¹⁵⁴

---

¹⁵² ŠESTÁK, Miroslav., TEJCHMAN, Miroslav., HAVLÍKOVÁ, Lubomíra., HLADKÝ, Ladislav., PELIKÁN, Jan. *Dějiny jihoslovanských zemí*. Lidové noviny, 1998. ISBN 80-7106-266-9, s. 640-641

¹⁵³ Tamtéž, s. 638-639

¹⁵⁴ TEJCHMAN, Miroslav. *Balkán ve 20. století*. Praha: Karolinum. 2016. ISBN 978-80-246-3178-3, s. 350-356

Srbsko a Černá hora se rozhodli během konfliktu uplatnit své právo nevystoupit z Jugoslávie. Na společném jednání federální, srbské a černohorské skupštiny 27. dubna 1992 byl založen nový stát Svazová republika Jugoslávie. V nové (třetí) Jugoslávii zůstalo 40% území FSRJ. Koncem dubna byla přijata nová ústava SRJ a vyvstala otázka nástupnictví. Dne 30. května 1992 Rada bezpečnosti vyhlásila sankce na Jugoslávii, jejichž záměrem bylo tlačit na změnu vnitropolitického režimu. Tyto sankce měly na jugoslávskou ekonomiku katastrofální dopad, ale zároveň způsobily větší semknutí společnosti, která sankce považovala za mezinárodní komplot vůči jejich zemi.¹⁵⁵

Největším problémem byla otázka Kosova, která vyvrcholila v roce 1999 bombardováním Jugoslávie letectvem NATO. Od konce 2. světové války to byla první vojenská intervence třetí strany na území svrchovaného evropského státu a první vojenská akce, do které se zapojily i německé ozbrojené síly. Na bombardování se podílelo 19 členských států NATO. Oficiálně byla akce označena za humanitární intervenci, která má zabránit vraždění Albánců v Kosovu a dle oficiálního vyjádření nebyla zaměřena proti srbskému národu, jen proti jeho politickému vedení.¹⁵⁶ Operace „Allied Force“ (Spojenecká síla) začala 24. března a letadla zpočátku útočila pouze na vojenské cíle, což nepřinášelo očekávané výsledky. NATO tedy přešlo k ničení infrastruktury a od dubna do června byly bombardovány továrny, mosty, železniční tratě, rafinerie i některé vládní budovy, zasažena byla i budova státní televize. Při tomto bombardování, které trvalo nepřetržitě dnem i nocí, byly použity nové typy zbraní včetně konvenčních rakety a bomb. Narůstající počet obětí mezi civilním obyvatelstvem byl Aliancí definován jako vedlejší škody a NATO po celou dobu konfliktu deklarovalo, že válku nevede proti jugoslávskému lidu. Po Miloševićově odmítnutí se podřídit Aliance útoky na civilní cíle ještě zintenzivnila. Tato vojenská akce je dodnes tématem debat a budí emoce především u Srbů, ale zdaleka nejen u nich. Zahynulo při ní několik stovek civilistů a její nevyhnutelnost dodnes mnoho historiků zpochybňuje. Třetí Jugoslávie zanikla 4. února 2003 vytvořením volného soustátí.¹⁵⁷

---

¹⁵⁵ TEJCHMAN, Miroslav. *Balkán ve 20. století*. Praha: Karolinum. 2016. ISBN 978-80-246-3178-3, s. 356

¹⁵⁶ Tamtéž, s. 358

¹⁵⁷ DUHAN, Petr. *Hodnocení humanitární intervence v SRJ v roce 1999*. Bakalářská práce. Praha: Univerzita Karlova, Fakulta sociálních věd, Institut mezinárodních studií. Katedra amerických studií. 2014

4. Přehled rozdílných tézí objasňujících příčiny rozpadu Jugoslávie

Následující teze, týkající se rozpadu Jugoslávie, jsem čerpala z knihy editorů Lenarda J. Cohena a Jasny Dragović-Soso: *State Collapse in South-Eastern Europe. New Perspectives on Yugoslavia's Disintegration*,¹⁵⁸ a to především ze souhrnné kapitoly „*Why did Yugoslavia disintegrate? An overview of contending explanations*“ (Proč se Jugoslávie rozpadla? Přehled vzájemně si odporujících vysvětlení (vlastní překlad)), jejíž autorkou je Jasna Dragović-Soso.¹⁵⁹ Kniha obsahuje souhrn hlavních tézí příčin rozpadu federace a snaží se objasnit také důvody, proč tento rozpad přerostl do občanské války, válečných zločinů a etnických čistek. Toto téma bylo součástí vyostřených debat nejen žurnalistů a akademiků ze států bývalé federace, ale také dalších historiků z mnoha zemí světa.¹⁶⁰ Názory vědců byly velmi polarizovány a měly často vysoce politický charakter. Studie týkající se jednotlivých aspektů rozpadu federace se objevují i nyní, mnoho let po ukončení krvavého boje a opadnutí prvotních emocí, což dokazuje přetrvávající zájem historiků o tuto dějinnou událost. Tato kniha zahrnuje kritický přehled hlavních linií objasnění, které se vynořily ve vědeckém světě od ranných 90. let, společně s představením autorů a nejdůležitějších vědeckých debat, které tyto vysvětlující teorie vyvolaly.¹⁶¹ Klade také otázky, které zůstaly nezodpovězeny a předkládá témata možných dalších výzkumů.¹⁶² Veškeré odkazy a komentáře pod čarou, týkající se zastánců či představitelů příslušných tézí, jsou součástí výše zmíněné kapitoly (s.1-29) a jsou shrnuty v seznamu literatury na jejím konci. Některým autorům jsou v knize věnovány konkrétní kapitoly. Považovala jsem tedy za přínosné tyto odkazy zpracovat jako součást těchto kapitol.

---

¹⁵⁸ COHEN J. Lenard, DRAGOVIĆ-SOSO, Jasna (Ed.) *State Collapse in South-Eastern Europe: New Perspectives on Yugoslavia's Disintegration*. Central European Studies, Purdue University Press. 2007. ISBN 978-1-55753-461-3 (s.1-29)

¹⁵⁹ Tato kapitola se zabývá odbornými tezemi rozpadu Jugoslávie. Většina autorů se zaměřila na období bezprostředně předcházející pádu státu a vypuknutí války. Další autoři, zmiňující různé pohledy, jsou: SILBER, Laura., LITTLE, Allan. *The Death of Yugoslavia*. London: Penguin, 1996; GLENNY, Misha. *The Fall of Yugoslavia: The Third Balkan War*. London: Penguin, 1992; BENNETT, Christopher. *Yugoslavia's Bloody Collapse: Causes, Course, and Consequences*. London: Hurst, 1995; MAGAŠ, Branka. *The Destruction of Yugoslavia: Tracking the Break-Up*. London: Verso, 1993; MEIER, Viktor. *Yugoslavia: A History of its Demise*. London: Routledge, 1999 (s. 1-2)

¹⁶⁰ Celkově studie o rozpadu Jugoslávie spíše obecněji reflektují rámce analýzy, které lze nalézt ve společenských a historických vědách. Někteří autoři kladou větší důraz na dlouhodobé a střednědobé strukturální faktory, jiní na úlohu, kterou hraje agenda nebo nepředvídatelnost historických událostí. (s. 1-2)

¹⁶¹ Tímto autorka nechce říci, že by autoři nutně zastávali monokauzální vysvětlení rozpadu Jugoslávie. Je však zásadní zmínit, že někteří autoři byli označeni za přední zastánce konkrétních typů vysvětlení a jako takoví budou označeni. (s. 1-2)

¹⁶² Další obsáhlé recenze literatury naleznete v: RAMET, Sabrina P. „*For a Charm of Powerful Trouble, Like a Hell-Broth Boil and Bubble*”: *Theories of the Roots of the Yugoslav Troubles*, „Nationalities Papers, Vol. 32, No. 4 12/2004, pp. 731–763; JOVIĆ, Dejan. „*The Disintegration of Yugoslavia: A Critical Review of Explanatory Approaches*,” *European Journal of Social Theory*, Vol. 4, No. 1, 2001, pp. 101–120; GOW, James. „*After the Flood: Literature on the Context, Causes, and Course of the Yugoslav War-Reflections and Refractions*.” *Slavonic and East European Review*, Vol. 75, No. 3, 7/1997, pp. 446–484; STOKES, Gale., LAMPE, John., RUSINOW, Dennison. MOSTOV, Julie. „*Instant History: Understanding the Wars of Yugoslav Succession*,” *Slavic Review*, Vol. 55, No. 1, Spring 1996, pp. 136–150; KENT, Sarah A. „*Writing the Yugoslav Wars: English Language Books on Bosnia (1992–1996) and the Challenges of Analyzing Contemporary History*,” *American Historical Review*, Oct. 1997, pp. 1085–1114 (s. 1-2)

4.1 Teze „longue durée“ (dlouhého trvání):

dávná nenávist, civilizace, impéria

Toto hluboko do historie sahající vysvětlení se v 90. letech objevilo mezi prvními a charakterizují ho tři hlavní myšlenkové proudy. První směr, zaměřený především na proklamování odvěké mezietnické neshody balkánských národů, prezentoval Jugoslávce jako nenávistné jedince primárně predisponované k násilí. Nejhlasitějším představitelem této teze byl bývalý americký diplomat a historik George Kennan, popisující obyvatele Balkánu jako dědice kmenové minulosti, kdy příslušníci určitého „kmene“ všechny ostatní automaticky považovali za nepřátele, což přerostlo do formy agresivního nesmiřitelného nacionalismu a vzájemné destrukce.¹⁶³ Tato teze našla zastánce mezi západními historiky, historici ze zemí bývalé Jugoslávie ji však absolutně zavrhlí a naopak zdůrazňovali, že stejně jako existovala na Balkáně období válek, tak také existovala období sjednocování, spolupráce a vzájemné pomoci, která byla pro tuto oblast také velmi charakteristická.¹⁶⁴

Druhý myšlenkový směr, jehož hlavním představitelem je (opět americký) vědec Samuel Huntington, viděl hlavní příčinu rozpadu Jugoslávie ve střetu různých civilizací, kterou jako první představil v roce 1993 právě tento autor.¹⁶⁵ Přestože teze také nenašla zastánce mezi jugoslávskými historiky, zaujala širší akademickou obec a byla podnětem k mnoha debatám.¹⁶⁶ Tato teorie zdůrazňuje geografickou pozici Jugoslávie v oblasti, kde se prolíná vliv islámu a pravoslavné a katolické církve, přičemž dle Huntingtona rozpad Jugoslávie ztělesňuje nový „kulturní“ a „civilizační“ typ konfliktu, který postihuje post-studenoválečný svět a takto „promíchané“ země jsou odsouzeny k rozpadu. Huntington také zdůrazňoval, že ačkoli se civilizační identita skládala z mnoha komponentů (z historie, jazyka, tradic a kultury), náboženství bylo nejdůležitější, neboť bylo motivující a mobilizační silou.¹⁶⁷

---

¹⁶³ Viz KENNAN, George F. *The Other Balkan Wars: A 1913 Carnegie Endowment Inquiry in Retrospect with a New Introduction and Reflections on the Present Conflict*. Washington, DC: Carnegie Endowment for International Peace, 1993, pp. 11. (s. 2-5)

¹⁶⁴ Nejznámější novinářská práce, založená na „dávné nenávisti“ byla práce Roberta Kaplana: *Balkan Ghosts: A Journey through History*. New York: St. Martin's Press, 1993. Pro fundované vyvrácení této vize (možná příliš zdůrazňující harmonii) viz: DONIA, Robert J., FINE, John V. A. *Bosnia and Hercegovina: A Tradition Betrayed*. London: Hurst, 1994. (s. 2-5)

¹⁶⁵ HUNTINGTON, Samuel. „*The Clash of Civilizations?*“ *Foreign Affairs*, Summer 1993, pp. 22–49; dále HUNTINGTON, Samuel. *The Clash of Civilizations and the Remaking of World Order*. New York: Simon & Schuster, 1996. (s. 2-5)

¹⁶⁶ Pokud jde o podporu známých západních intelektuálů této orientalistické teze, viz: FINKIELKRAUT, Alain. *Comment peut-on être croate?* Paris: Gallimard, 1992. Finkelkraut prezentuje „agresi“ proti Chorvatsku jako „namířenou proti jeho samotnému evropanství“ (str. 26). Kritiku tohoto diskursu viz v: HAVDEN BAKIĆ, Milica. HAVDEN, Robert. „*Orientalist Variations on the Theme 'Balkans': Symbolic Geography in Recent Yugoslav Cultural Politics*,“ *Slavic Review*, Vol. 51, No. 1, Spring 1992, pp. 141–174; HAVDEN BAKIĆ, Milica. „*Nesting Orientalisms: The Case of Former Yugoslavia*,“ *Slavic Review*, Vol. 54, No. 4, 1995, p. 917–931; KOLSTO, Pål. „*Introduction: Assessing the Role of Historical Myths in Modern Society*,“ in KOLSTRO, Pål, *Myths and Boundaries in South-Eastern Europe*. London: Hurst, 2005. pp. 1–34. (s. 2-5)

¹⁶⁷ Viz HUNTINGTON, 1993. pp. 22–49 (s. 2-5)

V jugoslávském konfliktu se dle Huntingtona projevila širší náboženská sounáležitost a „civilizační příbuznost“, což vysvětlovalo sympatie Řeků a Rusů se Srbskem a podporu muslimských zemí bosenským muslimům, zatímco katolický západ podporoval Chorvaty a Slovince. Tato teze má však v případě Jugoslávie značné slabiny,¹⁶⁸ které se kromě nejasné definice civilizací týkají skutečností, vyplývajících z jiných výzkumů. Ačkoli byla Jugoslávie zřetelně multikulturním státním útvarem, význačnější rozdíly byly spíše regionální variace. Někteří vědci poukazují na fakt, že lidé žijící ve stejné oblasti měli navzdory rozdílným konfesím bližší vztahy a více společných zvyklostí než lidé stejného vyznání žijící jinde, což je v tomto kontextu velmi důležité.¹⁶⁹ Někteří vědci také vycházeli z faktu, že se válečný konflikt dal charakterizovat také jako rolnicko-městský, což někdy vedlo až k charakteristice válečných střetů jako „odplaty venkova“.¹⁷⁰ Další slabinou Huntingtonovy teorie v souvislosti s Jugoslávií je skutečnost, že nelze objasnit nesouhlas vlády USA a EU s politikou Německa v otázce uznání odtržených jugoslávských republik, intervenci nemuslimského Západu ve jménu ochrany Muslimů v roce 1995 a Albánců v roce 1999 a to, že na bombardování Srbska a Černé Hory se spolupodílelo pravoslavné Řecko. Odpůrci Huntingtonovy teorie ji považují za bytostně ahistorickou a statickou¹⁷¹ a poukazují na mnoho studií, zabývajících se v souvislosti s Jugoslávií rolí náboženství, které ukázaly, že se nejednalo ani tak o předchozí existující nekompatibilitu rozdílných konfesí, ale především o využití náboženství různými národními elitami k rozštěpení společnosti a podpory antagonistických identit.¹⁷²

---

¹⁶⁸ Huntington se například nemůže rozhodnout mezi novotou střetu civilizací a její prastarou podstatou. Nejprve tvrdí, že konflikty minulosti (mezi rody, národním státem a ideologiemi) byly především konflikty „uvnitř západní“ civilizace, jen aby pak zdůraznil, že civilizační rozdíly jsou „produktem staletí“ a že „v průběhu staletí rozdíly mezi civilizacemi vyvolaly nejdéle trvající a nejnásilnější konflikt“ (Tamtéž (viz. úvodní kapitola, s. 23–25). (s. 2-5)

¹⁶⁹ DJILAS, Aleksa. „*Fear Thy Neighbor: The Break-Up of Yugoslavia*,“ in KUPCHAN, Charles A. (ed.), *Nations and Nationalism in the New Europe*. Ithaca: Cornell University Press, 1995, pp. 86–88. Viz také: ALLOCK, John. „*Huntington, 'Civilizations,' and Bosnia and Hercegovina: A Sociological Critique*,“ *Sociological Imagination*, Vol. 36, No. 2–3, 1999, pp. 138. (s. 2-5)

¹⁷⁰ Viz například: BOGDANOVIČ, Bogdan. *Grad i smrt*. Belgrade: Beogradski krug, 1994. Kritiku teze „odplaty venkova“ naleznete např. v: BOUGAREL, Xavier. „*Yugoslav Wars: The 'Revenge of the Countryside' between Sociological Reality and Nationalist Myth*.“ *East European Quarterly*, Vol. 33, No. 2, 6/1999), pp. 157–175. (s. 2-5)

¹⁷¹ Totéž tvrdí ALLOCK, John: „*Huntington, 'Civilizations,' and Bosnia and Hercegovina*,“ op. cit., pp. 139. Vyzdvihuje to zejména škola sociálního konstruktivismu, viz zejména: GAGNON, V. P. *The Myth of Ethnic War: Serbia and Croatia in the 1990s*. Ithaca: Cornell University Press, 2004. (s. 2-5)

¹⁷² V otázce role náboženství při rozpadu Jugoslávie, viz především: PERICA, Vjekoslav. *Balkan Idols: Religion and Nationalism in Yugoslav States*. Oxford: Oxford University Press, 2002; BOUGAREL, Xavier. „*L'Islam bosniaque, entre identite culturelle et ideologie politique*,“ in BOUGAREL, Xavier and CLAYER, Nathalie. (eds.), *Le Nouvel Islam balkanique*. Paris: Maisonneuve & Larose, 2001, pp. 79–132; MOJZES, Paul. *Yugoslav Inferno: Ethnoreligious Warfare in the Balkans*. New York: Continuum, 1994; COHEN, Lenard J. „*Prelates and Politicians in Bosnia: The Role of Religion in Nationalist Mobilization*,“ *Nationalities Papers*, Vol. 25, No. 3, Autumn, 1997, pp. 481–499; RADIĆ, Radmila. „*The Church and the 'Serbian Question'*“ in POPOV, Nebojša. (ed.). *The Road to War in Serbia*. Budapest: CEU Press, 2000, pp. 247–273; RAMET, Sabrina. *Balkan Babel: The Disintegration of Yugoslavia from the Death of Tito to Ethnic War*, 2nd ed. Boulder: Westview, 1996; TOMANIĆ, Milorad. *Crkva u ratu i ratovi u njoj*. Belgrade: Krug, 2001; SELLS, Michael. *The Bridge Betrayed: Religion and Genocide in Bosnia*. Berkeley: University of California Press, 1996; ALEKSOV, Bojan. „*Adamant and Treacherous: Serbian Historians on Religious Conversions*,“ in KOLSTO. op. cit., pp. 158–190; BRKLJAČIĆ, Maja. „*Veľebit je hrvatski Sinaj': O hrvatskoj katoličkoj imaginaciji*,“ *Reč*, Vol. 70, No. 16, 6/2003), pp. 147–170. (s. 2-5)

Tyto teze byly všudypřítomné a sloužily nejen jako mediální prezentace stanovisek některých západních představitelů, ale především jako obhajoba kritizované nečinnosti západního světa během válečného konfliktu, což u mnoha vědců vyprovokovalo zásadní odmítnutí. Zaměření se na některé jejich aspekty však může být pro další výzkum přínosem. Poloha Jugoslávie na periférii dvou rozlehlých multinárodních impérií-Osmanské a Habsburské říše-zajisté ovlivnila a formovala vývoj podmaněných národů.¹⁷³ Maria Todorova například vyzdvihuje význam subjektivního porozumění imperiálnímu dědictví jako dodatku k vlivu impéria na demografii, státní strukturu a sociální či ekonomické systémy.¹⁷⁴

Třetí vědecká větev *long durée* teorie tvrdí, že rozpad Jugoslávie reprezentuje v podstatě evropský proces, který započal rozkladem velkých impérií v 19. století a pokračoval radikálními rasovými ideologiemi a událostmi 2. světové války. Z této perspektivy postupný rozpad Jugoslávie koncem 80. a počátkem 90. let představuje pokračování tohoto trendu, který historik Gale Stokes nazval „*překreslení hranic států na hranice etnik*“. Podle něj to bylo pokračování politických národních ideologií 19. století, které poskytly inspiraci balkánskému nacionalismu a projektu budování státu. Všechny tyto teze příčin rozpadu spojuje tedy především to, že obhajovaly a prezentovaly primární přesvědčení, že válečný konflikt v 90. letech byl důsledkem multinárodního a multináboženského charakteru Jugoslávské federace.¹⁷⁵

4.2 Tíha historie: národní ideologie a dědictví prvního jugoslávského státu

Druhá skupina historických zdůvodnění se zaměřuje nejen na problematiku národních ideologií, ale především na selhání integrační ideologie jugoslavismu. Ivo Banac ve své knize *The National Question in Yugoslavia* argumentuje, že nacionální ideologie se konstituovaly v jednotlivých zemích již během 19. století, tedy dávno před vznikem společného sjednoceného státu, a nemohou být tedy ničím nahrazeny či upozaděny, přičemž mnoho historiků ve svých studiích upozorňuje na totéž, ačkoli se jejich výklad jednotlivých ideologií nemusí nutně slučovat s Banacovým.¹⁷⁶

---

¹⁷³ RUSINOW, Dennison. "The Ottoman Legacy in Yugoslavia's Disintegration and Civil War," in BROWN, L. Carl (ed.), *Imperial Legacy: The Ottoman Imprint on the Balkans and the Middle East*. New York: Columbia University 1996, pp. 81.

¹⁷⁴ TODOROVA, *Imagining the Balkans*, op. cit., pp. 166. (s. 5-9)

¹⁷⁵ STOKES, Gale. "Solving the Wars of Yugoslav Succession," in NAIMARK, Norman, CASE, Holly (eds.). *Yugoslavia and its Historians*. Palo Alto: Stanford, 2003, pp. 204 a 194. Viz také: PAVKOVIĆ, Aleksandar. *The Fragmentation of Yugoslavia*. London: Macmillan, 1997; STOKES, Gale. *Three Eras of Political Change in Eastern Europe*. New York: Oxford University Press, 1997. pp. 109; WACHTEL, Andrew. *Making a Nation, Breaking a Nation: Literature and Cultural Politics in Yugoslavia*. Palo Alto: Stanford University Press, 1998, p. 4; LENDVAI, Paul. "Yugoslavia without Yugoslavs: The Roots of the Crisis," *International Affairs*, Vol. 48, No. 2, 1991, pp. 251–261 (s. 5-9)

¹⁷⁶ BANAC, Ivo. *The National Question in Yugoslavia: Origins, History, Politics* (1. ed.). Ithaca, N.Y: Cornell University Press. 1984, ISBN 9780801416750 (s. 5-9)

Tento autor spadá do prvního myšlenkového proudu této teze, jež se zaměřuje na inherentní nekompatibilitu srbské národní ideologie s chorvatskou a slovinskou, což je podloženo tvrzením, že srbská národní ideologie byla vždy snahou o asimilaci a teritoriální expanzi, tudíž nemohla být kompatibilní s dalšími dvěma, které žádaly uznání Chorvatů a Slovinců jako rovnocenných národů.¹⁷⁷ Dle představitelů tohoto proudu srbské politické a intelektuální elity od roku 1918 zdůrazňovaly instrumentální roli politické a vojenské dominance a vítězný status, který Srbové získali v 1. světové válce, přičemž první společný stát byl dle nich spíše „*Velkým Srbskem*“.¹⁷⁸ Banac dále poukazuje na kontinuitu národních ideologií 19. století během celého trvání sjednoceného státu. Ačkoli se během Titovy Jugoslávie komunistické strany jednotlivých šesti zemí navenek velmi podobaly a působily jednotně, po Titově smrti (1980) se ukázalo, že srbští komunisté měli blíže k předválečné srbské Radikální straně, která zastupovala národní nadřazenost Srbů, než ke komunistickým stranám Chorvatska a Slovinska. Dle Banaca byla tedy snaha Chorvatů a Slovinců o osamostatnění a jejich následné odtržení obranným mechanismem vůči obnovené snaze o srbskou hegemonii.¹⁷⁹

Zástupci druhé větve, kteří jsou především z řad srbských historiků, naopak viní z rozpadu Jugoslávie dlouhotrvající slovinské a chorvatské snahy o osamostatnění a tvrdí, že srbská národní ideologie byla tou hlavní sjednocující, zatímco problémem byla bytostně obstrukcionistická národní ideologie Chorvatů, zformovaná anti-srbským katolicismem a Rakousko-Uherským vlivem.¹⁸⁰ Argumentují tím, že zatímco Srbové byli vždy odhodláni vytvořit sjednocený stát, za který byli ochotni obětovat srbský národní projekt, suverenitu a tradici, Chorvaté naopak vždy chtěli fungovat samostatně.¹⁸¹

---

¹⁷⁷ Viz: BANAC, Ivo. „*Nationalism in Southeastern Europe*” in KUPCHAN, Charles (ed.). *Nationalism and Nationalities in the New Europe*. Ithaca: Cornell UP, 1995, p. 113. Podle Banace byla tato srbská hegemonická tendence vyjádřena sloučením jazykové definice Vuka Karadžiče všech jižních Slovanů mluvících štokavsky jako Srbů (což zahrnovalo i většinu Chorvatů a bosenských Muslimů) a srbského programu expanze státu z devatenáctého století, který byl vyjádřen v tajném vládním dokumentu z roku 1844 známém jako *Načertanije*. Podobné názory viz: GRMEK, Mirko., GJIDARA, Marc., ŠIMAC, Neven. *Le nettoyage ethnique*. Paris: Fayard, 1993; ADLER, Jasna. *L'Union forcée: La Croatie et la création de l'État yougoslave (1918)*. Geneva: Georg editeur, 1997; RAMET, Sabrina P. *Balkan Babel: The Disintegration of Yugoslavia from the Death of Tito to Ethnic War*. Boulder: Westview, 1996, p. 1; KRÍŽAN, Mojmir. „*New Serbian Nationalism and the Third Balkan War*,” *Studies in East European Thought*, Vol. 46, No. 1–2, 6/1994), pp. 47–68. ANZULOVIC, Branimir. *Heavenly Serbia: From Myth to Genocide*. London: Hurst, 1999. (s. 5-9)

¹⁷⁸ Jak říká Banac, první jugoslávský stát byl centralizován, Srbové měli všechny mocenské páky – armádu a státní instituce – a bylo v podstatě jedno, zda se jmenoval Velké Srbsko nebo Jugoslávie. (*Raspad Jugoslavije*, op. cit., pp. 117). (s. 5-9)

¹⁷⁹ Viz: „*Separating History from Myth: An Interview with Ivo Banac*,” in ALI, Rabia, LIFSCHULTZ, Lawrence (eds.). *Why Bosnia?* 1994, pp. 161. (s. 5-9)

¹⁸⁰ EKMEČIĆ, Milorad. *Srbija između Evrope i Srednje Evrope*. Belgrade: Politika, 1992, p. 11. Zatímco pro Banace při budování chorvatské národní ideologie nehrálo náboženství žádnou roli, pro Ekmečiče bezpochyby inspirovalo všechna separatistická hnutí, která odmítla jugoslávskou myšlenku a později i jugoslávský stát, a bezpochyby bylo také hlavní příčinou historického kolapsu tohoto státu (viz: BANAC. „*Nationalism in Southeastern Europe*,” s. 112; a EKMEČIĆ, s. 16) (s. 5-9)

¹⁸¹ To je zejména tvrzení historika Vasilije Krestič. Viz například: KRESTIĆ, Vasilije. *Un peuple en hôte: Les Serbes de Croatie et l'État croate*. Lausanne: L'Age d'homme, 1993. (s. 5-9)

Ačkoli tito autoři nepopírají srbskou politickou dominanci v tzv. „první Jugoslávii“, dodávají, že tato převaha neznamenała potlačení Slovinců a Chorvatů, kteří dominovali v ekonomice, užívali si značné kulturní autonomie a velmi prosperovali, využívající společný stát jako podpůrný element na cestě ke svému hlavnímu cíli, kterým byla národní integrace a nezávislost teritorií, které prohlašovali za svá.¹⁸² Oba tyto myšlenkové směry byly předmětem historických diskusí již v 70. letech.¹⁸³ Navzdory tomu, že jejich představitelé viní z rozpadu federace různé strany konfliktu, sjednocuje je myšlenka rozpadu Jugoslávie z důvodu protichůdných národních požadavků a národních ideologií,¹⁸⁴ přičemž představitelé obou těchto proudů připisují hlavní podíl viny a ty nejhorší možné motivy obviňovanému národu a tvrdí, že hrůzné důsledky jsou výsledkem promyšleného plánu „těch druhých“.¹⁸⁵

Další myšlenková škola tohoto okruhu se nezaměřuje pouze na rozdíly mezi hlavními dvěma národy (Srby a Chorvaty), ale tvrdí, že za rozpadem stála nekompatibilitnost všech tří hlavních národů, sdružených myšlenkou jugoslavismu. Představitel této myšlenkové větve Andrew Wachtel konstatuje, že Jugoslávie byla typickým bitevním polem mezi zastánci kolektivistických národních vizí, a mezi těmi, kteří trvali na partikularitě.¹⁸⁶ Alexandar Pavkovič v tomto kontextu zdůrazňuje základní podobnost cílů srbské a chorvatské národní ideologie: dosažení národní státnosti a v širším měřítku překrývající se teritorialitu.¹⁸⁷ Tohoto dle něj sice mohlo být dosaženo pouze za použití nadnárodní ideologie jugoslavismu, přišla však příliš pozdě.¹⁸⁸

---

¹⁸² Viz například kapitoly Vasilije Krestiče and Slavenko Terziće v: *Velika Srbija: istine, zablude, zloupotrebe*. Belgrade: Srpska književna zadruga, 2003, pp. 243–260 a 315–328. (s. 5-9)

¹⁸³ Je rovněž nepravděpodobné, že by tyto teze byly v blízké budoucnosti odmítnuty. Ohledně těchto dřívějších polemik, viz: PETROVICH, M. B. „*Continuing Nationalism in Yugoslav Historiography*” *Nationalities Papers*, Vol. 6, No. 2, 1978, pp. 161–177. (s. 5-9)

¹⁸⁴ Viz například: LAMPE, John. *Twice there Was a Country*. Cambridge University Press, 2000, pp. 4. (s. 5-9)

¹⁸⁵ Někteří badatelé tyto předpoklady zpochybnili tím, že zdůraznili různorodost přístupů k „národní otázce“, která existovala vedle sebe v rámci jednotlivých národních uskupení i v rámci různých politických hnutí v meziválečné a válečné Jugoslávii. Viz: IRVINE, Jill. *The Croat Question*. Boulder: Westview, 1993.; BIONDICH, Mark., RADIĆ, Stjepan. *The Croat Peasant Party, and the Politics of Mass Mobilization, 1904–1928*. Toronto: University of Toronto Press, 2000. a jeho „*We Were Defending the State: Nationalism, Myth, and Memory in Twentieth-Century Croatia*” in: LAMPE, John., MAZOWER, Mark (eds.). *Ideologies and National Identities: The Case of Twentieth-Century Southeastern Europe*. Budapest: CEU Press, 2003, pp. 54–81; dále viz: BULATOVIĆ, Marko. „*Struggling with Yugoslavism: Dilemmas of Interwar Serb Political Thought*,” in *ibid.*, pp. 254–90; DJOKIĆ, Dejan. (ed.). *Yugoslavism: Histories of a Failed Idea, 1918–1992*. London: Hurst, 2002. a jeho *Elusive Compromise: A History of Interwar Yugoslavia*. London: Hurst, 2007.; DRAGOVIĆ-SOSO, Jasna. „*Rethinking Yugoslavia: Serbian Intellectuals and the ‘National Question’ in Historical Perspective*,” *Contemporary European History*, Vol. 13, No. 2, 5/2004, pp. 170–184. (s. 5-9)

¹⁸⁶ WACHTEL, Andrew. *Making a Nation, Breaking a Nation: Literature and Cultural Politics in Yugoslavia*. Palo Alto: Stanford University Press, 1998, pp. 17 (s. 5-9)

¹⁸⁷ Ideologie práv chorvatského státu nárokovala celé Chorvatsko, Slavonii, Dalmácii a BaH jako chorvatské země, které měly tvořit nezávislé Chorvatsko. Srbské národně osvobodenecké ideologie vyhlásily právo Srbů žijících v těch samých regionech na osvobození od cizí nadvlády a sjednocení se Srby v Srbsku. Přestože hranice tohoto posledně jmenovaného tvrzení nebyly nikdy jasně vymezeny, podstatná část Chorvatska, Slavonie a Dalmácie a celá BaH byly často zahrnuty na územích, která mají být osvobozeny všemi stranami“ (viz: PAVKOVIĆ, *The Fragmentation of Yugoslavia*. pp. 10–11). (s. 5-9)

¹⁸⁸ Tamtéž., a též: WACHTEL, s. 229 (s. 5-9)

V této teorii, stavící do opozice národní ideologie a ideologii jugoslavismu, je však několik problémů, z nichž hlavním je otázka identity. Mnoho autorů zdůrazňuje, že jugoslavismus se s dalšími identitami sjednocených národů nejen vzájemně nevylučoval, ale naopak tyto identity koexistovaly společně, často v souvislosti s jednou osobou.¹⁸⁹ Tuto ambivalentnost potvrzuje sociologický průzkum, uskutečněný v Jugoslávii v 70. a 80., a zdá se, že jako Jugoslávci se identifikovali především vzdělanější třídy společnosti.¹⁹⁰ Dokonce i současné studie indikují, že sdílená jugoslávská identita existuje i nadále, a to navzdory rozpadu Jugoslávského státu.¹⁹¹

Tyto teze také pomíjí fakt, že vývoj národních ideologií byl značně tvarován dynamikou jejich vzájemného vlivu. Existovala tendence vnímat tyto ideologie jako oddělené a založené na náboženství, kultuře a vnitřních vlivech jednotlivých národů. Nicméně už v 19. století existovaly důkazy vzájemného přebírání určitých ideologických postojů, přičemž po ustanovení jednotného státu se pak tato dynamika vzájemného působení stala ještě viditelnější.¹⁹² Existuje zde potřeba dodatečných analýz, přínosné by také bylo přesunutí zájmu od elit k sociální historii.¹⁹³ Dilema, jak uspokojit touhy po národní státnosti a otázka, jak rozdělit suverenitu a moc v rámci jediného politického celku, se vyskytovaly v letech 1918, 1945 a následně po celou dobu existence Jugoslávie. V tomto ohledu by byly přínosem nové diachronické srovnávací analýzy spojující meziválečnou zkušenost s poválečnou socialistickou Jugoslávií,¹⁹⁴ nezbytná je i srovnávací práce, jak (a zdali vůbec) se ideologie balkánských států odlišují od ostatních evropských ideologií a jak lze srovnat integrační ideologie Jugoslávie s jinými zastřešujícími pojmy identity a politického budování národa jiných států Evropy.¹⁹⁵

---

¹⁸⁹ CVIJETO, Job. *Yugoslavia's Ruin: The Bloody Lessons of Nationalism. A Patriot's Warning*. Oxford: Rowman & Littlefield, 2002 (s. 5-9)

¹⁹⁰ Viz například: BURG, Steven L., BERBAUM, Michael L. "Community, Integration, and Stability in Multinational Yugoslavia," *American Political Science Review*, Vol. 83, No. 2, pp. 536–551; nebo: GAGNON, V. P. *The Myth of Ethnic War: Serbia and Croatia in the 1990s* Ithaca: Cornell University Press, 2004, chap. 2 (s. 5-9)

¹⁹¹ Viz například: GORDY, Eric. *The Culture of Power in Serbia*. University Park: Penn State Press, 1999; nebo: BAKER, Catherine. "The Politics of Performance: Transnationalism and its Limits in Former Yugoslav Popular Music, 1999–2004," *Ethnopolitics* Vol. 5, No. 3, 2006, pp. 275–93. (s. 5-9)

¹⁹² Ohledně této interakce mezi srbskou a slovinskou národní ideologií v období před rozpuštěním Jugoslávie viz: DRAGOVIĆ-SOSO, Jasna. "Saviours of the Nation": *Serbia's Intellectual Opposition and the Revival of Nationalism* London: Hurst, 2002, chap. 4. (s. 5-9)

¹⁹³ Tímto tématem se zabývá např. Mark Biondich; Viz také například: BULATOVIĆ, Marko. „Struggling with Yugoslavism,”

¹⁹⁴ Jako například srovnání vnímání jugoslávského státu a ideologie mezi chorvatskou a slovinskou komunistickou elitou na přelomu 50. a 60. let s elitou 20. let nebo vize Franja Tuđmana o chorvatském státu v 90. letech s chorvatskou jednotkou zahrnující části Bosny vytvořené v jugoslávském království dohodou z roku 1939. Nápadná paralela existuje i v případě reakcí srbských elit na decentralizaci socialistické Jugoslávie po roce 1971 s reakcemi formulovanými v reakci na dohodu z roku 1939. Poslední jmenované srovnání v: VUJACIĆ, Veljko. "Perceptions of the State in Russia and Serbia: The Role of Ideas in the Soviet and Yugoslav Collapse," *Post-Soviet Affairs*, Vol. 20, No. 2, 2004, pp. 181–186. (s. 5-9)

¹⁹⁵ PAVLOWITCH, Stevan. "Who is 'Balkanizing' Whom? The Misunderstandings between the Debris of Yugoslavia and an Unprepared West," *Daedalus*, Vol. 123, No. 2, Spring 1994, pp. 203–223. nebo: TODOROVA, Maria. "The Trap of Backwardness: Modernity, Temporality, and the Study of East European Nationalism," *Slavic Review*, Vol. 64, No. 1, Spring 2005, pp. 140–164. (s. 5-9)

4.3 Socialistická zkušenost Jugoslávie: instituce, ideologie, modernizace a legitimnost

Třetí z tezí připisuje vinu za rozpad federace především jugoslávské socialistické éře. Mnozí z autorů popisují transformaci v pozdních 60. a ranných 70. letech a přeměnu na polokonfederaci za přelomové období ve vývoji země. Dle těchto tzv. „institucionalistů“ byla velmi důležitá nová ústava z roku 1974, která spolu s těmito změnami vedla zemi ke kolapsu. Dle Vojina Dimitrijeviće tato ústava (kromě dalšího) oslabilu federaci paralyzováním rozhodovacího procesu a odstraněním skutečných federálních kompetencí, přičemž povýšila federativní jednotky na pozici suverénních států.¹⁹⁶ Valerie Bunce, která se ve své výzkumné práci zabývá kolapsem socialistického bloku (především Sovětského svazu, Jugoslávie a Československa) pak rovněž došla k závěru, že základní instituce, které definovaly systémy v těchto zemích a měly je chránit, se naopak postupem času doslova proměnily na „rozvraceče“ režimu i státu.¹⁹⁷

Dean Jović, zaměřující se na ideologie, tvrdí, že důvodem postupného rozkladu byly spíše ideologické inovace nežli decentralizace či ekonomické změny na přelomu 60. a 70. let. Podle něj byly tyto změny vyjádřením ideologického postavení jugoslávské politické elity, která chtěla využít výhodných ekonomických, politických a mezinárodních trendů k propagaci socialistického projektu tak, jak jej formulovala ve své vlastní vizi.¹⁹⁸ Na základě své vlastní analýzy spisů Edvarda Kardelje, hlavního architekta ústavního a ideologického vývoje Jugoslávie, Jović dochází k závěru, že hlavním cílem Kardeljova konceptu bylo umocnění rozdílu mezi Jugoslávií socialistickou a „buržoazní“ (předválečnou), a dále mezi jugoslávským samořídícím modelem socialismu a modelem státního socialismu praktikovaným v Sovětském svazu, přičemž měl Kardelj snahu zachovat tento systém i po odchodu Tita a partyzánské generace. Jović také tvrdí, že v posledních patnácti letech své existence působila Jugoslávie spíše jako „ideologické společenství“ než jako stát, a když se v 80. letech rozpadl konsenzus politických elit ohledně tohoto ideologického projektu, nezbyl žádný jiný základ pro jeho další existenci.¹⁹⁹

---

¹⁹⁶ DIMITRIJEVIĆ, Vojin. „*Sukobi oko ustava iz 1974*,“ in POPOV, Nebojša (ed.). *Srpska strana rata Belgrade: Republika, 1996*, pp. 466–67. Viz také: HAVDEN, Robert. *Blueprints for a House Divided: The Constitutional Logic of the Yugoslav Conflicts*. Ann Arbor: University of Michigan Press, 2000, chap. 2.; VEJVODA, Ivan. „*Yugoslavia 1945–91: From Decentralization without Democracy to Dissolution*,“ in DYKER, David., VEJVODA, Ivan (eds.). *Yugoslavia and After: A Study in Fragmentation, Despair, and Rebirth*. London: Longman, 1996, pp. 15–16. (s. 10-13)

¹⁹⁷ BUNCE, Valerie. *Subversive Institutions: The Design and Destruction of Socialism and the State*. Cambridge University Press, 1999, pp. 2. (s. 10-13)

¹⁹⁸ JOVIĆ, Dejan. *Jugoslavija—država koja je odumrla*. Zagreb: Prometej, 2003, pp. 132-133. (s. 10-13)

¹⁹⁹ Tamtéž, s. 136 (s. 10-13)

Argument, že v sobě jugoslávský systém obsahoval zárodky vlastní destrukce, popírají historici, stavějící do popředí ekonomické faktory a poznamenávají, že Jugoslávie (navzdory všem svým institucionálním specifikům) trpěla přesně stejnými systémovými slablinami (nízkou efektivitou výroby, nedostatkem technologické dynamiky a nízkou přizpůsobivostí) jako všechny ostatní socialistické ekonomiky. Tyto slabiny se projeví zejména na pozadí širších procesů změn od konce 70. let.²⁰⁰ John Allock poznamenává, že federální komise, snažící se řešit hospodářskou krizi, dospěly k názoru, že reforma hospodářství vyžadovala kompletní revizi politického systému, přičemž kombinace neúspěšné modernizace Jugoslávie a lákavá vidina západní úrovně prosperity nakonec zpečetila osud země.²⁰¹

To, co mají tyto přístupy společné, je jejich důraz na krizi jugoslávského systému 80. let, jejíž kořeny sahaly mnohem hlouběji, dle některých až do samého jádra jugoslávského systému. V tomto ohledu vyvstávají dvě otázky: první bere v potaz alternativy k tomuto specifickému vývoji; druhá se zaměřuje na vzájemnou provázanost mezi státem a systémem. Vysvětlení analyzovaná v této části vedou k přesvědčivému argumentu, že životaschopnost jugoslávského státu byla vnitřně svázána s životaschopností jeho systému, který byl založen na proklamaci odlišné a jedinečné cesty k socialismu a vyřešení národní otázky Jugoslávie, a to díky její federativní struktuře. Kdy se však tento systém vlastně stal neživotaschopným? A je možné, že existovaly v průběhu vývoje Jugoslávie nevyzkoušené cesty, které by mohly zabránit krizi rozsahu z 80. let a 90. let? Řada vědců v této souvislosti poukázala na předěl z roku 1971, poznamenaný potlačením „chorvatského jara“ a čístkou stranických „liberálů“ v Srbsku a Chorvatsku (spolu se Slovinskem a Makedonií). Kdyby však liberálové zůstali u moci, mohla by jejich politika ekonomické modernizace a ústavní decentralizace zaručit přežití Jugoslávie v dlouhodobém horizontu? Dokázali by politici z pozdější (než partyzánské) generace nasměrovat zemi k realističtějšímu procesu politické a ekonomické modernizace a případně zajistit legitimitu systému, což by zabránilo jeho konečnému kolapsu? To vše zůstává v oblasti spekulací, proto by bylo přínosné prozkoumat období liberální vlády na přelomu 60. a 70. let do větší hloubky, než tomu bylo doposud.²⁰²

---

²⁰⁰ BOJIČIĆ, Vesna. „*The Disintegration of Yugoslavia: Causes and Consequences of Dynamic Inefficiency*“ in: DYKER, VEJVODA. *Semi-Command Economies*, op. cit., pp. 28. Viz také: LAMPE, John. *Yugoslavia as History*. Cambridge University Press, 2000, pp. 315–21; a také: WOODWARD, Susan. *Socialist Unemployment: The Political Economy of Yugoslavia*. Princeton University Press, 1995. Ekonomické faktory zániku Jugoslávie zkoumá v této knize kapitola Michaela Palaireta. Ekonomické faktory formovaly do značné míry také oživení nacionalismu v 60. letech, které je analyzováno v kapitole Dennisona Rusinowa. (s. 10-13)

²⁰¹ ALLOCK, John. *Explaining Yugoslavia*, Columbia University press. 2020. pp. 97. (s. 10-13)

²⁰² Viz například: RAMET, Sabrina. *Yugoslavia: Scholarly Debates about the Yugoslav Breakup and the Wars in Bosnia and Kosovo*. Cambridge University Press, chap. 3. Autorka také zdůraznila nelegitimitu socialistického systému jako hlavní příčiny rozpadu Jugoslávie. (s. 10-13)

Dále by stálo za úvahu podrobněji prozkoumat situaci, kdy se v 80. letech ekonomické i politické pilíře jugoslávského systému (stejně jako jeho ideologický základ) ocitly ve zjevné krizi. Ačkoli většina odborníků té doby předpovídala, že určitá změna je nevyhnutelná, s úplným rozpadem státu (natož formou válečného násilí) se nepočítalo.²⁰³ a lze tvrdit, že finální rozpad jugoslávského státu v roce 1991 byl překvapením nejen pro většinu historiků, ale i pro většinu obyvatel Jugoslávie.²⁰⁴ Dokonce i ve Slovinsku, které se po referendu vydalo na cestu k nezávislosti, na konci roku 1990 průzkumy veřejného mínění naznačovaly rozpolcenost v otázce, zda bude nezávislosti skutečně dosaženo.²⁰⁵ V této souvislosti se tedy nabízí zásadní otázka: „Jestliže stát efektivně „odumřel“, jak je možné, že si toho nikdo nevšiml?“ Také zůstává nezodpovězeno, proč byl rozpad Jugoslávie násilný, což většina těchto tezí ani nemá snahu objasnit.²⁰⁶ Mezi historiky existuje obecný konsenzus, že i když dlouhodobější strukturální faktory mohou přispět k vysvětlení větší pravděpodobnosti násilí v určitých regionech, načasování takového násilí je podmíněno událostmi a kontextem, v němž k němu dochází. Někteří badatelé tak připisují vypuknutí konfliktu tomu, co je v teorii mezinárodních vztahů známo jako „bezpečnostní dilema“. Argumentem je, že v situaci rozpadu při absenci zastřešujícího „panovníka“ se příslušníci různých skupin (etnických, náboženských atd.) musí uchýlit ke „svěpomoci“, aby ochránili svou vlastní bezpečnost, a převzít tak funkci, která je za normálních okolností hájemstvím státu. Jednotlivé akce na posílení bezpečnosti vlastní skupiny naruší bezpečnost ostatních skupin a vyvolají spirálu podobnou závodům ve zbrojení, přičemž v podmínkách zvýšené nejistoty, strachu a určité vojenské rovnováhy je pravděpodobnější preventivní jednání a možnost eskalace vedoucí k válce.²⁰⁷ Řada badatelů však poukázala na to, že bezpečnostní dilema představuje spíše symptom konfliktu než jeho příčinu, a že je třeba v kontextu války v Jugoslávii vysvětlit vykonstruování (a následnou instrumentalizaci) samotného bezpečnostního dilematu spolu se strachem a nenávisť, které jej živily, a v této souvislosti vyzdvihují především úlohu elit a význam lidského zprostředkovávání.²⁰⁸

---

²⁰³ Výjimka z tohoto pravidla je prozíravý článek Stevena Burga „*Elite Conflict in Post-Tito Yugoslavia*“ *Soviet Studies*, Vol. 38, No. 2, 1986, pp. 170–93. Burg uvádí, že „by nemuselo trvat dlouho a země by se jednoduše rozpadla, a to pokojně, pokud by bylo dosaženo skutečné konfederace, nebo násilně, pokud by se nacionalistické programy vystupňovaly.“ (s. 189) (s.10-13)

²⁰⁴ Viz například názory Dejana Joviće (v knize) (s.10-13)

²⁰⁵ Tamtéž (s.10-13)

²⁰⁶ V. Bunce je zde výjimkou (s. 10-13)

²⁰⁷ Viz např.: POSEN, Barry. „*The Security Dilemma and Ethnic Conflict*“ *Survival*, Vol. 35, No. 1, Spring 1993, pp. 27–47. (s. 10-13)

²⁰⁸ Viz především: GAGNON, Harve. *The Myth of Ethnic War*; Kritiku bezpečnostního dilematu lze nalézt také v: KAUFMAN, Stuart J. *Modern Hatreds: The Symbolic Politics of Ethnic War*. Ithaca: Cornell University Press, 2001, pp. 9–10; a také: VUJACIĆ, Veljko. „*Perceptions of the State in Russia and Serbia*“, pp. 168–171. (s. 10-13)

4.4 Soumrak Jugoslávie: role politických a intelektuálních činitelů

Čtvrtá názorová skupina se zaměřuje na poslední roky existence země a úlohu politických a intelektuálních představitelů. Tito historici zastávají názor, že i přes všeobecnou systémovou krizi 80. let nebyl kolaps Jugoslávie ničím předem determinován, ale že byl naopak výsledkem politik a strategií domácích (či mezinárodních) aktérů, participujících na konci studené války. Dennison Rusinow například tvrdí, že rozpad Jugoslávie se ve skutečnosti stal „nevyhnutelným“ jen krátce předtím, než k němu došlo, a to především proto, že kalkulace a/nebo neschopnost regionálních a národních politiků zapříčinila stupňující se hospodářskou, politickou a sociální krizi, která „delegitimizovala“ režim i systém.²⁰⁹ Dle Rusinowa a většiny autorů v této skupině se Jugoslávie sama od sebe „nerozpustila“ v důsledku strukturálních a historických procesů nebo delegitimizace svého socialistického systému, neboť mohla zároveň s kolapsem komunismu vyvolat mírovou transformaci, ale byla násilně zničena určitými vůdci, kteří využívali státem kontrolovaná média a další mocenské páky k vytvoření skutečného „průmyslu nenávisti“ a rozpoutání války.²¹⁰

V souvislosti s touto tezí se vyskytují tři hlavní historické debaty: první debata se týká motivací, cílů a strategií politických vůdců, speciálně srbského vůdce Slobodana Miloševiče, který byl označen za největšího viníka násilného rozpadu země; druhá debata se týká úlohy a odpovědnosti intelektuálů a specifikace návrhu memoranda Srbské akademie z roku 1986; a třetí debata se týká toho, do jaké míry byl rozpad veden elitami. Je však také nutno se zaměřit na práce autorů, kteří kladli důraz na úlohu zahraničních stran. Mezi západními historiky (stejně jako mezi žurnalisty) existuje téměř konsenzus ohledně ústřední úlohy srbského vůdce Slobodana Miloševiče, což se odráží také v množství knih, které byly věnovány jeho analýze, zatímco ostatní politici se těší jen minimálnímu zájmu. Kupříkladu Louis Sell v biografii tohoto politika z roku 2002 uvádí, že „Jugoslávie nezemřela přirozenou smrtí; byla zavražděna a Milošević je za to zodpovědný více než kterýkoli jiný vůdce.“²¹¹ Podle Sella Milošević až do ledna 1990 následoval pečlivou a dobře naplánovanou strategii, jejímž cílem bylo získat pro sebe nejvyšší moc v Srbsku a poté ovládnout celou Jugoslávii.²¹²

---

²⁰⁹ RUSINOW, Dennison. „*The Avoidable Catastrophe.*” in RAMET, Sabrina P., ADAMOVICH, Ljubiša S. (eds.). *Beyond Yugoslavia*. Boulder: Westview, 1995, pp. 14 (s. 13-23)

²¹⁰ Tamtéž.; Role médií byla v centru zájmu mnoha autorů. Viz např.: THOMPSON, Mark. *Forging War: The Media in Serbia, Croatia, and Bosnia-Herzegovina*. London: Article 19/International Centre Against Censorship, 1994; a dále: MIMICA, Aljoša., VUČETIĆ, Radina. „*Vreme kada je narod govorio*”. Belgrade: Fond za humanitarno pravo, 2001. (s. 13-23)

²¹¹ SELL, Louis. *Slobodan Milošević and the Destruction of Yugoslavia*. Durham: Duke University Press, 2002, pp. 4. (s. 13-23)

²¹² Tamtéž, s. 5 (s. 13-23)

Tato hegemonistická strategie, zužitkování srbského nacionalismu a rozpoutané represe proti kosovským Albáncům dle Sella přesvědčily představitele ostatních republik, že musí bojovat ze všech sil za vlastní nezávislost.²¹³ V tomto okamžiku přijal Milošević novou strategii použití ozbrojené síly k vytvoření „velkého srbského státu“ s vědomím toho, že to způsobí rozpad Jugoslávie a válku.²¹⁴ Lenard Cohen naopak nesouhlasí, že by byl celý průběh událostí součástí nějakého mistrovského plánu či spiknutí, které zosnoval Milošević spolu se skupinou srbských intelektuálů v období 1987–1988.²¹⁵ Namísto toho Cohen popisuje Miloševiče jako bezohledného, inteligentního a takticky bystrého, ale v konečném důsledku nestrategického politického gamblera, který byl příliš velký pragmatik, než aby se řídil jakýmkoliv předem stanoveným plánem pro velké Srbsko, jehož jedinou zastřešující snahou bylo zajistit si vlastní politické přežití. Vinu za rozpad země pak tento autor dělí mezi neschopné vedení, kterému se v 80. letech nepodařilo dohodnout na revidovaném modelu politického a ekonomického soužití, což by umožnilo zachovat určitou formu státní jednoty.²¹⁶

Susan Woodwardová tvrdí, že to byl naopak Slovinec Milan Kučan, který jako první narušil stabilizující politické mechanismy socialistického státu, ačkoli dodává, že Srbsko nezůstalo pozadu. Dle této autorky však Kučan ani Milošević nedisponovali uceleným plánem, pouze často nedomýšleli možné důsledky svých kroků.²¹⁷ Dejan Jović dokonce přichází s tezí, že dostupné zdroje neposkytují dostatečné zdůvodnění závěru, že příslušníci jugoslávské politické elity zamýšleli rozbít Jugoslávii. Naopak se domnívá, že ve skutečnosti měli mnozí z nich primární motiv Jugoslávii zachránit.²¹⁸

Skutečností je, že navzdory nepřebornému množství badatelských zdrojů (jako jsou například paměti, rozhovory, projevy, spisy mezinárodních vyjednavačů, svědectví či důkazů, předložených Mezinárodnímu soudnímu tribunálu pro bývalou Jugoslávii) nebyl dosud objeven žádný oficiální vládní dokument nebo přepis schůzky, ve kterém by bylo objeveno nesporné Miloševićovo angažování se v ucelené, předem promyšlené strategii rozbití Jugoslávie a vytvoření většího Srbska.²¹⁹ Jeho strategii zničení Jugoslávie extrahovali vědci spíše z konkrétních akcí, od očitých svědků a vedení války v 90. letech, zejména dle způsobu provádění etnických čistek.²²⁰

---

²¹³ SELL, Louis. *Slobodan Milošević and the Destruction of Yugoslavia*. Durham: Duke University Press, 2002, pp. 4.

²¹⁴ Tamtéž., s. 5. (s. 13-23)

²¹⁵ COHEN, Lenard. *Serpent in the Bosom*, s. 130. (s.13-23)

²¹⁶ COHEN, Lenard J. *Broken Bonds: The Disintegration of Yugoslavia*. Boulder: Westview, 1993, pp. 265. (s. 13-23)

²¹⁷ WOODWARD, s. 80-94 (s. 13-23)

²¹⁸ JOVIĆ, Dejan. *Jugoslavija-država koja je odumrela*. Zagreb: Prometej. 2003. s. 491–492. (s.13-23)

²¹⁹ Viz: GORDY, Eric. *The Culture of Power in Serbia*. University Park: Penn State Press, 1999. (s.13-23)

²²⁰ Viz především: GOW, James. *The Serbian Project and Its Adversaries*. London: Hurst, 2003. (s. 13-23)

Důsledkem nadstandartní pozornosti věnované Miloševićovi a politice Srbska byl fakt, že spousta důležitých aspektů zůstala stranou bádání. Jen málo vědců se zabývalo cestou Slovinska k nezávislosti, která se datuje od debat o podobě Jugoslávie na počátku 60. let až po ústavní debaty po Titovi, stejně jako osobní a politickou transformací Milana Kučana a slovinského procesu „národní homogenizace“ na konci 80. let. Taktéž nebylo prozkoumáno spojení mezi „chorvatským jarem“ z roku 1971 a oživením nacionalismu v roce 1989, a také návrat mnoha předních osobností z roku 1971 na chorvatskou politickou scénu.²²¹ To se týká také nedostatku lidové podpory chorvatského vedení po roce 1971 a jeho vlastních vnitřních rozporů, které napomohly vzestupu Franja Tudjmana a jeho Chorvatského demokratického svazu (HDZ) na konci 80. let. Nebyl dostatečně analyzován ani slovinský a chorvatský návrh jugoslávské konfederace z října 1990, který byl často popisován jako promarněná příležitost k záchraně Jugoslávie a možnost zabránění vzestupu násilí.²²² A v neposlední řadě stávající analýzy rozpadu Jugoslávie nevěnovaly dostatečnou pozornost projugoslávským alternativám, které existovaly jak v politické sféře všech republik, tak i na federální úrovni. Vezmeme-li v úvahu, že sociologická data poukazují na existenci značné podpory lidí pro zachování nějaké formy sjednocené Jugoslávie, proč se projugoslávským silám na konci osmdesátých let nepodařilo tuto podporu politicky mobilizovat?²²³

Dále pak chybí také důkladnější analýza utváření a následné vnitřní dynamiky samotné jugoslávské alternativy, tvořené nesčítelným množstvím intelektuálů, občanských skupin a od roku 1989 i politických stran. Při tomto všeobecném zkoumání jugoslávských alternativ představuje variantu další významné případové studie role Jugoslávské lidové armády (JNA) jako autoritářské jugoslávské varianty. Vezmeme-li v úvahu odhodlání armády podporovat Titův odkaz a jugoslávský stát a skutečnost, že vojenské převraty v době hluboké národní krize rozhodně nejsou neobvyklé, proč JNA nezasáhla v rozhodujících okamžicích, kdy tak mohla učinit? Jak unifikované bylo armádní vedení v této fázi a jakým způsobem jeho vlastní vývoj zrcadlil rozpad politických a kulturních institucí Jugoslávie? Byl by vojenský převrat realistickým způsobem, jak zabránit násilnému rozpadu země, jak se občas tvrdilo?²²⁴

---

²²¹ Viz především: GOW, James. *The Serbian Project and Its Adversaries*. London: Hurst, 2003. (s.13-23)

²²² Viz příspěvky historika: Jill Irvine (s.13-23)

²²³ Viz příspěvky historika: Dejan Jović (s. 13-23)

²²⁴ Tento názor zastává především: FINE, John. "Heretical Thoughts about the Postcommunist Transition in the Once and Future Yugoslavia," in: NAIMARK, CASE (eds.). *Yugoslavia and Its Historians*, pp. 183.

Role JNA je diskutována především Florianem Bieberem. (s 13-23)

Druhá debata tohoto okruhu vědeckého zkoumání se týká úlohy a odpovědnosti intelektuálních elit, přičemž se opět primárně zaměřuje na srbské intelektuály a soustředí se převážně na návrh memoranda Srbské akademie věd a umění, což byl rozporuplný dokument, který vypracovala komise šestnácti akademiků, pověřených analýzou příčin jugoslávské krize po Titově smrti, publikovaný v tisku v září 1986. První část textu se zabývá příčinami a projevy krize, druhá (kontroverznější) část je zaměřena na postavení Srbska a srbského národa. K povaze a významu memoranda existuje několik protichůdných postojů a ačkoli byl tvrdě kritizován srbským politickým vedením, někteří analytici považují toto memorandum za intelektuální základ Miloševićovy politiky „velkého Srbska“ a dokonce za plán války.²²⁵ Jak uvádí Branimir Anzulović, memorandum vytvořilo ideologickou platformu pro pansrbskou politiku Slobodana Miloševiče a stalo se akčním programem jedinečné příležitosti přeměnit s pomocí jugoslávských ozbrojených sil federální Jugoslávii ve Velké Srbsko.²²⁶

Historik Aleksandar Pavković, naopak tvrdí, že mnozí srbsí intelektuálové zůstali projugoslávští, a to i po roce 1991, a ačkoli byl tento dokument velmi rozporuplný, přesto dle něj prosazoval především „reformovanou jugoslávskou federaci“, která převažovala před decentralizačními reformami 60. a 70. let.²²⁷ Podle něj signifikantnost memoranda spočívá v samotném faktu znovuotevření národní otázky v 80. letech, což vyvolalo novou debatu o srbských národních cílech. Ačkoli Audrey Buddingová v souladu s Pavkovićem odmítá názor, že memorandum představovalo „explicitní post-jugoslávský srbský národní program“, dokument dle ní působil jako „ukazatel“ určitého systému víry a změny postoje ke společnému státu, protože považoval Jugoslávii za postradatelnou, aniž by však bral v úvahu destrukci, kterou by její rozpad přinesl.²²⁸ Autorka knihy se domnívá, že memorandum neprosazovalo rozpuštění Jugoslávie, vytvoření většího Srbska či etnické čistky. To samozřejmě neznamená, že někteří s memorandem spojení intelektuálové nakonec k takové politice nepřistoupili, nicméně v době, kdy bylo napsáno, by zmínka o čemkoli podobném vedla k okamžitému uvěznění. Chybí také sociologické analýzy přenosu myšlenek a „produktů“ intelektuálů na masovou úroveň v průběhu 80. let a informace, kdo memorandum v 80. letech skutečně četl.²²⁹

---

²²⁵ SELL, Luis. 2020. s. 46. Viz také: COHEN, Philip J. „*The Complicity of Serbian Intellectuals in Genocide in the 1990s,*” in CUSHMAN, Thomas., MEŠTROVIĆ, Stjepan G. (eds.). *This Time We Knew: Western Responses to Genocide in Bosnia.* New York: NY University Press, 1996, pp. 39. (s. 13-23)

²²⁶ ANZULOVIĆ, Branimir. *Heavenly Serbia from myth to genocide.* NY University Press. 1999. pp. 114. (s. 13-23)

²²⁷ PAVKOVIĆ, Aleksandar. „*Yugoslavism's Last Stand: A Utopia of Serb Intellectuals*” in DJOKIĆ, pp. 254–57. (s. 13-23)

²²⁸ BUDDING, Audrey. „*Serbian Nationalism in the Twentieth Century: Historical Background and Context*” Expert Report for the International Criminal Tribunal for the Former Yugoslavia, pp. 57; viz také autorčin příspěvek: „*Systemic Crisis and National Mobilization: The Case of the 'Memorandum of the Serbian Academy,*” *Cultures and Nations of Central and Eastern Europe: Essays in Honor of Roman Szporluk,* Harvard Ukrainian Studies Special Volume, 22, 1998, pp. 49–69. (s. 13-23)

²²⁹ Viz: DRAGOVIĆ-SOSO. *Saviours of the Nation,* pp. 57–59. (s. 13-23)

Neexistuje ani prokázané dobové spojení mezi autory memoranda a Miloševićem, přičemž jeho vlastní postoj nebyl výrazně odlišný od postoje zbytku srbského vedení, které text jednoznačně odsoudilo. Memorandum představovalo především úložiště srbských nacionalistických křivd v kontextu Jugoslávie a ztělesnění dominantního diskurzu v srbských intelektuálních kruzích, který byl založen na extrémní vizi viktimizace, používající pro zobrazení situace Srbů v Jugoslávii (zejména v Kosovu) termíny jako genocida, a připomínající největší srbské trauma dvacátého století – masové vyhlazování Srbů v NDH za 2. světové války. V době, kdy některá témata představovala oficiálně tabu, byly tyto typy obrazů mimořádně silné a poskytovaly pocit existenční krize, která se dala využít pro bojovnější a nekompromisní politiku.²³⁰ V zemi se systémem jedné vládnoucí strany měli být intelektuálové přirozenými vektory demokratické opozice vůči nedemokratickému režimu, což platilo od konce sedmdesátých let zejména ve dvou nejméně represivních republikách, Srbsku a Slovinsku. Nakonec se však jazyk demokracie podřídil jazyku nacionalismu a boj za demokratickou změnu byl ve své podstatě svázán s bojem za národní práva a nároky na území. Neschopnost představit mírovou politickou alternativu a jít příkladem tolerance a kompromisu tak v konečném důsledku představuje nejničivější příspěvek jugoslávských intelektuálních elit k násilnému rozpadu jejich země, jehož předzvěstí byl rozpad první společné jugoslávské kulturní instituce na konci 80. let - rozpad Svazu jugoslávských spisovatelů.²³¹

Slovinští intelektuálové ve své zemi sehráli v oživení nacionalismu stejně významnou roli jako jejich srbsští kolegové, ale jejich působení se v literatuře nedostalo zdaleka tolik pozornosti. Podrobnější zkoumání by si zasloužil i vývoj chorvatského disidentství od potlačení „jara“ v roce 1971, a stejně tak vývoj intelektuální sféry v Bosně a Hercegovině, Kosovu, Makedonii a Černé Hoře. Třetí vědecká debata, která se zabývá příčinami rozpadu Jugoslávie, se týká toho, do jaké míry bylo rozpuštění vedeno elitou, na rozdíl od hnutí vzniklého zdola. Nejsilnější tento postoj vyjadřuje V. P. Gagnon, který tvrdil, že jugoslávské války v 90. letech byly mírumilovným multietnickým komunitám (především v BaH), vnuceny zvenčí, zejména pak z Miloševićova Srbska a Tudjmanova Chorvatska a násilí, které provázelo rozpuštění Jugoslávie, bylo strategickou politikou elit.²³²

---

²³⁰ Všechny tyto argumenty jsou rozpracovány v: DRAGOVIĆ-SOSO. *Saviours of the Nation*. chap. 4. (s. 13-23)

²³¹ Viz: DRAGOVIĆ-SOSO, Jasna. *“Intellectuals and the Collapse of Yugoslavia: The End of the Yugoslav Writers’ Union.”* in DJOKIĆ. *Yugoslavism*. pp. 268–85. (s. 13-23)

²³² GAGNON, Harve. *The Myth of Ethnic War*, op. cit., pp. 7. Viz také autorův příspěvek: *“Ethnic Nationalism and International Conflict: The Case of Serbia”* *International Security*, Vol. 19, No. 3, 1994–95, pp. 130–66. (s. 13-23)

Jiní historici, například Rogers Brubaker, naopak tvrdili, že by nebylo správné považovat mobilizaci národnostních menšin za prostou manipulaci zvenčí, naopak by měly být uznávány jako aktivní účastníci konfliktu a jako politické téma samo o sobě, ačkoli zároveň uznává významnou roli srbských nacionalistických elit v procesu této mobilizace. Tato debata vyvolává důležité otázky o podstatě historické paměti minulého konfliktu a jeho role v národní mobilizaci, neboť většina existujících studií ukazuje, že ignorovat historickou paměť je při pokusu vysvětlit násilný rozpad Jugoslávie nemožné, a to především v otázce částí země, které zažily nejhroší boje během druhé světové války a v 90. letech.²³³

Snaha o pochopení úlohy historické paměti s sebou nevyhnutelně nese nejen zkoumání „oficiální paměti“, podporované a šířené politickými autoritami a intelektuálními elitami za komunistického režimu, ale také jejich různými nástupci v post-jugoslávských státech, a dále také „soukromé“ paměti, obecně přenášené napříč generacemi formou rodinné ústní historie.²³⁴ Veškerá paměť je však nevyhnutelně částečná, mnohočetná a směřující se, čehož si povšimla i většina komentátorů jugoslávských válek, neboť se potýkali s nemožností sladit diametrálně odlišné historické narativy, a to nejen různých národních skupin a přívrženců rozličných ideologií (komunistických, liberálních či nacionalistických), ale také příslušníků rozličných sociálních vrstev.²³⁵ Tento typ důkazů potvrzuje Gagnonův argument, že paměť a identita byly (v rámci určitých parametrů) fluidními kategoriemi, které byly formovány do značné míry jejich specifickým kontextem. V jugoslávských republikách již existuje mnoho hodnotné práce na téma budování a instrumentalizace paměti politickými a intelektuálními elitami.²³⁶ Aby však bylo možné lépe pochopit, proč určité obrazy a stereotypy rezonovaly s částí obyvatelstva tak mocným způsobem, je třeba více zkoumat způsob formování identity a paměti každodenní sociální interakcí, hospodářskou krizí a místními mocenskými vztahy. Přínosem v této oblasti výzkumu by mohlo být mimo jiné také zaměření se na místní nebo rodinnou historii.²³⁷

---

²³³ Analýzu odkazu dvou světových válek nabízí v knize Stevan K. Pavlovitch. (s. 13-23)

²³⁴ Pro osvětlující výklad dvou typů paměti, viz: JOVIĆ, Dejan. "Official Memories' in Post-Authoritarianism: An Analytical Framework." *Journal of Southern Europe and the Balkans*, Vol. 6, No. 2, 2004, pp. 97–108. (s. 13-23)

²³⁵ DUIJINGS, Ger. „History and Reminders in East Bosnia.” Appendix 4 of *Srebrenica: Reconstruction, Background, Consequences, and Analyses of the Fall of the Safe Area*, Special Report of the Netherlands Institute of War Documentation, Amsterdam, 2002–2003, dostupné na: World Wide Web: <http://213.222.3.5/srebrenica> (Appendix 4). (s. 13-23)

²³⁶ Viz například: HÖPKEN, Wolfgang. "War, Memory, and Education in a Fragmented Society: The Case of Yugoslavia." *East European Politics and Societies*, Vol. 13, No. 1, 1999, p. 190–227; DENICH, Bette. "Dismembering Yugoslavia: Nationalist Ideologies and the Symbolic Revival of Genocide." *American Ethnologist*, Vol. 21, No. 2, 1994, p. 367–390; GOLDSTEIN, Ivo. "The Use of History: Croatian Historiography and Politics." *Helsinki Monitor*, 1994, pp. 85–97; HAYDEN, Robert M. "Recounting the Dead: The Rediscovery and Redefinition of Wartime Massacres in Late- and Post-Communist Yugoslavia," in WATSON, Rubie S.(ed.), *Memory, History, and Opposition Under State Socialism*. Santa Fe: School of American Research Press, 1994, pp. 167–201; a DRAGOVIĆ-SOSO, *Saviours of the Nation*, chap. 2. (s. 13-23)

²³⁷ Viz například: BRINGA, Tone. *Being Muslim the Bosnian Way: Identity and Community in a Central Bosnian Village*. Princeton University Press, 1995. (s. 13-23)

Druhá související otázka se týká povahy národní mobilizace v období před rozpadem Jugoslávie a vypuknutím války, a to konkrétně toho, do jaké míry byla tato mobilizace zorganizována a řízena shora a do jaké míry vznikla jako lokální fenomén zdola v reakci na konkrétní obavy a vzájemné křivdy. Nebojša Vladislavljević poznamenává, že drtivá pozornost věnovaná elitám vedla k tomu, že se poměrně málo studií zabývalo konkrétními lidovými aspekty národní mobilizace,²³⁸ přičemž jeho vlastní práce o mobilizaci kosovských Srbů v 80. letech naznačuje, že se jednalo o skutečné lidové sociální hnutí, které předcházelo Miloševićovu nástupu k moci a zůstalo autonomní politickou silou, přestože občas spolupracovalo se srbským režimem.²³⁹ Ostatně lidová národní mobilizace se v zemi odehrávala i před koncem 80. let, jak ukázaly masové demonstrace kosovských Albánců v letech 1968 a 1981 a chorvatské jaro v roce 1971.²⁴⁰ Analýzy mobilizace kosovských Albánců v roce 1989 v reakci na srbské ústavní změny také naznačily v podstatě lidovou povahu tohoto politického protestu.²⁴¹ I přes rozdílné způsoby všechna tato hnutí představovala projevy lidové nespokojenosti s aspekty jugoslávského systému a s určitými formami diskriminace a ukazují, že navzdory poměrně liberálnímu sebeprezentování zůstala Jugoslávie v podstatě nedemokratickým státem, kde porušování lidských a občanských práv bylo endemické.

4.5 Vliv mezinárodních faktorů

Ačkoli se naprostá většina studií zabývá vnitřními příčinami a probíhá debata o mezinárodní reakci na tuto dějinnou událost, mezinárodní kontext a politiku hlavních západních institucionálních a státních aktérů vnímají historici jako přinejmenším přispívající faktor, a to především v souvislosti s koncem studené války, neboť s koncem bipolárního světa ztratila Jugoslávie strategický význam, což způsobilo rozpolcenost Západu a „nedostatek vůle“ rázně jednat v jugoslávské krizi.²⁴² Od poloviny 90. let se však začalo objevovat postupně narůstající množství studií, vinících z rozpadu země západní politiku.

---

²³⁸ VLADISAVLJEVIĆ, Nebojša. „Nationalism, Social Movement Theory, and the Grass Roots Movement of Kosovo Serbs, 1985–1988.” *Europe-Asia Studies*, Vol. 54, No. 5, 2002, pp. 77–90.; PETERSON, Roger. *Understanding Ethnic Violence: Fear, Hatred, and Resentment in Twentieth Century Eastern Europe*. Cambridge University Press, 2002, chap. 10. (s. 13-23)

²³⁹ Tamtéž. Viz také autorův příspěvek: „Grassroots Groups, Milosevic, or Dissident Intellectuals? A Controversy over the Origins and Dynamics of Mobilization of Kosovo Serbs in the 1980s.” *Nationalities Papers*, Vol. 32, No. 4, 2004, pp. 78–96.

²⁴⁰ Výbornou analýzu albánských protestů (1968 a 1981) lze nalézt v: HORVAT, Branko. *Kosovsko pitanje*. Zagreb: Globus, 1989. Chorvatské jaro lze nalézt v: RAMET, Sabrina. *Nationalism and Federalism in Yugoslavia, 1962–1991*. Bloomington: Indiana University Press, 1992, chapt. 7; RUSINOW, Dennison. *Crisis in Croatia, Fieldstaff Reports*. Southeast Europe Series, 19/4, 1972; a také: BURG, Stephen. *Conflict and Cohesion in Socialist Yugoslavia*. Princeton University Press, 1983. (s. 13-23)

²⁴¹ Viz: MALIQI, Shkelzen. “The Albanian Movement in Kosova” in DYKER and VEJVODA (eds.), *Yugoslavia and After*. (s. 13-23)

²⁴² Viz: GOW, James. *Triumph of the Lack of Will: International Diplomacy and the Yugoslav War*. London: Hurst, 1997. (s. 23-27)

V souvislosti s úlohou těchto vnějších faktorů se objevila dvě hlavní vysvětlení. První se zaměřilo na mezinárodní finanční instituce a americkou neoliberalní hospodářskou politiku v 80. letech, druhé na podporu nezávislosti Slovinska a Chorvatska některými západními státy, zejména Německem. Na roli vnějších ekonomických faktorů v procesu rozpadu Jugoslávie poprvé v anglickojazyčném vědeckém prostoru upozornila Susan Woodwardová ve své knize *Balkan Tragedy*, v níž předkládá svou tezi, že rozvrat politického a občanského pořádku Jugoslávie byl ještě umocněn tím, že Západ trval na úspěšné politice státního hospodaření, což narušilo křehké kontrolní mechanismy a rovnováhy, což proměnilo běžné politické konflikty o hospodářské zdroje a reformy v ústavní konflikty a krizi státu.²⁴³

Kate Hudsonová předkládá názor, že zahraniční zadlužení Jugoslávie v 80. letech zapříčinilo její zranitelnost vůči liberální makroekonomické reformě prosazované západními finančními institucemi, což podnítilo odpor bohatších republik ohledně dotování chudších částí federace a vzbudilo v nich dojem, že sami snáze získají vstup do německé ekonomické zóny a evropského společenství.²⁴⁴ Tato situace se ještě zhoršila po pádu komunismu ve východní Evropě v roce 1989, kdy se znovuzavedení kapitalismu a institucionalizace liberální demokracie v regionu staly pro Spojené státy jediným cílem. David Chandler poznamenává, že po roce 1989 sice Spojené státy stále podporovaly federální vládu premiéra Anteho Markoviće, avšak slabost federální vlády vnímaly jako přítěž, podkopaly legitimitu federace tvrzením, že jednotu nelze zachovat silou a argumentovali ve prospěch demokracie před jednotou.²⁴⁵ Této změny americké politiky se okamžitě chopily separatistické síly ve Slovinsku a Chorvatsku, v čemž se jim dostalo podpory od předních politiků v Německu a Rakousku. Chandler tvrdí, že politika a kroky západních mocností nepřispěly k míru a stabilitě, ale naopak podkopaly federální instituce, držící Jugoslávii pohromadě, a poté zabránily kompromisním řešením mezi republikami.²⁴⁶ Další badatelé kritizovali politiku západních mocností v otázce uznávání odtržených států federace v letech 1991-92. Raju Thomas tvrdí, že se Jugoslávie nerozpadla, ale že byla „rozčtvrcena“.²⁴⁷

---

²⁴³ WOODWARD, Susan. *Balkan Tragedy*. Washington, DC: Brookings, 1995, pp. 15. (s. 23-27)

²⁴⁴ HUDSON, Kate. *Breaking the South Slav Dream: The Rise and Fall of Yugoslavia*. London: Pluto Press, 2003, pp. 56

²⁴⁵ CHANDLER, David. "Western Intervention and the Disintegration of Yugoslavia, 1989-1999." in HAMMOND, Philip., HERMAN, Edward S. (eds.). *Degraded Capability: The Media and the Kosovo Crisis*. London: Pluto Press, 2000, pp.21.

²⁴⁶ CHANDLER, David. "Western Intervention and the Disintegration of Yugoslavia, 1989-1999." in HAMMOND, Philip., HERMAN, Edward S. (eds.). *Degraded Capability: The Media and the Kosovo Crisis*. London: Pluto Press, 2000, pp.20

²⁴⁷ THOMAS, Raju G. C. "Sovereignty, Self-Determination, and Secession: Principles and Practice." In THOMAS, Raju G. C. (ed.) *Yugoslavia Unraveled: Sovereignty, Self-Determination, Intervention*. Lanham: Lexington Books, 2003, pp. 3.

V dalším příspěvku k debatě o terminologii Aleksandar Pavković tvrdí, že Jugoslávie zažívala spíše „rekurzivní odtržení“ než „rozpuštění“ (viz: PAVKOVIĆ, Aleksandar. "Recursive Secessions in Former Yugoslavia: Too Hard a Case for Theories of Secession?" *Political Studies*, Vol. 48, 2000, pp. 485-502. (s. 23-27)

Podle tohoto autora byla jugoslávská krize v 80. letech pouze „domácí ústavní krize“, která nebyla kritická, z čehož plyne, že bez vnějšího vměšování a slibů podpory při odtržení, které bylo následované formálním uznáním, by tato krize nijak nevedla k rozpadu státu.²⁴⁸ To stejné se dá konstatovat o americkému úsilí o uznání BaH v dubnu 1992, což se dá přirovnat k jiskře, která tam zažehla válečný oheň.²⁴⁹

Tato debata o úloze západní politiky v rozpadu Jugoslávie je založena na diskusi dvou stran. Jedna strana v debatě obecně vnímala Jugoslávii jako značně oslabený a krizí sužovaný, ale v zásadě životaschopný a žádoucí stát. Ačkoliv obecně Miloševićovu politiku nepodpořili, tito historici považovali srbské obavy z rozpadu společného státu za legitimní a vypuknutí války za důsledek politiky všech zúčastněných stran. Druhá strana v debatě spíše zdůrazňovala legitimitu chorvatských a slovinských tužeb po nezávislosti na Jugoslávii a tvrdili, že jugoslávské federální instituce nebyly ani reprezentativní, ani legitimní. Dle nich vnitřní rozpad federálního státu překročil hranici, odkud nebylo návratu. Srbské obavy považují za pouhou záminku k agresí a územnímu dobývání.²⁵⁰

Tato polemika o úloze vnějších faktorů vyvolává další otázky. Jak mnozí historici poznamenali, na jaře 1991 neexistovala jednotná západní politika. Máme-li však pochopit, jak západní politika prosazovala kalkulace hlavních jugoslávských aktérů, je zapotřebí více informací o skutečných kontaktech mezi nimi a o případných slibech západních partnerů jejich srbským, slovinským či chorvatským protějškům. Také je třeba lépe porozumět tomu, jak různá jugoslávská vedení interpretovala výroky západních vůdců a jak jejich zájmy a politiku formoval měnící se geopolitický kontext. Další otázkou, které se vzhledem k drtivému zaměření na západní politiku nedostalo dostatečné pozornosti, je „ruský faktor“, zejména pokud jde o politiku a kalkulace srbského vedení a nejvyššího velení jugoslávské armády, a především pak to, jaká byla povaha kontaktů mezi srbskými politiky a jugoslávskými armádními generály s příslušníky konzervativního ruského politického a vojenského establishmentu a jak takové kontakty ovlivnily rozhodnutí Jugoslávčů před válkou.²⁵¹

---

²⁴⁸ THOMAS, Raju. G. C. „*Sovereignty, Self-Determination, and Secession: Principles and Practice.*” In THOMAS, Raju G. C. (ed.) *Yugoslavia Unraveled: Sovereignty, Self-Determination, Intervention.* Lanham: Lexington Books, 2003, pp. 5. (s. 23-29)

²⁴⁹ HUDSON. 2003. s. 102, WOODWARD, 1995. s. 197–98, COHEN, *Broken Bonds*, s. 238. (s. 23-29)

²⁵⁰ Paul Shoup zkoumá ve své kapitole v tomto svazku důsledky vizi západních tvůrců politik na krizi Jugoslávie a různé politické alternativy. (s. 23-29)

²⁵¹ Většina autorů tvrdí, že zlomový bod v západní politice ve prospěch uznání nebyl ani tak výsledkem vývoje událostí v Jugoslávii, ale nezdařeného vojenského převratu v Sovětském svazu v srpnu 1991, který ohlásil blížící se rozpuštění sovětského státu. Poté se jediný nesoulad mezi Německem a některými jeho partnery v ES týkal způsobů uznání (tj. načasování a podmínek uznání), nikoli však samotné zásady uznání. (s. 23-29)

Mezi autory, vinící z rozpadu Jugoslávie vnější faktory a činitele, spadá také lingvista, vědec, filozof a historik Noam Chomsky, který patří mezi nejznámější žijící intelektuály naší doby a jedním z nejcitovanějších autorů vůbec. Tohoto autora a jeho knihu jsem považovala za nutné zmínit v kontextu výpovědi narátorů, kteří Chomského tezi zmiňovali jako jednu z možných příčin rozpadu federace, ačkoli nejmenovali konkrétní stát. V kontextu ostré kritiky imperialistické politiky a ambicí Spojených států amerických (a jejich mediální propagandy) tuto velmoc (mimo jiného) viní z hrubého porušení mezinárodního práva během bombardování Srbska v roce 1999. Chomsky tvrdí, že se neposlušné Srbsko nebylo ochotné podřídit diktátu USA a podepsat mírový plán s nepřijatelnými podmínkami, jehož součástí bylo např. i rozmístění cizích vojsk v Kosovu. V globálním kontextu pak byla dle něj oblast Balkánu posledním koutem Evropy, která se nepodřídila neoliberalním programům USA a neproběhly v ní ekonomické ani sociální reformy, což sepsal ve své knize *Jugoslávie: Mír, válka a rozpad*, která je komplexní analýzou všech jeho textů a veřejných rozhovorů o této bývalé federaci.²⁵²

Teze předních českých balkanistů je velmi komplexní a zahrnuje navázání národnostního klidu na Titův režim, jež „zanikl“ počátkem 80.let, kdy začaly vystupovat do popředí potlačované partikulární zájmy jednotlivých států, separatistické a centralistické tendence, a nespokojenost ekonomicky vyspělejších republik se subvencováním zaostalejších oblastí, což přerostlo v politickou, hospodářskou a státoprávní krizi, která vyvrcholila v roce 1991 válečným konfliktem. Za skutečné jádro konfliktu považují znovuoživený nacionalismus všech jihoslovanských národů. Dle těchto autorů nelze za hlavního viníka označit žádný z národů, na rozdíl od konkrétních, nacionalismem ovlivněných představitelů politických, vojenských a intelektuálních špiček. Dezintegrace Jugoslávie byla tedy dle nich primárně vnitřní záležitostí a bylo by zjednodušené tvrdit, že byl rozpad federace záměrně vyvolán vnějšími silami, které chtěly nahradit určitým způsobem silnou a nezávislou jugoslávskou federaci menšími a ovladatelnějšími republikami, a to především z toho důvodu proto, že po rozpadu bipolárního světa význam balkánského prostoru i samotné Jugoslávie značně poklesl.²⁵³

---

²⁵² CHOMSKY, Noam. *Jugoslávie: Mír, válka a rozpad*. Vydavatelství Torden. 2020. ISBN 978-80-89903-18-4

²⁵³ ŠESTÁK, Miroslav., TEJCHMAN, Miroslav., HAVLÍKOVÁ, Lubomíra., HLADKÝ, Ladislav., PELIKÁN, Jan. *Dějiny jihoslovanských zemí*. Lidové noviny, 1998. ISBN 80-7106-266-9, s. 661-663

5. Výkladová část

V předchozích kapitolách jsem se snažila shrnout historii jihovýchodní Evropy a Jugoslávie, předložit teze příčin jejího rozpadu, které se vyskytují v současné historiografii a přiblížit metodologii výzkumu, což by se dalo nazvat teoretickým ukotvením výzkumného projektu. Tato část diplomové práce byla obsáhlejší, než bývá u orálně-historických projektů zvykem, a to z důvodu obsáhlosti a náročnosti tématu, který je nutno zasadit do podrobnějšího historického kontextu. Základní otázkou této diplomové práce pak bylo zjistit, jak narátoři, kteří se narodili v bývalé Jugoslávii, reflektují její rozpad a jak vnímají příčiny a důsledky této dějinné události. V této souvislosti je také zajímavá otázka jejich post-konfliktní identity, jejich postoj k rozpadu federace a k poválečnému transnacionalismu. Součástí rozhovorů bylo také dětství a mládí v bývalé Jugoslávii, emigrace a následný život v Praze.

Z předchozích kapitol vyplynulo, že téma vzniku, trvání a rozpadu Jugoslávie je velmi komplikované a je zdrojem mnoha diskusí v rámci širokého názorového spektra. Některé z tezí rozpadu jsou velmi kontroverzní a budí dodnes spoustu emocí. Narátoři, kteří mi poskytli rozhovory, patří mezi ex-Jugoslávce, kteří se většinou snaží tato témata neotvírat a mluví o něm jen velmi neradi, proto si velmi vážím jejich ochoty poskytnout mi rozhovory a sdílet se mnou své názory. Specifické pro tyto pasáže rozhovoru bylo, že narátoři podvědomě ztišili hlas či dělali dlouhé pomlky, a to především během odpovědí, týkajících se příčin válečného konfliktu. Všichni narátoři se narodili v bývalé Jugoslávii na území BaH a jsou různého etnického původu. Snažili se uvést své příběhy do souvislostí, otevřeně hovořili o své výchově a životě v Jugoslávii a kontrastovali tyto zkušenosti s traumatickými událostmi občanské války, ztráty vlasti a nucené emigrace. Všichni narátoři jsou úspěšní a svého rozhodnutí zůstat v Praze nelitují. Z jejich výpovědí, které měly formu životopisných vyprávění, vyplynuly během přepisů a kódování rozhovorů následující kategorie, které se vzájemně prolínaly a na které se ve výkladové části zaměřím:

- *Etnický původ a postkonfliktní identita*
- *Jugoslávie a Tito*
- *Období 80. let: Jugoslávie po Titově smrti*
- *Příčiny války*
- *Válka*
- *Emigrace a následný život v České republice*
- *Důsledky války a současná situace na Balkáně*
- *Transnacionalismus*
- *Diaspora, ex-jugoslávská komunita a jugonostalgie*

5. 1. Etnický původ a (postkonfliktní) identita

Otázka etnického původu a identity (spolu s problémem akomodace jazyků a věr) byla v kontextu Jugoslávie od počátku její existence jednou z nejkomplicovanějších a měla být „řešena“ konceptem jugoslavismu.²⁵⁴ Všichni narátoři se narodili mezi lety 1960-1974, kdy byl jugoslavismus a jugoslávská národnost všesjednocujícím a všezahrnujícím společenským paradigmatem, který se nejvíce uchytil právě v BaH, a to z důvodu její etnické a národnostní diverzity. Tato „promíchanost“ se prolínala i do nukleárních a širších rodin, neboť smíšené sňatky byly naprosto běžné, což se ve většině případů týká i mých narátorů. Všichni narátoři žijí dodnes se svými původními partnery, přičemž páry jsou následující:

- *Bosenský Chorvat (Roberto Novák) + Bosenská Srbka (Mostar)*
- *Bosenský Muslim (Boban Mirkovič) + Bosenská Srbka (Jana Jovanović) (Baňa Luka)*
- *Bosenská Srbka (pouze po otci, matka Muslimka; Sandra) + Bosenský Srb (Sarajevo, Doboj)*

Během jednotlivých rozhovorů bylo téma etnického původu a identity jedním ze základních a narátoři k němu přistupovali různě. Toto téma je v rámci ex-Jugoslávské komunity určitým způsobem tabuizováno, neboť bývalé Jugoslávce otázka identit rozdělovala a rozděluje. Mimo oficiální rozhovor mi bylo například v této souvislosti řečeno: „...všichni nějak víme, kdo je kdo a co je, ale o tom se nemusí mluvit a taky se nemluví.“ Během rozhovoru se pak narátor Boban Mirkovič od tématu etnicity distancoval takto: „*Nó, to jsem právě taky chtěl říct, že mě to vůbec [...] Nikdy jsem ani nevěděl kdo je kdo, protože mě to ani nezajímalo. Ani dneska mě to moc nezajímá. Samozřejmě, že poznám, kdo je podle jména, kdo by mohl být kdo, ale mně je to úplně jedno! Mně je to ukradený. Podle jména to nebude dobrý nebo špatný člověk!*“²⁵⁵ Otázka etnického původu byla v případě tohoto narátora zmiňována s určitým ostychem až nechutí. Zde je důležité poznamenat, že v otevřeném rozhovoru tuto informaci vůbec neuvedl a zcela ji pominul. Na jeho původ jsem se doptala sama, a to opakovaně. Z odpovědi bylo zřejmé, že o svém „muslimském“ původu nechce jako ateista mluvit také proto, že nechce být spojován s muslimskou vírou a s obrazem muslimů v současném světě v kontextu islámského radikalismu. V kontextu války nebyli Muslimové (Bosňáci) považováni naprostou většinou historiků (či novinářů) za viníky ani za agresory, souvislost s válečnou vinou zde tedy odpadá.

---

²⁵⁴ Viz: DJOKIĆ, Dejan. (ed.) *Yugoslavism. Histories of a Failed Idea 1918-1992*. University of Wisconsin Press; 1st edition. 2003. ISBN 0299186148 (in TYLOVÁ, 2017)

²⁵⁵ Rozhovor s Bobanem Mirkovičem vedla Barbora Hamoudová, Praha 26. 11. 2021

Pro názornost „neochoty“ odpovědět uvádím i položené otázky a pomlky během odpovědí: T: „Můžete mi říct něco o své rodině?“ N: „[...] Takže moje rodina, jako maminka a tatínek už nežijou, maminka zemřela ještě během války, [...] ne z důvodu války, ale zemřela přirozeně, byla nemocná, a tatínek zemřel teď, před pár lety, zemřel v Sarajevu, a mám tady ještě sestru, sestra žije v České republice, jak jsem říkal už, a to je asi všechno. Tady mám rodinu, máme jenom dceru, a manželka.“ T: „A když se vrátíme do té Jugoslávie, vlastně Vy jste říkal, že tam byla ta Jugoslávie etnicky a národnostně promíchaná, speciálně v Bosně.“ N: „ANO, ano, ano, ano.“ T: „Tak původem Vaše rodina se řadila kam, nebo jestli to dokážete takhle [...]“ N: „Tak jako moje rodina, kdybych to řekl [...] jako rodina, tak [...] ona byla TAK namíchaná, že [...] PŮVODNĚ bych to řekl, že to je taková muslimská jako část, ale to nikdo tam, že by tam byl nějaký [...] muslim, jako teď, když se podívám na to, co se děje v těch arabských státech, ne, že prostě tam [...] U nás se to [...] To je to samé, jak řeknu, že jediní věřící [...] nábožensky věřící lidé v bývalé Jugoslávii byli Chorvaté jako katolíci. Srbové jako pravoslavní taky nebyli, a Muslimové taky nebyli [...] A TEĎ JSOU VŠICHNI! [...] Jo? Teď začali všichni věřit, ale jak říkám, jedině Chorvati byli tak jako [...] a zůstali taky věřící, jako jsou.“ T: „Ale Vaše rodina jako etnicky by se řadila, kdybyste se měli po válce někam zařadit, tak asi byste se řadili mezi Bosňáky, mezi Muslimy?“ N: „Ano, ano, ano. Tak nějak.“²⁵⁶

Jeho manželka Jana Jovanović také uvedla pouze základní informaci o místě narození, aniž by svůj původ jakkoli rozebírala. V rámci položené otázky pak stejně jako její manžel spojila odpověď s otázkou náboženství a víry. Součástí odpovědi bylo také doplňující vyjádření s proklamací „neutrality“ a určité statečnosti, podložené důkazem sňatku, kdy si jako etnická Srbka vzala během občanské války Muslima. V kontextu především mediálního obrazu (ale i ve většinové historiografii) jsou Srbové vykreslováni jako agresori a viníci rozpadu, což může být důvodem neochoty identifikovat se jak Srbka. „Já jsem jako řekněme ze Srbska, mám hodně [...] Ne ze Srbska [...] Bosenský Srb [...] jo? Ale také mám Chorvaty v rodině. Katolíky. Takže já se vůbec necítím nějak pravoslavně ani katolicky, ani nejsem věřící. Ale [...] to byla taková bomba, víš, když jsem si ho já brala, protože tam v té době v Baňa Luce to byla jenom jako hrstka těch Bosňanů, že tam zůstali žít.“²⁵⁷ Tuto mou domněnku o určité snaze distancování se od srbské etnicity také narátorka posléze potvrdila, neboť Srby za hlavní agresory během následného rozhovoru označila. Jako bosenská Srbka tedy svůj etnický původ zřejmě primárně odvozovala od Bosny, nikoli přímo od Srbska.

---

²⁵⁶ Rozhovor s Bobanem Mirkovičem vedla Barbora Hamoudová, Praha 26. 11. 2021

²⁵⁷ Rozhovor se Janou Janou Jovanović vedla Barbora Hamoudová, Praha 18. 11. 2021

Třetí z narátorů Sandra je ze smíšeného manželství, kdy otec byl Srb, matka (věřící) Muslimka, rodiče se rozvedli a ona vyrůstala s chorvatským otčímem (českého původu)²⁵⁸ a dvěma nevlastními sestrami chorvatského původu. Během příprav rozhovorů mi Sandra zprostředkovala několik kontaktů na členy Lastavice. Součástí naší emailové korespondence byly kontakty spolu se zmínkou o etnickém původu potenciálních narátorů, přičemž ke svému jménu připsala následující: „*Ještě na konec já - opravdová Jugoslávka ze všech třech národů.*“ Sandra byla na rozdíl od výše zmíněných narátorů v otázce etnického původu zcela otevřená, mluvila o něm opakovaně a zmínila toto téma velmi rozsáhle a podrobně již v úvodu otevřené části rozhovoru. V jejím případě je důležité zmínit nejen etnickou smíšenost její rodiny, ale také stěhování a pobyty v různých státech: „*Tak narodila jsem se v Sarajevu a žila jsem tam jenom měsíc, a potom se rodiče odstěhovali do Bělehradu. Bydleli jsme tam asi rok a půl nebo dva, to přesně nevím, a potom jsme se odstěhovali do Tuzly, to je Bosna, zase zpátky, jelikož táta dělal vysokou školu v tom Bělehradu. Byl voják z povolání a takhle ho šoupli, kam chtěli. Takže v Tuzle jsem žila od druhého roku do sedmého a mezitím se rodiče rozvedli, když jsem měla čtyři roky. Mám staršího brácha, který zůstal s tátou a se mnou, nebo my jsme zůstali s tátou, táta nás nepustil k mámě, dokud nebude mít svůj život, svůj byt, svou práci a tak dále. První třídu jsme začala v tý Tuzle, první pololetí, a potom jsem se přestěhovala do Chorvatska, za mámou, která si našla tam manžela, do města Kutina. Takže potom jsem střední a základní školu dodělala v té Kutině, a potom jsem šla studovat na vysokou do Záhřebu.*“²⁵⁹

Zásadní pro Sandru byla souvislost se začátkem války v Bosně, kdy byla v zaměstnání vyzvána, aby uvedla svůj etnický původ. Ačkoli v jiných částech rozhovoru mluvila poměrně velmi rychle a plynule, v této části byl její projev velmi váhavý. Zároveň také zmiňuje důležitost jazyka:²⁶⁰ „*Takhle: před tou válkou za prvý já jsem pracovala ve státní správě, v tom katastru, tak přišli najednou, že se musíme vyjádřit kdo jsi, co jsi. [...] A pro mě to bylo těžký, protože táta je Srb, máma Muslimka, já Chorvatka [...] (smích) [...] Podle svého citu, že jsem tam žila, vyrůstala [...] s otčímem, který byl Chorvat [...] a nějak jsem se takhle cítila [...] Najednou jsem musela říct, co jsem, tak jsem napsala, že jsem Srbka, protože se vždycky kouká po otci. A ty chceš, nechceš, ale otec [...] Co je otec, tak to znamená, že jsi teoreticky ty. Takže to se muselo teoreticky vyjádřit [...] to, taková drobnost, řekla bych [...]*“²⁶¹

---

²⁵⁸ Narátorky nevlastní otec se narodil v Chorvatsku, oba jeho rodiče však byli Češi

²⁵⁹ Rozhovor se Sandrou vedla Barbora Hamoudová, Praha 3. 12. 2021

²⁶⁰ V otázce problematiky jazyků jugoslávské a postjugoslávské éry viz například: KREJČÍ, P. *Eight Fragments from the World of Serbian, Croatian, Bosnian and Montenegrin Languages*. Selected South Slavonic Studies, Brno: Masaryk University, 2018, ISBN 978-80-210-8991-4.

²⁶¹ Rozhovor se Sandrou vedla Barbora Hamoudová, Praha 3. 12. 2021

*Nevím, co oni s tím dělali! Já jsem po tom tak nějak nepátrala. Ale vím, že pro mě bylo těžký to napsat, to jsem poprvé napsala v životě, že jsem něco, jo? I dneska neříkám, že jsem jako jednonárodnostní [...] Vůbec!*²⁶² V její výpovědi se projevila velká rozpolcenost, kdy se nejprve prohlásí za Chorvatku, o čemž by svědčila i volba jejího jména v rámci anonymizace, nicméně vzápětí sdělila, že se odmítá popisovat jako „jednonárodnostní“. V kontextu dětství v Titově Jugoslávii spojila otázku etnického původu a identity s náboženstvím: *„Vždycky jsem byla Jugoslávka, to kvůli tomu, že ten táta je Srb, máma Muslimka, ještě se rozvedli a žila jsem v Chorvatsku, otčím byl Chorvat, takže já i dneska, když jsem dlouho potom rozmýšlela, co jsem, jo, já vždycky říkám Chorvatka, mám původ pravoslavno-muslimský, ale jsem ateista (smích) Takže já jsem opravdu všechno v jednom!*²⁶³ Poslední z narátorů Roberto Novák neměl, stejně jako Sandra, problém o svém původu mluvit, zmínil ho hned v úvodu a následně ještě několikrát, aniž bych se na to ptala. Z jeho projevu byla znatelná hrdost a spojitost s českým původem pro něj byla také velmi důležitou součástí, což vyjádřil i volbou jména a příjmení v rámci anonymizace, a v odpovědi český původ staví do popředí. Součástí etnické identity bylo, stejně jako u ostatních narátorů, také náboženství: *„Tak já jsem Roberto Novák, narodil jsem se v Mostaru v roce 1970, pocházím z rodiny Chorvatů z Bosny a Hercegoviny. [...] Původ máme taky český, protože během Rakousko-Uherska náš praděda František jako voják ve službě rakousko-uherské armády jednu dobu sloužil v Mostaru, a pak, po pár letech, se stěhoval do Splitu. To, o čem bych se taky rád zmínil, je vlastně ten můj [...] původ, který máme. Jako rodina jsme, jak říkám, původně z otcovy strany, jsme Češi, kteří jsme se vlastně míchali spolu s Dalmácií, nebo babička byla z Dalmácie, a pak můj táta se oženil za moji maminku, která je Chorvatka z Bosny a Hercegoviny. Pocházela takhle z tradiční katolický chorvatský rodiny [...] Táta byl, vyrůstal něco mezi takovým [...] Čechem, ze strany děda, ale i ze strany maminky hodně ovlivněn Dalmácií a chorvatskou a dalmatinskou tradicí.*²⁶⁴

Z hlediska psychologie bývá (zejména) v případě válečných emigrantů minulost a paměť definujícími složkami pro osobní a sociální konstrukci identity. Vztah k minulosti je často problematický, neboť ta je pro emigranty velmi častým zdrojem psychického stresu a emočního konfliktu. Zkušenost s nuceným odchodem vytváří v jejich životech zřetelný předěl „před a po“ a emigrace je jednosměrná cesta, neboť již nikdy nenajdou stejný domov, jaký opustili.²⁶⁵

---

²⁶² Rozhovor se Sandrou vedla Barbora Hamoudová, Praha 3. 12. 2021

²⁶³ Tamtéž

²⁶⁴ Rozhovor s Robertem Novákem vedla Barbora Hamoudová, Praha 3.11. 2021

²⁶⁵ GEMIGNANI, Marco. *The Past if Past: The Use of Memories and Self-Healing Narratives in Refugees from the Former Yugoslavia*. Journal of Refugee Studies Oxford University Press. Vol. 24, No. 1, 2011

Předválečný domov (a Jugoslávie) dnes „existuje“ již pouze ve vzpomínkách a je pochopitelné, že tyto vzpomínky charakterizuje celá řada ambivalentních emocí a konstrukcí, jejichž výsledkem je složitá série interpretací minulosti. Na budování reality jsou v procesu interpretace a vyprávění vzpomínek obzvláště patrné vztahové, politické a kulturní vlivy, přičemž vyprávění narátorů v principu zahrnuje dva základní fenomenologické rozměry: vzpomínky osobní a vzpomínky historické.²⁶⁶

V psychologii tzv. „teorie vyprávění“ popisuje narativy jako smysluplné způsoby, jak organizovat a strukturovat realitu, kterou si autoři osvojují, aby vybrali, uspořádali a interpretovali množství událostí, které se v životě člověka dějí.²⁶⁷ Jednou z hlavních domén narativů je utváření a vyjádření identity, neboť prostřednictvím tohoto vyprávění jednotlivci konstruují minulé události a činy v osobních narativech, aby si nárokovali identitu a budovali životy. Vyprávěním svých příběhů autoři interpretují svět a současně zaujímají diskurzivní a subjektivní postoje, a to například tím, že se označují za Srby, Chorvaty či Jugoslávce, za oběti, vítěze či uprchlíky. Každé vyjádření je prodchnuto významy, které jsou osobní, ale současně souvisí s ostatními narativy mluvčího a jsou zasazeny do širších politických, kulturních a historických kontextů.²⁶⁸ Teoreticky nemá jedinec pouze jeden typ identity, ale spíše několik, které jsou stimulovány různými sociálními kontexty.²⁶⁹ Aby bylo možné zkoumat napětí, které mezi typy těchto identity existuje, je třeba prozkoumat, jak se individuální a kolektivní formy paměti prolínají. V tomto ohledu nabízí orální historie jedinečný obraz různých životních příběhů a poskytuje mnohostranný pohled vyprávěný prostřednictvím rozmanitých zkušeností. Nejzákladnějším aspektem postkonfliktního formování identity jsou hluboké emoce, které vznikají během konfliktu. Je důležité tedy tyto emoce a pocity přesně zachytit, což poskytuje novou kognitivní perspektivu, a snažit se rozplést sociální realitu, v níž jsou lidé zakotveni před konfliktem a po něm, protože se v těchto souvislostech identita jedinců aktivně přetváří.²⁷⁰ Vytváření identity v postkonfliktní Bosně je proto přirozeně zakořeněno v individuálních zkušenostech občanské války a ex-Jugoslávci se již více než dvě dekády snaží dát válečnému konfliktu smysl.²⁷¹

---

²⁶⁶ Dle studie Marca Gemignaniho zaujali uprchlíci z bývalé Jugoslávie dva hlavní narativy: „*minulost je minulost*“ a „*minulost je naše síla*“. Viz: GEMIGNANI, Marco. *The Past if Past: The Use of Memories and Self-Healing Narratives in Refugees from the Former Yugoslavia*. Journal of Refugee Studies Vol. 24, No. 1. 2011. Oxford University Press.

²⁶⁷ Tamtéž

²⁶⁸ Tamtéž

²⁶⁹ WALI, Farhaan. *An oral history approach to post-conflict identity in Bosnia and Herzegovina*. Oral History, Spring 2018, Vol. 46, No. 1, pp. 67-77. Published by: Oral History Society, str.36

²⁷⁰ Tamtéž, str. 5

²⁷¹ Tamtéž, str. 1

Z pohledu sociálního konstruktivismu je identita ex-Jugoslávčů přímo závislá na předchozích zkušenostech, setkáních a na míře násilí, se kterou se během války setkali. Snaha sledovat formování postkonfliktních identit je ve skutečnosti velmi obtížná, neboť tyto identity se nemusí ve svém vývoji ubírat jedním směrem, protože existuje více vztyčných bodů vzájemně se prolínajících zážitků. Bylo by tedy chybou předpokládat, že konflikty vedou k podobným zkušenostem a identitám, neboť lidé vycházejí z rozdílných prostředí a zážitků.²⁷² Tuto skutečnost v kontextu Balkánu vyjádřil jeden z narátorů následovně: „*OBROVSKÝ BOD, Balkán, to je právě, to jste si možná všimla, zajímavý v tom, že tam potkáte intelektuála, chytrého, vyspělého a nevím jakého jako NIKDE, třeba ani na Západě ne, ale TAKY vedle něj bude sedět TAKOVÝ vidlák, takovej neandrtálec, kterého může jenom Balkán porodit!*“²⁷³

Vyprávění o životní zkušenosti po krvavém konfliktu bývá často zakotveno v touze narátorů „uvést věci na pravou míru“, což v souvislosti s válkou v Bosně znamenalo zprostit svůj etnický lid viny a vinu svalit na oponentní stranu, což na tazatele klade značnou odpovědnost získat smysluplné záznamy, které umožní náhled do narátorovy postkonfliktní identity.²⁷⁴ S tímto fenoménem jsem se při rozhovorech nesetkala ani v nejmenší míře. O vinících a obětech konfliktu v kontextu etnických skupin se narátoři vůbec nezmiňovali, kromě Jany Jovanovič, která ovšem za viníky prohlásila svou vlastní etnickou skupinu.²⁷⁵ Občanská válka nicméně donutila především obyvatele BaH zpochybnit jejich náklonnost k jednotné občanské společnosti.²⁷⁶ Z mnoha výzkumů vyplývá, že před občanskou válkou necítili většinou žádné viditelné rozdělení mezi jedinci rozdílného etnického původu, které by zahrnovalo kolektivní národní identitu,²⁷⁷ což narátoři potvrzovali svými výpověďmi: *T: „Řešilo se nějak mezi lidmi, kdo je kdo, co je co...?“ N: „Ne! Ne. Vůůůbec. Vůbec. ALE VĚDĚLO se, víš, kdo je Bosňák, kdo je Srb, kdo je Chorvat, ale vůbec se to neřešilo. SRBOVÉ A MUSLIMOVÉ nikdy nebyli moc věřící. NIKDY! Chorvati jako katolíci, celkově katolická víra je taková, že si zakládá na tom. [...] Takže a nikoho to nepohoršovalo [...] Já jsem měla kamarády Muslimy i Srby. VŮBEC se to neřešilo!*“²⁷⁸

---

²⁷² WALI, Farhaan. *An oral history approach to post-conflict identity in Bosnia and Herzegovina*. *Oral History*, Spring 2018, Vol. 46, No. 1, pp. 67-77. Published by: Oral History Society,

²⁷³ Rozhovor s Robertem Novákem vedla Barbora Hamoudová, Praha 3. 11. 2021

²⁷⁴ WALI, Farhaan. *An oral history approach to post-conflict identity in Bosnia and Herzegovina*. *Oral History*, Spring 2018, Vol. 46, No. 1, pp. 67-77. Published by: Oral History Society,

²⁷⁵ Viz kapitola 5.4 Příčiny války v Jugoslávii

²⁷⁶ Viz kapitola 5.7 Důsledky války a reflexe současné situace na Balkáně

²⁷⁷ WALI, Farhaan. *An oral history approach to post-conflict identity in Bosnia and Herzegovina*. *Oral History*, Spring 2018, Vol. 46, No. 1, pp. 67-77. Published by: Oral History Society,

²⁷⁸ Rozhovor s Janou Jovanovič vedla Barbora Hamoudová, Praha 18. 11. 2021

Ačkoli před válkou nebyly etnicita a náboženství pro mnoho lidí významným společenským rozdělením, tento postoj se radikálně změnil. Po válce tedy museli Bosňané rekonstruovat svou identitu v souvislosti s oživenou identitou národní, nicméně postkonfliktní identita některých lidí se v současnosti neustále mění, neboť odráží nejistotu společenského světa, do něhož byli po občanské válce uvrženi. Rozpad občanské společnosti spolu s válkou zpochybnil jejich mnohonárodnostní předválečný světonázor, důsledku čehož bylo nakonec dosaženo postkonfliktní identity, která přesáhla čas i místo, má určitý neustále se měnící historický kontext, přičemž postkonfliktní identita, kterou vytvořili tito lidé, je typem identity, která jim umožňuje sladit vyprávění minulosti s jejich současným postavením ve společnosti.²⁷⁹ Toto se týká nejen Bosňanů, kteří v BaH zůstali, ale příkladem „proměnlivé“ postkonfliktní identity je i narátorka Sandra. Také Jana Jovanovič, ačkoli je etnicky Srbka, má s vyjádřením identity značný problém a snaží se od tohoto pojmu v podstatě distancovat jako její manžel: „*Já jsem se cítila jako Jugoslávka. To určitě jako. Ale teď se spíš cítím jako Češka. [...] Ale jako nemůžu říct to stoprocentně, protože já ti nějak jakoby [...] Jsem toho názoru, že lidé se ne-, nedělí po tom, jaká krajina. To je moje, nevím, já [...] Protože když se cítíš, víš, jako, rozumíš?*“²⁸⁰

Postkonfliktní identita je do značné míry také ovlivněna příslušností člena k přesně definované společenské kategorii. To může vést k homogenní skupinové identitě, což vytváří meziskupinový antagonismus, protože členové sladí svou identitu s atributy a normami dané skupiny. V postkonfliktním kontextu můžeme uplatnit také „sociální kognitivní teorii“, která definuje chování jako reciproční interakci mezi vnitřním emočním stavem a vnějšími spouštěči. Sociální psychologové, snažící se identifikovat klíčové kognitivní a motivační změny uvnitř jednotlivců, když se stanou členy skupiny, označili konflikt za primární spouštěč pro vytvoření nové kognitivní perspektivy, neboť jedinci jsou ochotni se přiklonit ke skupinovému očekávání.²⁸¹ Členství v této skupině je poté členy internalizováno jako aspekt jejich identity, na základě čehož se mění sebeidentifikování člena, které pak umožňuje sloučit jeho osobní identitu s identitou kolektivní.²⁸² Tento posun ze stavu sociálního konfliktu do skupinového prostředí pak zásadně snižuje pocit individuality.²⁸³

---

²⁷⁹ WALL, Farhaan. An oral history approach to post-conflict identity in Bosnia and Herzegovina. *Oral History*, Spring 2018, Vol. 46, No. 1, pp. 67-77. Published by: Oral History Society,

²⁸⁰ Rozhovor s Janou Jovanovič vedla Barbora Hamoudová, Praha 18.11.2021

²⁸¹ NEWCOMB, T. M. *Personality and Social Change*, New York: Dryden Press, 1943, pp 221 (in WALL, 2018, s.74)

²⁸² TAJFEL, Henri. *Human Groups and Social Categories: Studies in Social Psychology*. Cambridge: Cambridge University Press, 1981 (in WALL, 2018, s. 74)

²⁸³ TRIPLETT, Norman. *The dynamogenic factors in peacemaking and competition*, *American Journal of Psychology*, 1898. (in WALL, 2018, s. 74)

Některé výzkumy vykazují, že zvýšená interakce s ostatními členy vede jednotlivce ke změně postojů v souladu se skupinovým konsenzem neboli ke kognitivní transformaci.²⁸⁴ Podle Davida Snowa poskytují kognitivní změny rámec pro pochopení vnějšího světa tím, že činí situaci smysluplnou.²⁸⁵ S počátečním propuknutím násilí během občanské války proto dle něj obyvatelé sladují svou kognitivní perspektivu s perspektivou skupiny, což působí jako sjednocující síla, která synchronizuje myšlenky a činy jednotlivce s kolektivní identitou. Kognitivní proces se tak stává aktivní silou při budování vlastní reality. V jádru tohoto kognitivního procesu se nachází potřeba dávat smysl „druhému“ a jednotlivci procházejí souborem procesů, rekonfigurují se a vytvářejí různé formy „my a oni“.²⁸⁶

Narátoři se tomuto tvrzení vymykají, neboť po vypuknutí války nesladili svou kognitivní perspektivu s perspektivou žádné (etnické) skupiny, používají „my“ v kontextu všech ex-Jugoslávců a bývalé republiky nazývali „naše“. V souvislosti s Českou republikou nebo Čechy „my“, „moje“ nebo „naše“ nepoužívali naopak vůbec. Typickým příkladem je úryvek z rozhovoru s narátorkou Sandrou, kdy jsem se ptala na její identitu v kontextu toho, komu fandí během sledování sportovních přenosů: „*VŠEM! To je úplně zajímavé, já nejsem sportovní fanoušek velké, manžel je, fandíme VŠEM reprezentacím našeho, našich států. A Česku k tomu. Samozřejmě. Takže máme těch států víc. A [...] a to dole nikdo nemůže pochopit, že fandíš dvoum, třem, oni to tak [...] I KDYŽ hrají dva naši, my se rozdělíme a každý fandí jednomu. Ne společně (smích) [...] I to děláme!*“²⁸⁷ Narátor Boban Markovič na otázku, komu by fandil, kdyby proti sobě hrál národní tým České republiky a BaH odpověděl velmi váhavě, každopádně za privilegované státy označil na rozdíl od Sandry pouze Bosnu a Českou republiku: „*Tak to je fakt [...] já si myslím [...] já nevím [...] jako [...] PLICHTU bych chtěl vidět (smích) tak nějak. To je těžký jako. Né, že, tam by [...] ale podle toho, komu by to víc prospělo! [...] Nechtěl bych tam někomu stranit, ať vyhraje ten lepší, možná, možná Česku [...] NEVÍM! Fakt nevím, to je těžký [...] Těžký! Třeba Česko, řekněme. Tady, tady taky, i tak je to namíchaný, to je těžký jako [...] jasně. No, takže, kdybyste se ptala na zbytek Jugoslávie, třeba na Srbsko, Chorvatsko, Makedonii, Černou horu [...] tak vždycky budu fandit českému týmu. A Bosně.*“²⁸⁸

---

²⁸⁴ WALL, Farhaan. *An oral history approach to post-conflict identity in Bosnia and Herzegovina*. Oral History, Spring 2018, Vol. 46, No. 1, pp. 67-77. Published by: Oral History Society.

²⁸⁵ Tamtéž

²⁸⁶ Tamtéž

²⁸⁷ Rozhovor se Sandrou vedla Barbora Hamoudová, Praha 3.12.2021

²⁸⁸ Rozhovor s Bobanem Mirkovičem vedla Barbora Hamoudová, Praha 26.11.2021

5.2 Jugoslávie a Tito očima narátorů

Existence Jugoslávie a osobnost Tita jsou tématem řady akademických diskusí. Pohledy historiků se v některých aspektech shodují a v jiných si zásadně odporují. Lze však konstatovat, že autoři, hodnotící systém s odstupem času, se shodují v tom, že pro udržení Jugoslávie byla Titova osobnost a autorita zcela zásadní, jugoslávský státní systém pak obecně hodnotí spíše jako autokratický. Kupříkladu historik Ladislav Cabada Titovu Jugoslávii charakterizuje jako „posttotalitní stranický autoritarismus“ (který byl nejvýraznější v letech 1953-1966), oblibu a převahu komunistů pak objasňuje nejen jejich zásluhami z 2. světové války, ale především budováním Titova kultu osobnosti, k čemuž také významně přispěla i roztržka se Stalinem.²⁸⁹ Absence osobnosti Titova rozměru pak dle Cabady způsobila rozpad celého samosprávného systému a následně celé Jugoslávie.²⁹⁰ Další z autorů Dean Jović vyzdvihuje především snahu samotného Tita a tehdejšího vedení vytvořit zcela novou jugoslávskou interpretaci marxismu.²⁹¹

Historik Ondřej Vojtěchovský zdůrazňuje, že pro Titovu Jugoslávii byla příznačná nejen (relativní) prosperita, ale především období míru, které následovalo po světových válkách, v letech 1912 a 1913 v regionu proběhly války balkánské, a také 19. století bylo obdobím mnoha konfliktů. Období Titovy vlády poskytlo národům možnost samostatné existence bez přímé nadvlády světových velmocí spolu s kulturním a materiálním pokrokem. Vojtěchovský zastává názor, že na počátku (i během) své existence šlo sice o režim násilný, většině obyvatelstva však přinesl kromě zlepšení materiálního postavení také zvýšení kulturního a společenského statusu. Ve srovnání s východním blokem zde také byla volnější kulturní politika, svobodnější postavení médií a větší prostor pro kritiku. Ačkoli systém sám o sobě dle Vojtěchovského nechtěl být primárně represivním, připomíná, že šlo stále o systém socialistický, nesoucí si s sebou byrokracii, nemožnost opozice a nesvobodu. Lze najít určité prvky liberalizace systému, které byly v té době ojedinělé, nelze dle něj ale mluvit o liberalizaci vedoucí k sociálně demokratickému režimu. I kdyby se podařilo zabránit rozpadu Jugoslávie, takováto forma samosprávy by nebyla dle Vojtěchovského dlouhodobě udržitelná.²⁹²

---

²⁸⁹ CABADA, Ladislav: Byla Jugoslávie totalitním státem? In: Budil Ivo T.: Totalitarismus, s. 46-48 (in TYLOVÁ, K. 2018)

²⁹⁰ Tamtéž, s. 52 (in TYLOVÁ, 2018)

²⁹¹ JOVIĆ, Dejan: *Ideologies and National Identities : The Case of Twentieth-Century Southeastern Europe*, Central European University Press, 2003, s. 281.

²⁹² „Jugonostalgie je příznakem krize. S Ondřejem Vojtěchovským o Titově Jugoslávii a dnešním Balkánu.“ *A2*, 2019, roč. XV, č. 17, s. 20–21.

Postoje narátorů k jugoslávskému režimu byly velmi rozporuplné. Jejich vyjádření se dají dát do souvislosti se změnami a liberalizací pozdních 80. a ranných 90. let, kdy byla ve vědeckém výzkumu (i mediálním prostoru) předchozí krajní prorežimní ortodoxie nahrazena krajností na opačné straně spektra, což vyústilo ve vlnu antikomunismu, antisocialismu a antijugoslavismu. Na jedné straně konstatovali, že se jim žilo dobře a neměli žádné problémy, že se cítili svobodně a režim byl značně benevolentní, na druhé straně ovšem kvalitu titoismu popírají, zmiňují jeho represivní stránky a totalitní praktiky. V kontextu této negace Jana Jovanovič zmiňuje Goli otok, který se stal v rámci poválečného paradigmatického rámce symbolem totalitních praktik Titova režimu. Tato narátorka nejprve konstatuje spokojenost se životem v Jugoslávii, což vzápětí neguje v souvislosti s tehdejší státním zřízením: „*Tehdy to byla součást bývalé Jugoslávie (BaH, pozn. autorky) [...] a jako dobře se nám žilo, vůbec jsem to neřešila, abych pravdu řekla, jestli [...] že jsme nějak omezovaný, že to je komunistický stát a socialistický a tak dále, žilo se normálně.*“²⁹³ Během další části rozhovoru její odpověď také obsahovala protichůdná konstatování, která byla na jedné straně velmi kritická, na straně druhé ale velmi pochvalná. V kontextu kritiky se narátorka distancuje od současné jugonostalgie: „*Možná nejlépe se žilo, když ten Tito zemřel! (smích) Já jako nejsem takový to, to tě možná překvapí, protože oni všichni ti naši lidé takhle jakoby: „No jó, to se žilo!“ Žilo se dobře, žilo se normálně, ale nemohl jsi říct, co si myslíš opravdu. Prosím tě kamarádky mojí nejlepší otec jenom řekl, že Tito je sukničkář a skončil 6 měsíců ve vězení. To ti lidé, co takhle jako teď nostalgicky vzpomínají na tu vysněnou Jugoslávii, zapomínají na ten Goli otok, jak existoval, víš, jako, a na takové věci. Jako pravda je, že tam nebyl takový ten komunismus, jaký byl tady, nebo třeba v Rusku, nebo Polsko, Maďarsko, a tak dále. Bylo to takové, že jsi mohl cestovat, mohl jsi ukázat ten náš pas, a to opravdu jsi nepotřeboval vízum nikam, DOKUD JSI MLČEL!*“²⁹⁴ Ovlivnění postjugoslávským historiografickým paradigmatem vyplývá teoreticky i z dalšího konstatování narátorky, neboť o represích věděla pouze z doslechu, aniž by se týkaly jí nebo její rodiny: „*Měli jsme se dobře, žili jsme dobře, ale to já taky nemůžu říct jako, protože moji rodiče nic neříkali proti systému, nic, rozumíš? Já neznám nikoho, teda bližší takhle rodiče a tam příbuzný, že by měli nějaké potíže s tím systémem. Ale NE každý, ne každému se žilo super a dobře. Ne každému. Ale jako MY jsme žili dobře, to já jako nemůžu říct. Normálně jsem žila, cestovala, měla jsem všechno.*“²⁹⁵

---

²⁹³ Rozhovor s Janou Jovanovič vedla Barbora Hamoudová, Praha 18.11.2021

²⁹⁴ Tamtéž

²⁹⁵ Tamtéž

V dalším narátorčině vyjádření se ukazuje nejen různá perspektiva pohledu v proměnách času, ale také naprostá negace titoismu, což bylo také typické pro kritické paradigma období 90. let: „...ALE podle mě všechno to bylo jakoby fejk. Nějakým způsobem. Protože to bylo ZALOŽENO na něčem, co nebylo skutečné. Jednoho dne ti přijde číšník a řekne: „Nó, a teď to všechno jakoby odečteme a připočteme a tolik je to!“ [...] To je ono. Já jsem si to tehdy neuvědomovala, já ti to říkám teď, z toho hlediska, teď co já myslím jako. Kdyby ses mě ptala jako patnáctileté, já bych řekla jenom dobře, mně je to jedno, víš, jako, my jsme byli SVOBODNÝ, cítila jsem se bezpečně [...] a je to.“²⁹⁶ Tato narátorka prezentovala velmi podobně také negativní názor na prezidenta Tita a opět používala rétoriku, dominující po rozpadu federace. Reakce lidí připisuje pouze budování kultu osobnosti a nepřipouští možnost, že mnoho lidí Titovy skutečně věřilo a milovalo, nicméně zároveň uznává, že trvání federace bylo jeho zásluhou: „Jako DIKTÁTORA ho vidím podle mě! Víš? Byl to DIKTÁTOR! On ti byl takový kult osobnosti, tys nesměl jako o Titovi něco [...] Když Tito zemřel, kdybys viděla, co lidé brečeli! Co plakali! To je KULT! Takový jako pečlivě vybudován kult osobnosti. Nevzpomínám si, že bych brečela, ale dívali jsme se v televizi, bylo to těžké jakoby. Samozřejmě, to je taková masová, že tě tak jakoby [...] Nás nutili [...] No, ale on to udržoval. Což je pravda.“²⁹⁷ Téměř stejně ambivalentně odpovídal i její manžel. Jeho výpověď obsahuje dřívější obdiv k Titovi, ale z dnešního revidovaného pohledu: „Takhle jako, musím říct v rámci toho, že jako každý komunistický systém on představoval toho svého vůdce jako toho nejlepšího člověka na planetě, takže v tom okamžiku jsem to takhle vnímal. Ne, že bych ho sledoval až do konce, ale že nebyl špatnej. Ale pak samozřejmě ten systém jako takový nemůže být dobrý, že to je vlastně jediný vládce a prostě to je DIKTATURA, takže tím pádem, bez ohledu, že jsme měli svobodu, která proti jiným východním státům byla lepší, tak stejně tam byla svoboda odtud potud, rozumíte.“²⁹⁸ Narátor zmiňuje také represivní stránku Titova státního systému, nicméně z jeho výpovědi tato konkrétní forma represe nevyznívá negativně a dá se usuzovat, že s touto represí souhlasil: „Dokud ten, jak říkám, vůdce Tito byl naživu, tak žádný takový nacionalisti [...] JAKMILE se narodili nebo objevili, tak takoví byli sprovedeni do vězení, prostě tam se jenom to bratstvo a jednota brala jako jediná možnost. Což fakticky byla idea, ale TAK násilím to někomu nutit, to taky není dobrý. Ale já jsem si myslel, že to je normálka, protože já jsem takhle žil.“²⁹⁹

---

²⁹⁶ Rozhovor s Janou Jovanovič vedla Barbora Hamoudová, Praha 18. 11. 2021

²⁹⁷ Tamtéž

²⁹⁸ Rozhovor s Bobanem Mirkovičem vedla Barbora Hamoudová, Praha 26. 11. 2021

²⁹⁹ Tamtéž

Další z jeho výpovědí byla také v duchu ambivalentních pocitů na základě informací, dokumentů a filmů porozpadové doby: „*Myslím si, že to nebylo tak špatný, ale [...] Zrovna jsem se před pár dny díval na nějaký film, který se týká těch politických vězňů na nějakém ostrově, jmenovalo se to Holý ostrov. Tam [...] to se málo mluvilo u nás. Ale jako prostě to je TAKY ten komunismus. ALE jako já si z toho, jak říkám, nikdy [...] Když si vzpomenu na svoje mládí a studentský život, tak když to takhle řeknu, tak to každý den byl slunečnej. Byl tak krásnej, protože ten život byl dobrej, protože nikdo se s nikým jako nehádal o ničem, a pak nastala ta doba temna, začala ta válka, a [...] dneska, když se tam vrátím, to už není země, kterou já znám.*“³⁰⁰ Tento narátor tedy Titův systém v zásadě obhajuje a srovnává ho s jinými socialistickými systémy včetně československého, a to na základě vlastních cestovatelských zkušeností: „*Co se mého vztahu k bývalé Jugoslávii týká, myslím si, že ten život v bývalý Jugoslávii nebyl špatný, měli jsme svobodu cestovat, pracovat v zahraničí [...] Samozřejmě tam, protože to byl komunistický režim, ten systém něco umožňoval, něco neumožňoval, ale byl třeba lepší, než třeba v Rumunsku, v Bulharsku a TEHDY i v Český republice, protože Česká republika byla přímo pod Ruskem a my jsme s Ruskem neměli tehdy dobrý vztahy, a to nám fakticky pomohlo, abychom měli tuhle svobodu. Já jsem studoval ekonomickou fakultu a já jsem byl členem studentských organizací a pak jsem cestoval do Řecka, Turecka, Polska, všude jsem jako [...] Pak jsme ještě byli v Itálii, a tak dále.*“³⁰¹

Fakt, že jugoslávští občané směli volně cestovat jak na západ, tak na východ, narátoři zmiňovali nejen jako důkaz svobody v období studené války, ale také jako důkaz spokojenosti Jugoslávčů se svým životem, neboť neměli potřebu emigrovat do vyspělejších států: „*Takže myslím, že jsme se měli dobře, protože u nás i kdo chtěl jít na Západ, tak mohl [...] když chtěl. Ale nikdo nechtěl, kdo měl práci a školu a všechno, tak málokdo odešel. Odešli lidi zase, který byli nevdělaný a neměli nic, kvůli tomu odcházeli ven. Ale měla jsem svobodu, takhle bych to já řekla. V tom státě. Celkově.*“³⁰² Sandra o režimu v Jugoslávii mluvila zásadně pozitivně, nicméně často ztišovala hlas, zřejmě na základě povědomí o většinovém názorovém rámci, založeném na kritice Tita a Jugoslávie, který přetrval ve veřejném (mediálním) prostoru od 90. let. Dokonce vyjádřila i svůj kladný postoj ke komunismu, který se jako systém staví v současnosti v západním světě téměř na úroveň nacismu či fašismu, přičemž prohlásit se za zastávce komunismu v jakékoli formě často vyžaduje značnou odvahu a hluboké přesvědčení:

---

³⁰⁰ Rozhovor s Bobanem Mirkovičem vedla Barbora Hamoudová, 26.11.2021

³⁰¹ Tamtéž

³⁰² Rozhovor se Sandrou vedla Barbora Hamoudová, Praha 3.12.2021

„A já jsem opravdu byla ten, nemůžu říct, že jsem komunista byla v srdci. (smích) Jako tady je komunismus v Čechách něco jiného než u nás! (smích) Ale u nás být komunista nebylo špatný jako, to nebylo jako tu, jo? Takže to bylo přesně to, že mně je jedno, kdo je co. Úplně. A moje rodina to taky viděla tak!“³⁰³ Kladný postoj k ideologii komunismu vyjádřil i další z narátorů Roberto Novák, který komunismus jako takový nezatracoval, nicméně konstatoval, že k jeho úspěšnému zavedení bylo zapotřebí nejprve vybudovat adekvátní základy: „Protože myslím si, že ten systém jako nápad je zajímavý, ten komunismus, ale aby fungoval, (smích) podle mě lidi musejí být na hodně vysoký úrovni. I vědomí, i tolerance, a nejenom to, ale musí podle mě i úroveň ekonomie být tak vysoká, že bysme pak mohli brát. Když je z čeho dělit a rozdělovat, tak se můžeme nějak i dobrat toho nějakého komunismu. Ale když máte stát, který v Jugoslávii třeba byl po druhý světový válce, máte minimálně 80 % nebo OBROVSKOU část lidí, který nejsou ani gramotný, takže těžko pak nějak jde podle mě budovat nějaký úplně šťastný stát.“³⁰⁴ Své postoje k titoismu vyjádřil nejen z dnešní perspektivy, ale také v kontextu tehdejšího života a společenské atmosféry v Mostaru: „Já jsem se spíš přikláněl v té době jako dítě k tomu, co vlastně FRČELO mezi náma dětma, a vůbec ve společnosti, na ulici v Mostaru, a to je to, že jsem nějak věřil v ten systém, který jsme měli, považoval jsem Tita za našeho vůdce, považoval jsem dokonce i tu partii komunistickou za dobrou věc. Myslím, si, že jsem vlastně jako městské dítě v tom Mostaru patřil k té skupině, k většině nás dětí a mladých lidí, který svým způsobem jsme věřili v ten systém. Když se TEĎ k tomu vrátím zpátky, samozřejmě, že spousta těch věcí mi přijdou směšný. Třeba důvod, proč jsem brečel, když zemřel Tito, protože nechápu, co mi může člověk, kterého jsem nikdy v životě nepotkal [...] Ale takovým způsobem, že jsem opravdu BREČEL. Nejenom, že mně ho bylo líto, ale já jsem se i strašně bál, protože my jsme měli ten KULT. Toho, té velké osobnosti, vůdce, bez kterého asi život dál nepůjde. Takhle jsme byli vychováni.“³⁰⁵ Tentýž narátor nicméně popisoval rozpolcenost rodiny, kdy prarodiče z otcovy strany byli komunisté, zatímco dědeček z matčiny strany měl se systémem problémy poté, co byl vyloučen z komunistické strany z důvodu praktikování církevních ceremoniálů, což velmi těžce nesl a považoval to za křivdu. Také nesouhlasil s tehdejším omezením soukromého podnikání: „Vím, že kdyby se někdy opil, že by uměl i dokonce nadávat na tady ten systém, protože si myslel, že skrývat to jeho náboženství a kvůli tomu, že seš jenom třeba i věřící, mít třeba i následky v tom, že v té práci nemůžeš úplně prosperovat, to ho štvalo.“

---

³⁰³ Rozhovor se Sandrou vedla Barbora Hamoudová, Praha 3.12.2021

³⁰⁴ Rozhovor s Robertem Novákem vedla Barbora Hamoudová, Praha 3.11.2021

³⁰⁵ Tamtéž

*A on vždycky o tom vyprávěl, že to pro něj byla i osobní rána, a že mu to strašně, strašně ho to bolelo, a i tadyhle z těchto důvodů prostě byl velký kritik. Protože kdyby se opil, to by nám takhle vyprávěl, že nepodporoval systém. On byl truhlář. A říkal, že prostě ten systém mu neumožňoval, aby si třeba tu svou truhlařinu zvedl na určitou úroveň, ze který by mohl žít solidně a dobře.*³⁰⁶ Tento narátor ovšem sám nepovažoval represí za explicitně negativní prostředek, v případě přetrvání a fungování Jugoslávie viděl určitý druh represe jako velmi žádoucí a státotvorný: *„Podmínka nebo ideální situace, aby Jugoslávie nejenom obstála jako stát, ale aby mohla i FUNGOVAT, tak pod určitým stylem REPRESÉ, která u nás byla. Represe ve smyslu ne negativním, ne vždycky represe, to je to, co je hodně zajímavý, musí být negativní.*³⁰⁷ Za nejdůležitější a maximálně přínosné represivní opatření pak považuje především potlačení náboženství, které v kontextu existence sjednocené Jugoslávie a jejího rozpadu označil za rozhodující faktor a primární zdroj etnické nenávisti: *„ÚSPĚCH, to je hodně důležitý teďka, úspěch v tom, jak ten stát mohl fungovat takovou dobu, třeba během toho socialismu Titovy Jugoslávie, byl právě v tom, že to náboženství bylo potlačeno. Ono bylo druhořadý. Takže když opustili tadyhle tu represí proti náboženství, tak se už prostě v tom hrnci, kde tam furt bublalo, když se ten hrnec otevřel, tak [...] tak to vybuchlo, vybuchlo to [...] ten náboženský [...] nenávist a [...] a tak dále.*³⁰⁸

Náboženství nebylo dle narátorů vysloveně zakázáno, nicméně bylo „odděleno“ od etnického původu či národnosti: *„... jedním RIGIDNÍM způsobem se bránilo vůbec rozlišovat nacionální a religiózní jak bych to řek [...] škatulkování. To bylo zakázané. To nebyla téma. To nikdy jsme jako, to nebylo předmětem vůbec nějaký diskuse. My jsme prostě pěstovali takovou jakoby občanskou nebo jugoslávskou nácií, (národnost) kde prostě ono se tomu říkalo „bratstvo jedinstva“ (bratrství jednoty).*³⁰⁹ Tuto skutečnost popisuje i Sandra, která vyrůstala v Chorvatsku a vzpomíná na různé tradice, které dodržovali ve smíšené rodině, ačkoli maminka byla věřící muslimka. Z její výpovědi vyplývá skutečnost, že multietnické rodiny byly velmi tolerantní a běžně docházelo k prolínání tradic: *„Tak já jsem žila v Chorvatsku, nemůžu říct, že to bylo potlačovaný. Velikonoce se slavily, nemohlo se to slavit úplně, otevřeně, ale ty rodiny, můj otčím, ten byl Chorvat, a my jsme nebyly, máma a já, ale máma řekla: Nám je to jedno, co to znamená, tak obarvíme vajíčka! A my jsme to dělali.*

---

³⁰⁶ Rozhovor s Robertem Novákem vedla Barbora Hamoudová, Praha 3.11.2021

³⁰⁷ Tamtéž

³⁰⁸ Tamtéž

³⁰⁹ Tamtéž

Takhle jsme to brali, já říkám, já jsem taková výchova otevřená, takže mně to nevadilo, za první, na Velikonoce, a na Vánoce jsem nešla nikdy na půlnoční mši, protože jsem myslela, že tam nemám jít. To jsem JÁ nechtěla, ne že by to moji zakazovali rodiče nebo někdo, ale já jsem tam nechtěla. Nechtěla jsem to podporovat, takhle bych to řekla já. ³¹⁰ Po doplňujícím dotazu na konání vánočních mší vyplynulo z narátorčiny odpovědi nejen to, že v Chorvatsku se tyto mše konaly, ale především byla zajímavá skutečnost, že naprostá většina lidí tyto mše navštěvovala. Dále zmínila konání církevních svateb, což by také svědčilo o poměrně velké náboženské svobodě a velmi mírných represích, přičemž tímto potvrzuje výpovědi ostatních narátorů o přetrvávání především chorvatské katolické tradice i během existence Jugoslávie: *„BYLY MŠE! Ta moje kamarádka, která je dneska věřící, se mnou zůstala v tom domovu, nevím, kdybyste byli na koleji studentský, tak ona říkala, na půlnoc, na mši, když se chodí, že tam zůstali nevím, Arabi, lidi, nevím, z nějakých států (smích) a my, jo? Že nás nebylo moc, jo? Většina šla. Ale já nešla nikdy, protože jsem tam nechtěla to podporovat, takhle jsem to já brala. V té době. Že nejsem věřící, že tam není moje místo, takhle bych řekla. ALE nějaký svatby byly v kostelech, to jsem šla samozřejmě, když je svatba tam, tak jsme šli všichni, jo? Takže NEMŮŽU říct, že to bylo úplně potlačováno. Nebyla vítaná, ale nebyla úplně potlačovaná, takhle bych to já řekla.* ³¹¹ Na smrt Tita vzpomíná se smutkem a ani dnes nevyjadřuje negativní postoje vůči jeho osobě či jugoslávskému systému, jehož krach dává do přímé souvislosti s Titovou smrtí: *„Jo, to si pamatuju, to jsem byla na střední škole [...] Moje máma plakala, to si pamatuju, já jsem v té době měla 16, nevím ani kolik, 17. Tak já jsem to tak nějak nevnímala, ale bylo mi líto, že není, protože jsme vždycky jako byli pionýry [...] a opravdu toho Tita jsem MILOVALA! Já nemůžu říct, že né, jako to byl někdo, kdo byl vůdce a byl správný a my jsme žili dobře v tom státě. Jako celkově, měli jsme svobodu, mohli jsme cestovat, kam jsme chtěli, jednoduše to bylo fajn, takhle bych, takhle to vidím já, jo? A vím, že jsem u kondolenční knihy stála, to si pamatuju, jako před školou, [...] ale [...] JÁ jsem nepochopila, že to končí v tom okamžiku [...] takhle bych to řekla. Vůbec. Jako zemřel, bylo mi líto, ale [...] nemyslela jsem, že tím se stane něco za deset let [...] dalšího.* ³¹²

---

³¹⁰ Rozhovor se Sandrou vedla Barbora Hamoudová, Praha 3.12.2021

³¹¹ Tamtéž

³¹² Tamtéž

5.3 Období 80. let: Jugoslávie po Titově smrti v reflexi narátorů

Dle většiny historiků (i výpovědí narátorů) byl odchod Tita největším milníkem a přelomovým bodem jugoslávských dějin,³¹³ neboť po jeho smrti se nenašel nikdo, kdo by mohl usměrňovat nacionalistické tendence republikových vůdců.³¹⁴ Historik Dejan Jović konstatuje, že Tito byl jediným vůdcem, který držel moc i celý stát ve svých rukou. Ústava z roku 1974 ho učinila neomezeným prezidentem, jeho autorita byla všudypřítomná právě v posledních letech jeho života a Jugoslávie doslova zemřela společně s Titem.³¹⁵

Ekonomické problémy konce 80. let a inflaci zmiňovali i narátoři. Jana Javanović dala tuto situaci do přímé souvislosti s vypuknutím války: *„I když teď si myslím já osobně, kdyby ta Jugoslávie ekonomicky byla líp na tom, tak by možná ta válka ani nebyla. Kdyby nebyla inflace, předtím byla hrozná inflace, kdyby nebyla nezaměstnanost, inflace, a tak dále. To bylo prosím tě v roce 80 [...] ne, 89, já se vrátila z Londýna, byla jsem rok v Londýně, a maminka mi dala takhle jako DESET MILIONŮ! [...] Abych šla koupit chleba a mléko!“*³¹⁶ Její manžel Boban Mirković který byl v Anglii ve stejnou dobu, vzpomíná na dobu před odjezdem a po návratu také jako na naprosto zlomovou, přičemž největším problémem byl dle něj rostoucí politický republikový nacionalismus: *„Já jsem odjel, bylo všechno v pohodě. Já jsem se občas podíval v televizi, vypadalo to v pohodě, a pak, nevím, možná za rok a něco přijela moje ségra a ta říkala: Jó, ty víš, že už nejsme jako jednostránková země, jako říká mi, JEDNOSTRANICKÁ. Říkám: „Jak to myslíš?“ „No už nejsou komunisti, už jsou tam různé strany.“ A říkám: „Tak to je dobrý, jako, to je vývoj, to jde na demokraty.“ Říká: „Jo, ale tam problém je, že to nejsou normální strany, že to jsou všechno NACIONÁLNÍ strany“. A říkám: „A jaký jsou?“ Tak ona mi řekla: „HDZ“ Já říkám: „Co to je?“ „To je Chorvatská demokratická strana, pak SDS, Srbská demokratická“ [...] Pak říkala, já to dneska vyprávím jako fór, a pak říkala: „SDA“. „No a co to je?“ A říká: „Strana demokratické akce!“ Říkám: „No to vidíš, tak ti nejsou!“ A pak ségra říká: „No ale v závorkách Muslimové.“ Takže fakticky každá ta hlavní strana byla fakticky na nějaký národ, na nějaký náboženství. Takže tím pádem ti, kteří nebyli na to vázaný, tak ti tam propadli.“*³¹⁷ Po návratu popisuje situaci a atmosféru ve společnosti jako naprosto kritickou, nicméně odmítá, že by docházelo k hádkám a konfliktům mezi lidmi.

---

³¹³ Viz kapitola 3.8 Jugoslávie po Titově smrti

³¹⁴ „Jugonostalgie je příznakem krize. S Ondřejem Vojtěchovským o Titově Jugoslávii a dnešním Balkánu.“ A2, 2019, roč. XV, č. 17, s. 20–21.

³¹⁵ JOVIĆ, Dejan: *The disintegration of Yugoslavia, A critical Review of Explanatory Approaches*. European Journal of Social Theory. 4(1), 101-120, 2001. s. 112

³¹⁶ Rozhovor s Janou Jovanović vedla Barbora Hamoudová, Praha 18. 11. 2021

³¹⁷ Rozhovor s Bobanem Mirkovićem vedla Barbora Hamoudová, Praha 26.11.2021

V otázce šíření paniky z války zmiňuje především úlohu státy kontrolovaných médií: „*Ale říkám, když jsem se vrátil, viděl jsem, že to už nebylo ono, a všichni mluvili JENOM o jedné věci! O té válce. Média, lidé [...] a všichni jako. Tak pořád tam byla taková ta témata. Přijdu do hospody a pak, né, že bychom se my hádali, kolem něčeho, prostě jsme viděli, že se děje tohle a tohle, ale já jsem si stále nepřipouštěl, že to bouchne v Bosně. Říkal jsem si, tak to Chorvatsko, Srbsko, to může, to se pohádali, tam je nějaká vazba na druhou světovou válku, že se neměli rádi, a teď to takhle [...] V Bosně nemají kam, protože tady v jedné rodině můžou žít tři národnosti najednou! [...] No, a pak jsem se mylil*“³¹⁸ V další části odpovědi mimo jiné zpochybňuje také regulérnost voleb, ve kterých oficiálně ve všech republikách (kromě Makedonie) zvítězily nacionální strany, a znovu zmiňuje tehdejší přesvědčení o nemožnosti občanské války v Bosně a Hercegovině: „*V těch volbách, Bůh ví, bůh ví, jaký ty volby byly, já jsem tam ani nebyl. Když jsem se vrátil, to bylo už vidět, že už, že prostě se nejde tomu vyhnout. Ale prostě jsem si věřil v tý Bosně, že to je namíchaný jako bosenský guláš, tak [...] Nebo jak tomu říkají, no, bosenský guláš, já tomu řeknu takhle. Že prostě nebude ta válka, no ale jsem se mylil. To jsem si myslel, protože já jsem si myslel, že prostě lidé jako nejsou tak blbí, že by začali nějakou válku, ale jsou. Bohužel.*“ (smích)³¹⁹ Narátorka Sandra, která bydlela v té době v Chorvatsku, popisuje situaci přelomu 80. a 90. let ze své perspektivy velmi podobně: „*Ale viděla jsem, že NĚCO začíná, že jak v těch volbách prohráli ti Jugoslávci, že jako chorvatský nacionalisti vyhráli, ale to bylo předtím, než jsem odjela do tý Bosny. A já jsem zrovna odjela, když to začalo. Nebo předtím, než to začalo. Já jsem odjela předtím, než to začalo, v roce 90, a to jsem ještě nepochopila, že se NĚCO DĚJE. Teprve potom se dělo, jak jsem já tam nebyla, to je to, jak máma říkala, že mě Bůh zachránil a že jsem to ani nevěděla.*“³²⁰ Naprosto stejně jako Boban Mirkovič také popisovala své tehdejší přesvědčení o nemožnosti války v Bosně. Zmiňuje sice určité projevy nacionalismu, kterých byla svědkem v Chorvatsku během studia na vysoké škole, nepřikládala jim však v té době žádnou větší váhu, přičemž to dává do souvislosti s vlastní naivitou a osobní perspektivou pohledu: „*Ne! Já jsem opravdu myslela, že nebude! Že se nebude válčit. Že to není možné. Že lidi žijou spolu, nikdo neví kdo, co, neptá se. Takhle mi to, takhle jsem to já viděla. A to je to, že každéj kouká na život svýma brýlema nějakýma růžovýma, a já jsem to takhle vnímala. Říkám, těch pár věci jsem viděla na pár míst, ale to jsem taky nebrala, říkala jsem: Kretění, a hotovo!*“³²¹

---

³¹⁸ Rozhovor s Bobanem Mirkovičem vedla Barbora Hamoudová, Praha 26.11.2021

³¹⁹ Tamtéž

³²⁰ Rozhovor se Sandrou vedla Barbora Hamoudová, Praha 3.12.2021

³²¹ Tamtéž

S tímto narativem se ztotožnila ve své výpovědi i narátorka Jana Jovanovič: „*Jak ta válka pomalu začínala v Chorvatsku, já sem ještě byla u moře a pracovala, tak jsme všechno museli odvolat a já se vrátila do té Bosny. Jenomže v tu dobu nikdo nevěřil, že opravdu bude válka. To se vůbec nepředpokládalo hlavně, že bude válka v Bosně. I když začala ta válka v Chorvatsku a všichni jsme se dívali v televizi, jak to se stupňuje i v Bosně, protože jsme byli tak, vychovaní, alespoň v mé rodině, že je nemožné, abychom jako by BOJOVALI v Bosně.*“³²² Principy rodinné výchovy a absenci otázky etnického původu během jejího dětství dokládá následujícím tvrzením, nicméně z této výpovědi zároveň vyplývá skutečnost, že ne všechny děti byly vychovávány ve stejném duchu jugoslavismu jako ona a byly si své etnicity vědomy: „*Já jsem celou dobu v základní škole, než mi bylo 10, nebyla jsem si vědoma, co jsem za nacionalitu? Národnost? Jak se to řekne? Tak kamarádka vedle mě vstala a řekla: „Já jsem Muslimka!“ A já řikala: „Já taky!“ (smích) Tak nebyla jsem vychovaná v tom duchu vůbec jako. Takže 90 % těch mých kamarádů nevěřilo, že by mohla být válka v Jugoslávii, hlavně ne v Bosně.*“³²³

Po Titově smrti se začal pozvolný proces jugoslávského rozpadu, který byl umocněn budícím se a postupně rostoucím nacionalismem a dosáhl svého vrcholu na počátku 90. let. Kromě Aliji Izetbegoviče byli všichni noví nacionalističtí vůdci bývalí komunisté a jejich politika, mocně podporovaná mediální propagandou je jednou ze základních tezí příčin rozpadu bývalé federace. Tuto tezi shrnul svými slovy narátor Boban Mirkovič následovně: „*A pak, pak se to po smrti toho Tita, který byl fakticky jediným prezidentem, kterého si já pamatuju (smích) v té bývalé Jugoslávii, pak se samozřejmě začal ten rozpad. On kladl ten důraz na tu jednotu všech náboženství, nebo těch národů a národností, a tak dále, a PAK po jeho smrti se tam fakticky dle mého názoru [...] jakoby že [...] v uvozovkách jako by narodilo těch vůdců hodně, který chtěli každý kousek pro sebe. A právě proto, to je můj [...] říkám [...] názor, že ta válka pak prakticky začala z tohoto důvodu, že každý chtěl kousek, svoje pískoviště, aby si mohl hrát. No, to samozřejmě chtěl co největší pískoviště [...] a tak to skončilo válkou, která pro některý znamenala konec [...] všeho [...] a pro některý znamenala fakticky začátek něčeho lepšího, zvláště pro ty, který se zabývali tím NACIONALISMEM, a který chtěli prosadit svoje nacionální teorie toho národa.*“³²⁴

---

³²² Rozhovor s Janou Jovanovič vedla Barbora Hamoudová, Praha 18.11.2021

³²³ Tamtéž

³²⁴ Rozhovor s Bobanem Mirkovičem vedla Barbora Hamoudová, Praha 26.11.2021

5. 4 Příčiny války v Jugoslávii v reflexi narátorů

V úvodu této kapitoly je nutno podotknout, že veškeré vědecké výzkumy nezřídka podléhají vlivu dominantních kognitivních rámců dané doby a často se snaží reagovat na převažující veřejné vnímání a politické debaty, což se týká i vědeckého zkoumání rozpadu Jugoslávie.³²⁵ Tato skutečnost se zajisté promítla i do myšlení běžných lidí a ovlivnila i názory mých narátorů, na což jsem upozornila během předchozích kapitol výkladové části. V polovině 90. let došlo ke změně paradigmatu od „dávne nenávisti“ k zaměření se na roli „zlých vůdců“. Je důležité zdůraznit, že většina evropských politiků a mnoho novinářů se drželo jednoho z těchto dvou paradigmat. V tomto ohledu je akademické prostředí o rozpadu Jugoslávie celkově barvitější – drtivou většinou odmítá pradávne paradigma nenávisti a projevuje větší citlivost vůči četným kauzálním faktorům, které zapříčinily násilný zánik Jugoslávie.³²⁶

V první polovině 90. let, kdy přibývalo lidských obětí a kdy byly mezinárodní reakce často zmatené, neadekvátní nebo příliš vyhraněné vůči jedné straně konfliktu, měli akademici obecně tendenci kritizovat politiku svých vlád vůči Jugoslávii. Když Spojené státy americké, následované NATO, přijaly v polovině 90. let přímější intervencionistický přístup, akademické mínění se více polarizovalo. Někteří nadšeně schvalovali použití vojenské síly nejprve proti bosenským Srbům (v letech 1994-95) a pak proti Srbsku samotnému (v roce 1999), jiní se však proti takovému jednání značně vymezovali.³²⁷ Během dalšího desetiletí bylo pro vědce stále těžší udržovat si akademický odstup od předmětu výzkumu, a to z důvodu vyhocené atmosféry, obklopující zveřejňování válečných zločinů a nehumánních praktik. Akademické konference a diskuse té doby se mnohdy dokonce měnily v arény emocionálně zabarvených a občas až otevřeně agresivních názorových výměn. S ohledem na tyto okolnosti se dá konstatovat, že byly určité typy vysvětlení obecně privilegovány oproti jiným, takže zůstaly značné mezery, které si žádají další výzkum. Ačkoli existují výjimky, akademická literatura o rozpadu Jugoslávie se zaměřuje spíše na elity než na místní, sociální a rodinnou historii a na místní formy mobilizace a příliš se soustředila také na Srbsko, na BaH a později na Kosovo.³²⁸ Rozpad Jugoslávie se dá tedy zkoumat z mnoha perspektiv.

---

³²⁵ COHEN J. Lenard, DRAGOVIĆ-SOSO, Jasna (Ed.) *State Collapse in South-Eastern Europe: New Perspectives on Yugoslavia's Disintegration*. Central European Studies, Purdue University Press. 2007 ISBN 978-1-55753-461-3, s. 27-29

³²⁶ COHEN, J. Lenard. *Serpent in the Bosom*, s. 451–55. Viz také: WOODWARD, Susan. *Balkan Tragedy*, s. 7–8 (in DRAGOVIĆ-SOSO, 2007)

³²⁷ COHEN J. Lenard, DRAGOVIĆ-SOSO, Jasna (Ed.) *State Collapse in South-Eastern Europe: New Perspectives on Yugoslavia's Disintegration*. Central European Studies, Purdue University Press. 2007 ISBN 978-1-55753-461-3, s. 27-29

³²⁸ Tamtéž, s. 27-29

Jednou ze zásadních otázek je nevyhnutelnost jejího konce, přičemž většina historiků se na nevyhnutelnosti rozpadu shoduje. Narátoři také vyjádřili názor, že rozpad byl nevyhnutelný, nicméně zároveň vyjádřili přesvědčení, že nebyl nutný formou válečného konfliktu. Boban Mirkovič vše zdůvodnil jednáním vůdců: „*ANO! Ano. Ano. Protože ti vůdci, kteří tam byli potom, oni prostě to chtěli, a to nebylo možnost se tomu vyhnout. Jenomže já neříkám jako, mohly se udělat nějaký, ony byly návrhy na konfederaci, na jinou, což všechno připadalo tam v úvahu, ale prostě oni se nemuseli rozejít válkou. To je můj názor. Všechno se dá udělat, nemusíme žít spolu, to je jako manželství, ale prostě nemusíme se mlátit. Nemusíme útočit zbraněmi jeden na druhého.*“³²⁹ Jana Jovanovič vyjádřila stejný názor, nicméně její postoj ohledně viníka konfliktu je velmi zajímavý v tom, že ona sama je etnická Srbka. Zmínila také historické problémy během celého trvání Jugoslávie: „*Rozklad Jugoslávie byl podle mě nevyhnutelný. Protože když už to začalo, tak to nedalo se zastavit. Ale aby to skončilo V KRVÍ takhle, to se mohlo zastavit, to já myslím jako. To já myslím. Protože ta jugoslávská armáda byla na straně Srbů. Jako tak to bylo. A kdyby se ten Milošević zastavil hned na začátku, to by nebylo tak. Mohli se rozdělit, ale ne zas tak v krvi, to je můj názor. A jestli by jim tak bylo lépe, tak proč ne, ať se rozdělí. Ať každý jde svou cestou. Jako proč za každou cenu udržovat tu Jugoslávii. I když bylo to království Srbů, Chorvatů a Slovinců, nebyli spokojení. Nebyli, zabili krále, tam, Srbové zabili toho chorvatského představitele v parlamentu [...] a tak dále. Takže všechno to bylo nějak na silu, ne dobrovolně.*“³³⁰ Roberto Novák dal nevyhnutelnost rozpadu do souvislosti s mezinárodní situací po konci studené války: „*...rozpadl se ten východní blok, animozita mezi západem a mezi východem v tomto smyslu prostě už nebyla taková, Sovětský svaz jako takový taky končil a myslím si, že když se dívám na Jugoslávii z venku, to bylo jasné, že Jugoslávie a její POZICE v tom vakuu mezi východem a západem už ztrácí smysl.*“³³¹ Zmínil také neudržitelnost jugoslávského systému z důvodu nedostatečné vyzrálости společnosti a stále přežívajícímu vědomí etnické a náboženské příslušnosti, čímž však nevyloučil legitimitu systému jako takového: „*Ten systém, který jsme měli [...] Kdyby možná, říkám, kdyby pokračoval dalších 40 let, možná by už ten tlak se stal určitým standardem, a už by pod tím hrncem presu nebylo nic, takže tím pádem bysme to otevřeli [...] už by bylo všechno uvařený [...] a je to! Jenomže tam to ještě pod tím hrncem bublalo, strašně moc. A když jsme to otevřeli, tak to vybuchlo, takže JO, myslím si, že jo. V tu chvíli to se muselo stát. MUSELO se to stát.*“³³²

---

³²⁹ Rozhovor s Bobanem Mirkovičem vedla Barbora Hamoudová, Praha 26.11.2021

³³⁰ Rozhovor s Janou Jovanovič vedla Barbora Hamoudová, Praha 18.11. 2021

³³¹ Rozhovor s Robertem Novákem vedla Barbora Hamoudová, Praha 3.11.2021

³³² Tamtéž

V otázce příčin konce Jugoslávie se narátoři shodli v naprosté většině odpovědí na tom, že její rozpad byl v zájmu jiných států, potažmo mocností. Nikdo z narátorů nicméně nejmenoval konkrétní stát. Odpovídali velmi obecně a jakoby opatrně, o čemž svědčily časté pomlky a také tišení hlasu. Boban Mirkovič dal rozpad Jugoslávie a válečný konflikt do souvislosti s destabilizací EU a potažmo celé Evropy, nejmenoval však stát, kterému to mělo přinést prospěch s odůvodněním, že pro své tvrzení nemá důkazy: „ *A ted' samozřejmě že to člověk nepotvrdí, protože na to nemá žádný důkazy, a tak dále, ale zahraniční zájmy vždycky byly, ted' nevím, ze které strany, protože fakticky rozpadem bývalé Jugoslávie, ne rozpadem, ale válkou, na tom území, se destabilizovala celá Evropa, Evropská unie tehdy. Protože my jsme předtím byli jako jedni z prvních kandidátů jako celková Jugoslávie na vstup do Evropské unie! A pak se to celý rozpadlo, a to destabilizovalo celou Evropu, a zpomalilo ten rozvoj Evropské unie určitě o pár let. Vrátilo ji pár let zpátky a samozřejmě Evropa se musela zabývat, co se děje na jejím území. Takže takhle, určitě byly zájmy, já nevím [...] tam můžou být různé státy, který měly na tom zájem, aby ta Evropa se neměla dobře, [...] a prostě si chtěli tam udělat nějaký ohnisko, a prostě to tam rozbouřit, a stalo se, co se stalo pak.*“³³³ Z poslední věty se dá vyvodit závěr, že narátor válečný konflikt považuje dokonce za uměle vyvolaný, což ovšem neřekl přímo, pouze v náznaku. Stejně váhavě a vyhýbavě odpověděl na přímou otázku, co bylo hlavní příčinu vypuknutí válečného konfliktu: „ *Ne, jako, nemůžu říct, tam jsou různé teorie, no, tak to ani nebudu jako, rozebírat, když já na to nemám žádný [...] Ale určitě tam byly zájmy z jiných států, aby to tam bylo.*“³³⁴ Narátorka Sandra byla otázkou na příčiny rozpadu Jugoslávie doslova zaskočená a odpověď začala konstatováním o irelevantnosti jejího názoru, neboť k tomu není dostatečně kompetentní. I přesto však nakonec vyjádřila svůj názor, který zahrnoval také teorii o umělém rozpoutání konfliktu za účelem zničení jedinečného a fungujícího státního zřízení: „ *Aha, myslíte jako [...] [...] Já nevím, já nejsem odborník na dějepis vůbec, jako matikářka, jako logik, [...] ale já mám pocit, že někomu, to nemůžu říct ani komu v tom světě, nevyhovoval ten komunistický stát, v kterém se lidi mají dobře. A že žijou, jak se má žít. Ti komunisti český, teprve tady jsem pochopila, o co jde, jak to tady bylo, že to dole takto nebylo. (tiše) Já jsem to neviděla, takhle bych to řekla. Já mám pocit, že někdo z venku, jako ti špióni nějaký (smích) přijdou a zahrají na nějakou [...] Tři nácie (národnosti) byly tam, tři náboženství tam vždycky byly a oni hráli asi na to.*“³³⁵

---

³³³ Rozhovor s Bobanem Mirkovičem vedla Barbora Hamoudová, Praha 26.11.2021

³³⁴ Tamtéž

³³⁵ Rozhovor se Sandrou vedla Barbora Hamoudová, Praha 3.12.2021

Také další z narátorů Jana Jovanovič velmi váhavě a potichu vyjádřila své přesvědčení o tom, že konflikt někdo uměle vyvolal. Zároveň však připustila možné potlačované nacionalistické nálady: „Zaprvé jsem nikdy nebyla zastánce konspiračních teorií. Jako někteří lidé. To ne. Ale myslím, že někomu možná i bylo v zájmu (váhavě a potichu), aby v Evropě bylo takové jakoby místo, kde [...] Protože kdyby někdo chtěl tu válku zastavit, tak ji mohl dávno zastavit. Takže někdo určitě měl zájem o to, a za druhé, měli takové jakoby [...] dobré pro to jakoby zázemí. Zaprvé lidé asi v sobě dlouho [...] tlumili to, že opravdu jsou nacionalisté, [...] že se nemají rádi. To je ono.“³³⁶ Iniciativu ve vyvolání konfliktu pak přisoudila vůdcům a elitám, kteří nacionalistickou propagandou a ožívováním historických křivd zmanipulovali nevzdělanou většinu lidí, což dle narátorky přetrvalo až do současnosti: „Národ je blbý! S národem se velmi snadně manipuluje! A jakoby potom vidíš, jak nějaký doktoři a profesori, pedagog [...] Ten Karadžić je PSYCHOLOG nebo PSYCHIATR dokonce, viš jako [...] Takhle najednou začnou vést národ, protože 80 % lidí je NEVZDĚLÁNO, je z vesnic, a to je ono. A co je nejhorší, oni všichni prosím tě pamatují druhou světovou válku. Co kdo udělal, kdo koho zabil, a to je ono, to je ta ZLÁ KREV, která se POŘÁD, jako by [...] A i teď oni zakládají na tom tu nenávisť mezi národy, zakládají to na tom, co byl Jasenovac, co bylo v roce 43, co bylo tehdy. To je ono!“³³⁷ Roberto Novák sice připustil, že mezinárodní zájmy v rozpadu Jugoslávie hrály určitou roli, odmítl ovšem tezi o záměrném zničení Jugoslávie z důvodu určité výjimečnosti: „Existují tendence, o kterých se mluví, že chtěli rozbít Jugoslávii. Jugoslávie nebyla nic moc jako. Byla normální takový průměrný, jestli ne podprůměrný (smích) z ekonomického a ostatního smyslu stát, nic nějak úplně zázračného. Nemyslím si, že někomu bylo v zájmu úplně nás jakoby zničit. Nemyslím si. Spíš jde o to, že KONSTELACE v té době byla taková.“³³⁸ Tento narátor vedl na téma příčin rozpadu velmi obsažný monolog, ve kterém zmínil oslabování státního aparátu v 80. letech, neshody uvnitř KSJ, snahy republik o prosazení větší autonomie a naopak centralistické tendence Srbska, které však ztratilo podporu oslabeného Sovětského svazu: „Jenomže vlastně to vedení strany začalo mezi sebou otevírat určitý otázky. Dejme tomu: rozdělení peněz, rozdělení pravomoci, některý z těch částí Jugoslávie chtěly trošku větší autonomii, některý zase chtěly tu autonomii úplně zrušit [...] No a vzhledem k tomu, že svým způsobem já mám svůj názor jakoby na ty konstelace, Sovětský svaz a Rusko zesláblo a TÍM podle mě i podpora.“³³⁹

---

³³⁶ Rozhovor s Janou Jovanovič vedla Barbora Hamoudová, Praha 18.11.2021

³³⁷ Tamtéž

³³⁸ Rozhovor s Robertem Novákem vedla Barbora Hamoudová, Praha 3. 11.2021

³³⁹ Tamtéž

Ve finální části své odpovědi zmínil boj o moc, roli náboženství a úlohu vůdců, kteří sledují určité cíle. V kontextu rozpoutání konfliktu také jako ostatní zdůraznil zásadní úlohu sdělovacích prostředků: „*Takže dostáváme se do těch situací, kdo, jak, co, kdo dřív [...] Takže takhle to vypuklo, no. Do toho se zapletlo samozřejmě to náboženství, mluvím o Bosně a Hercegovině, a vůbec obecně [...] A politicky chytří lidé, který pak z toho můžou vytěžit a čerpají z těch náboženských i ostatních rozlišností energií k tomu, aby dospěli k nějakému cíli. [...] A obrovský je problém média (tichým hlasem) [...] Média, média a televize [...] která je NEJVĚTŠÍ zlo! V té době.*“³⁴⁰ Jak jsem již zmínila, tento narátor mluvil v širokých kontextech, jeho odpovědi byly velmi erudované a příčin rozpadu zmínil několik, vždy propojených v kontextech s ostatními. V této části odpovědi zpochybnil samotné sjednocení v mnoha ohledech velmi rozdílných republik do jednotného státu a také vládnoucí tendence Srbska, které bylo dle něj zaostalejší než Chorvatsko nebo Slovinsko a které svým projevem do určité míry degradoval, čímž také zpochybnil jeho legitimitu. Zde se dá nicméně vysledovat také postoj ovlivněný etnickým původem narátora, který je Chorvat, svůj chorvatský původ během rozhovoru několikrát zmínil a vyjádřil také opakovaně, že pochází z rodiny velmi hrdých lidí. Srbsko zde přímo přirovnal v souvislosti s Československem k mnohem zaostalejšímu Slovensku: „*Co to je Jugoslávie? Vy máte stát jako Slovinsko, kde žilo 60 % nebo 50 % Němců, a v 19. století byli industrializovaní, měli hydroelektrárny, měli už obrovský závody strojírenský, měli tam vyspělou techniku a technologii, a pak máte třeba dejme tomu i Bosnu a Hercegovinu. Nebo nějaký Kosovo, kde prostě jste neměli pomalu NIC! My se snažíme dělat nějaký stát, ve kterém jsme si všichni rovnocenný. OK, ale jakým způsobem teď tohle nějak dát dohromady? Pak máte Bělehrad, který má tendenci vládnout, vždycky měl, jako Rusové, v Sovětském svazu. Oni jsou vojáci, oni umějí řídit ten stát, oni dokonce mají krále svého, kterého jsme nějak teda uznali, oni mají STÁTNOST! Oni jsou přece tradiční stát! Oni mají nezávislost o dvacet sedm let dřív než všichni ostatní, a tímto mají jakoby NÁROK, aby vedli [...] (smích) [...] Přitom to Srbsko je poměrně i ekonomicky zaostalé, oproti třeba tomu Slovinsku. Teď vám přijde nějaký dejme tomu buran Slovák nevím odkud do Prahy a bude vám nařizovat: „Budete dělat to takto!“ Tak samozřejmě ta Praha je přece jenom jinde, nebo ta Ljubljana, nebo Záhreb.*“³⁴¹

---

³⁴⁰ Rozhovor s Robertem Novákem vedla Barbora Hamoudová, Praha 3.11.2021

³⁴¹ Tamtéž

5.5 Válka v bývalé Jugoslávii v reflexi narátorů

Pojem občanská válka je definován mnoha autory, většina z nich se nicméně shoduje na základním konstatování, že konflikt lze klasifikovat jako občanskou válku, pokud se jedná o vnitrostátní ozbrojený konflikt mezi soupeřícími stranami, kdy jedna z bojujících stran reprezentuje mezinárodně uznaný stát, zatímco další strany s využitím vojenských prostředků zpochybňují autoritu první strany nad daným územím.³⁴² Za minimální množství obětí na životech se považuje většinou 1000 zabitých vojáků či civilistů v důsledku bojů za celý konflikt.³⁴³ Zatímco v letech 1989-2006 proběhly jen čtyři mezistátní války, vnitrostátních konfliktů se odehrálo ve stejném období třicet sedm.³⁴⁴ Občanské války jsou považovány za krvavější než války klasické, neboť jsou nezdědka doprovázeny etnickými čistkami. Tyto často dlouho trávající války mají mnoho důsledků, mezi nejzávažnější patří uprchlické vlny, chudoba a nemoci.³⁴⁵ Typické je také vyhánění a masivní přesídlování obyvatelstva, nesrovnatelné s tradičním dočasným odchodem obyvatel kvůli postupu fronty v klasických válkách, důsledky migrace v občanských válkách jsou tedy mnohem trvalejší. Po občanských válkách jsou spíše typické dlouhodobější poválečné ekonomické potíže, přičemž tento aspekt závisí na celkové úrovni a na ekonomickém potenciálu země, v níž k občanské válce došlo.³⁴⁶ Podstatné také je, jaké mocenské uspořádání bylo po válce nastoleno, zda došlo ke kompromisu, jasnému vítězství jedné strany, nebo konflikt spíše zamrzl. Jako základní důvody vzniku občanských válek se uvádějí kulturní faktory, politický režim a ekonomické důvody.³⁴⁷

Během krvavého válečného střetu v BaH bojující strany usilovaly o zabezpečení „etnicky čistých“ teritorií a o následnou kontrolu etnicky vyčištěných území na základě předválečného rozmístění konstitutivních národů. Národnostní složení oblastí tak sehrávalo zásadní roli a občanský konflikt se zpočátku de facto odehrával podle teritoriálního rozmístění muslimského, srbského a chorvatského obyvatelstva.³⁴⁸

---

³⁴² Za doposud nepropracovanější definici občanské války je obecně považována definice, kterou na základě 12 kritérií vypracoval: SAMBANIS, N. *What is a civil war? Conceptual and empirical complexities of an operational definition*, Journal of Conflict Resolution, Vol 48, No 6, December, 2004, pp. 814-858. (in KLUSÁČEK, 2008)

³⁴³ KLUSÁČEK, Jan. *Rizikové faktory občanské války*. Bakalářská práce. Brno: Masarykova univerzita. 2008

³⁴⁴ FEARON, J. D.; LAITIN, D. D. *Ethnicity, Insurgency, and Civil War*, American Political Science Review, Vol 97, No 1, February 2003, pp. 75-90. (in KLUSÁČEK, 2008)

³⁴⁵ HARBOM, L.; WALLENSTEEN, P. *Armed Conflict, 1989-2006*. Journal of Peace Research, Vol 44, No 5, 2007, September 2007, pp. 623-634. (in KLUSÁČEK, 2008)

³⁴⁶ COLLIER (et al). *Breaking the Conflict Trap: Civil War and Development Policy*. Washington, DC, World Bank & Oxford University Press. 2003 (in KLUSÁČEK, 2008)

³⁴⁷ KLUSÁČEK, Jan. *Rizikové faktory občanské války*. Bakalářská práce. Brno: Masarykova univerzita. 2008

³⁴⁸ ŽÍLA, Ondřej. *Válečný konflikt v Bosně a Hercegovině a fenomén etnických čistek*. Soudobé dějiny XXI / 3, str. 279-314. ISSN 1210-7050, s. 279

Nejprve to byli především Srbové a Chorvaté, kteří se snažili zajistit si kontrolu teritorií, která považovali za svá, a dle logiky takzvaného „bezpečnostního dilematu“ se snažili co nejefektivněji zajistit kontrolu obsazených území skrze jejich rozšíření o oblasti se strategickým významem nebo s životně důležitou infrastrukturou.³⁴⁹

Doboj, Banja Luka i Mostar, tedy všechna města, kde narátoři bydleli, když začala válka, patří mezi největší a nejdůležitější města BaH. Doboj se nachází na jejím severu a je součástí Republiky srbské. Je především významným železničním uzlem. Během roku 1992 převzali Srbové vládu nad městem a z města a okolních vesnic byli nuceni odejít příslušníci nesrbských národů. V oblasti došlo k válečným zločinům a čistkám a odpovědné osoby byly po válce předvedeny před mezinárodní soudní tribunál. Dnes zde žijí převážně Srbové.³⁵⁰

Narátořka Sandra, která v Doboji bydlela, začátek války popisuje přesně v souladu s teoretickým úvodem této kapitoly o zabírání teritorií zneprátenými stranami dle počtu obyvatel jednotlivých etnických skupin: „*Válka začala 3. května, protože můj brácha má narozeniny ten den. [...] Já jsem tu noc spala u manžela, v té době byl můj kluk, protože jeho táta odjel za svojí rodinou pomáhat někam, a tak byl byt prázdný, a ráno nás vzbudilo auto, které kolem osmé ráno přes ten rozhlas hlásilo, že město je osvobozeno, že se mají vrátit zbraně. Kdokoliv má zbraně v domě, že musí vrátit do dvou hodin, a pokud ne, potom že mu něco udělají, nebo já nevím. Takhle, my jsme se koukali na auto, kdo to osvobodil město, a viděli, že tam je azbuka, tak to znamenalo, že jsou to Srbové.*“³⁵¹ Na mou otázku, od koho mělo být město osvobozeno, odpověděla Sandra, že neví, a popsala praktiku a princip zabírání měst a území i na zbytku území. Zároveň zmiňuje atmosféru strachu a očekávání války mezi místními lidmi: „*Nevím! Jako [...] takhle to oni ŘEKLI! Jako v té Bosně vždycky někdo první vstoupil do toho města, buď Chorvati, Muslimové nebo Srbi. Většinou se to stalo, že vstoupil ten, kterých je nejvíc v tom městě. V tom Doboji, já nevím [...] 40 % bylo Srbů, 40 % bylo Muslimů, 20% Chorvatů. A tím pádem Chorvati byli mimo hru jako, neměli zájem o to město, takhle bych to řekla.*“³⁵² O ve společnosti panujících obavách z možného válečného konfliktu Sandra věděla, ale dle svých slov nebrala tyto obavy vážně:

---

³⁴⁹ ŽÍLA, Ondřej. *Válečný konflikt v Bosně a Hercegovině a fenomén etnických čistek*. Soudobé dějiny XXI / 3, str. 279-314. ISSN 1210-7050, s. 279

³⁵⁰ Viz webové stránky města Doboj, sekce „historie města“ a „současnost“

<https://doboj.gov.ba/bs/doboj/kroz-istoriju/>; <https://doboj.gov.ba/bs/doboj/doboj-danas/>

³⁵¹ Rozhovor se Sandrou vedla Barbora Hamoudová, Praha 3.12.2021

³⁵² Tamtéž

„Připravovalo se v tom městě něco, někdo se ptal, co, jak, ale já to opravdu nevěděla. Já vím, že kamarádka, která je Muslimka, říkala, jelikož můj táta byl voják z povolání, ale byl nemocný v nemocnici, měl karcinom, takže nebyl aktivní v té době vůbec, že pokud se něco dozvím, že jí mám říct, ale já nevěděla vůbec, co se mám dozvědět, jo? Jako mimo mě to šlo. Úplně všechno mimo mě!“³⁵³ Součástí odpovědi byla i zmínka o rozdělení bosenských měst, kdy různé etnické skupiny obývaly jeho různé části. Sandra se distancovala od přímých válečných zážitků a opakovaně zmiňovala, že nebyla ničeho svědkem: „Ale takhle to začalo, ten den. Nikdo nevěděl, co má dělat, tak jsme šli do bytu, čekali do odpoledne, odpoledne začali střílet po nějaký části toho města, který byly muslimský. [...] Nevím, co se tam dělo, opravdu jako, jako nemůžu se vůbec vyjádřit o tom, protože jsem tam nebyla, já jsem byla v bytě, nekoukala jsem tam.“³⁵⁴ Po obsazení města docházelo k diskriminaci nesrbského obyvatelstva, kterému bylo zakázáno pracovat a často i vycházet z bytu. Narátorka namísto stížností na válečná utrpení naopak konstatuje, že na tom s manželem nebyli tak špatně, neboť byli oba oficiálně etničtí Srbové a měli práci: „Protože v tom městě většinou žili Srbové, Muslimů a Chorvatů bylo nejmíň. Takže ti Chorvati byli minorita, ale byli tam samozřejmě. My jsme pracovali oba, jeden i druhej, i manžel, i když v té době byl bez práce, kamarádka účtovala řediteli továrny a pozvala ho, aby byl na vrátnici, protože zase chtěli jenom Srby, tak on a její kamarád, jako její kluk, té holky, tam se střídali na té vrátnici s někým. Takže my jsme pracovali, to jsme dostávali nějakou výplatu, ale nebyla elektřina, nebyla voda, bylo to takový [...] Stříleli granáty dopoledne nebo odpoledne z toho města kolem. A zase říkám, pro nás dobrý, že jsme neměli děti, že jsme byli sami, mladí, takže nějak můžeš přežít.“³⁵⁵ Velmi soucitně pak narátorka mluvila o nesrbské části obyvatel, kteří zůstali bez práce a finančních příjmů. Jí popisovaná vzájemná pomoc mezi lidmi různých znepřátelených etnických skupin svědčí o soudržnosti jugoslávských etnik i během občanské války: „To bylo ošklivé. Zůstali bez peněz. Jelikož já nejsem z toho města, moc kamarádů jsem tam neměla, já jsem tam dva roky žila, rok a půl v té době, když začala válka, ale manžel je z toho města narozen tam, tak on měl hodně kamarádů, který jsou Muslimové. Jednomu manželka porodila [...] to můj brácha šel do nemocnice, protože on nemoh, ten Muslim, aby to dítě přived, a my jsme, vždycky jsme měli nějaký peníze navíc nebo něco, šli za tím kamarádem a dávali jim. Lidi jedni druhýma pomáhali, kolik mohli. Ti Srbové, kteří něco měli.“³⁵⁶

---

³⁵³ Rozhovor se Sandrou vedla Barbora Hamoudová, Praha 3.12.2021

³⁵⁴ Tamtéž

³⁵⁵ Tamtéž

³⁵⁶ Tamtéž

Sandra poukazuje na fakt, že ačkoli jsou Srbové vykreslováni jako viníci a agresori, situace mezi lidmi byla rozdílná. Jako důkaz předkládá konkrétní příběh: „*Koukejte, ta rodina, která měla to malé dítě, neměla [...] Narodilo se v tom červnu, to začalo v květnu, v červnu porodila ta kamarádka, a ten manžel je kamarád od mého bráchy i od manžela, protože oni hráli volejbal spolu všichni tři, takže znají se celá parta, tak když neměla mlíko, tak v mé práci byla kolegyně, která byla Srbka, která měla dítě, dostala mlíko, to dítě to mlíko nechtělo, tak ona ho dala mně a my jsme ho odnesli tam. Snažili jsme se tak nějak pomoci, co jsme mohli, a my jsme mohli. Že jsme, já nevím, vždycky něco nesli, co jsme měli v tom okamžiku. Ale neměl nikdo moc.*“³⁵⁷ Narátoři také shodně vzpomínali na přerušení telefonického spojení mezi jednotlivými státy federace. Sandra nemohla maminku pozvat ani na vlastní svatbu a spojit se s ní telefonicky mohla až během emigrace ze zahraničí: „*Máma byla celou dobu v Chorvatsku, ona nebyla v tý Bosně, my jsme se brali v okamžiku, kdy máma to nevěděla vůbec, protože byla v Chorvatsku, nebyly mobily, nebyly telefony, Chorvatsko, Srbsko, nemohlo se mluvit, teprve, když jsem odjela do Švýcarska, tak jsem ji zavolala, že jsem se vdala.*“³⁵⁸

Banja Luka je druhým největším městem BaH a před vypuknutí války byla významným ekonomickým centrem. Během války byla důležitým centrem Republiky srbská Krajina a z města muselo odejít na několik desítek tisíc Chorvatů a Muslimů. Zároveň však do Banja Luky přišlo v několika uprchlických vlnách obrovské množství Srbů, kteří utíkali z území BaH a Chorvatské krajiny a situace ve městě byla naprosto kritická. Během války byla zničena naprostá většina staveb z doby osmanské nadvlády, především pak veškeré mešity. Na základě Daytonské dohody připadla Banja Luka po ukončení války Republice srbské.³⁵⁹ Na ničení budov, především spojených s (muslimskou) vírou, vzpomínala Jana Jovanovič, která tuto destrukci popisovala velmi emocionálně a se zjevným nesouhlasem, přestože je bosenská Srbka: „*My jsme měli v Banja Luce strašně moc nádherných mešit. A jednu z 16. století, krásnou. Tak ta celou dobu odolávala, že zůstane, byla tam NEJSTARŠÍ ženská mešita. Ale pak jednu noc nás vzbudilo, to bylo hrozné, víš, oni i tu nejstarší mešitu zbourali, která byla PERLA města, víš, taková nádherná budova.*“³⁶⁰ Kromě ničení církevních staveb narátorka zmínila i ničení další zástavby, odkazující na historii města a zabírání veřejného prostoru Srby:

---

³⁵⁷ Rozhovor se Sandrou vedla Barbora Hamoudová, Praha 3.12. 2021

³⁵⁸ Tamtéž

³⁵⁹ ŠESTÁK, Miroslav., TEJCHMAN, Miroslav., HAVLÍKOVÁ, Lubomíra., HLADKÝ, Ladislav., PELIKÁN, Jan. *Dějiny jihoslovanských zemí*. Lidové noviny, 1998. ISBN 80-7106-266-9, s. 640-641

Viz například také webové stránky města Banja Luka: <https://www.banjaluka.rs.ba/>

³⁶⁰ Rozhovor s Janou Jovanovič vedla Barbora Hamoudová, Praha 18.11.2021

„A pak v centru města, tak jak bylo ještě z Rakouska-Uherska, byla budova radnice, a pak byl kulturní dům, a mezi tím byl park, a v tom parku vprostřed byl monument pro padlé vojáky během 2. světové války, jako partyzáni, komunisti. Takže oni to vystěhovali a dali tam OBROVSKÝ pravoslavný kostel. Takže VŠICHNI, co nejsou pravoslavní se v tu chvíli cítili, rozumíš jako? A na začátku války děti chodily do školy a najednou bylo povinné mluvit ékavicou. A psát cyrilku. Vrátili do škol tu, jak se česky řekne věronauka? Náboženství. VRÁTILI to do škol! Oni prosím tě, oni tak vůbec nejdou dopředu! To je STRAŠNÝ!“³⁶¹

Stejně jako v Doboji, i v Banja Luce začali město obsazovat srbští vojáci a zavádět různé restriktce. Narátorka byla šokovaná tím, že se k těmto srbským okupačním paravojenským jednotkám přidali muži, které znala od dětství. Tuto skutečnost však nepřipisovala probuzenému národnímu cítění: „V Banja Luce ti to tak začalo, že najednou ráno jsme se vzbudili a v centru města začali pochodovat takoví muži, [...] skupina, jako by to byla para taková vojenská organizace v červených baretkách, a říkali si S-O-S. A oni pak začali zavádět jako pořádek. No prostě stanné právo, nemohl jsi chodit ven od osmi večer, muži museli do vojny [...] a tak. No prostě začala válka, tak to bylo. Ale několik mých kamarádů, který chodili se mnou do základní, do gymnázia, STUDOVALI se mnou [...] se dali do toho! To byl největší šok! Že myslíš, že někoho znáš, a léta jsi v pohodě s tím člověkem, myslíš si, že je inteligentní, a najednou vidíš, že [...] Ale za většinou těch patriotů. stály vlastně peníze. To bylo to: peníze!“³⁶² Dále popisuje ničení těch částí města, které neobývalo srbské obyvatelstvo, zmiňuje kontroverzní postavení jugoslávské armády, která však byla většinovým složením srbská, a viní z agrese Srby v čele s Miloševićem: „Potom ten Milošević odmítal každou jakoukoli možnost domluvy. Všechno bylo takhle: „NE, NE, NE!“ Nakonec vidělo se, ty, tys mohla vidět normálně když jedeš do nějakého města, které bylo takové multinacionální, TA část, když přijedeš do města, třeba z východu jedeš dovnitř, a to je převážně srbské obyvatelstvo, to bylo nedotknuté všechno. Všechny budovy byly v pořádku, baráky celý, a pak najednou jedeš dál, a to všechno bylo zbořené. Protože ta jugoslávská armáda byla na straně Srbů. To bylo takové [...] pronásledování, házeli bomby na baráky a všechno, to každou noc ty lehneš a jenom slyšíš jako jak vybuchne bomba a takové věci. NUTILI lidi, aby odjížděli. Chtěli etnický čistý území. A to je tak.“³⁶³ Vzájemnou mezietnickou pomoc potvrzovala i tato narátorka, když popisovala vztahy mezi jejími srbskými rodiči a muslimskými rodiči manžela:

---

³⁶¹ Rozhovor s Janou Jovanović vedla Barbora Hamoudová, Praha 18.11.2021

³⁶² Tamtéž

³⁶³ Tamtéž

„My, když jsme odjeli, můj táta strašně pečoval o tu jeho rodinu, která tam zůstala. O manželovu rodinu. Dokonce dával svoji občanku mému tchánovi, aby mohl normálně po městě chodit, protože oni tě vždycky žádali o občanku, aby viděli, že jsi, já nevím, Muslim, tak co tady děláš, a tak. A mlátili a to.“³⁶⁴ Tato narátorka emigrovala v roce 1994 a s ohledem na práci pro mezinárodní Červený kříž, o které na základě mlčenlivosti nesměla mluvit, měla přístup k interním válečným informacím, což muselo na její psychice zanechat hlubší stopy. Sama o žádných traumatech nemluvila, nicméně během rozhovoru prohlásila, že zcela vyhořela a nebyla již schopná tam dále setrvávat. Na mou otázku ohledně psychického se vyrovnání s válkou odpověděla následovně: „Víš, co jsem já měla prvních pár let? To mi i můj muž říkal, že měl stejný sen! Zdálo se mi, že jsem se vrátila do Banja Luky a nemůžu ven. A nemůžu vyjít ven, nemůžu se vrátit sem. A pak si říkám, jako ve snu si říkám: „Bóže, proč jsi jezdila, proč ses vracela?“³⁶⁵ Kromě nemožnosti jakéhokoli telefonického spojení mezi státy narátoři popisovali také omezení sdělovacích prostředků: „Protože my jsme patřili pod tu srbskou část Bosny, tak měli jsme jenom zprávy ze Srbska, takže jen to, co uváděly ty srbský zprávy, takhle jsme to měli. Neviděli jsme vůbec žádnou jinou televizi! To samé asi bylo u Chorvatů a já nevím v Sarajevu, že by byla vůbec nějaká televize, oni tam ani nežili.“³⁶⁶

Mostar je město v jižní části BaH a je neformálním centrem Chorvatů v zemi, neboť zde žije nejpočetnější chorvatská komunita. Před občanskou válkou zde žilo zhruba 126 000 obyvatel a demografická podoba tří největších skupin byla bosensko-muslimská (34 %), chorvatsko-katolická (29 %) a srbsko-ortodoxní (19 %). Mezi etnickými manžeství tvořila jednu třetinu všech sňatků. Tato multikulturní symbióza byla zničena poté, co v dubnu 1992 vyhlásila Republika Bosna a Hercegovina nezávislost a město obklíčily jednotky JNA, proti níž bojovali místní Chorvati v rámci Chorvatské rady obrany. Teprve v roce 1993 vypukl střet mezi místním chorvatským a muslimským obyvatelstvem a město bylo rozděleno podél svých etnických hranic. Po skončení konfliktu z města odešla většina srbského obyvatelstva a zbývající dvě dominantní etnické skupiny se rozdělily podle válečného rozdělení města na základě řeky Neretvy.³⁶⁷ Poškození města bylo extrémní a byl zničen taky Starý most, který se stal symbolem občanské války v Bosně a Hercegovině. I přes jeho rekonstrukci zůstává dodnes Mostar rozděleným městem.

---

³⁶⁴ Rozhovor s Janou Jovanovič vedla Barbora Hamoudová, Praha 18.11.2021

³⁶⁵ Rozhovor s Bobanem Mirkovičem vedla Barbora Hamoudová, Praha 26.11.2021

³⁶⁶ Rozhovor s Janou Jovanovič vedla Barbora Hamoudová, Praha 18.11.2021

³⁶⁷ WALL, Farhaan. *An oral history approach to post-conflict identity in Bosnia and Herzegovina*. Oral History, Spring 2018, Vol. 46, No. 1, pp. 67-77. Published by: Oral History Society

Situace v Mostaru byla a dodnes je nejkomplicovanější ze všech měst poválečné Jugoslávie a rozdělení se týká všech aspektů života včetně školství a samosprávy.³⁶⁸ Na rozdíl od ostatních narátorů se Roberto Novák tématu začátku a průběhu války v samotném městě zcela vyhýbal. Ačkoli jsem během rozhovoru položila dvakrát velmi konkrétní otázku ohledně začátku bojů v Mostaru a následném průběhu války, narátor odpovídal velmi obecně v kontextu celé Jugoslávie. Předložený úryvek je pouze začátek odpovědi, prepis kompletního monologu narátora byl rozsáhlejší než jedna celá strana: „*Začalo to tak, že jsme, vlastně já to беру [...] trošku [...] Je to velice komplexní a složité. Zaprvé si myslím, že musely se tam sejít spousta nějakých věcí, aby se tohle stalo. Což se vlastně stalo. Jedna z prvních a základních je to, že my jsme vlastně, aspoň já jsem žil v době, když Jugoslávie byla stát společný, socialistická federální republika Jugoslávie, společný stát šesti republik, a nevím, kolik národů. Bylo to nějakým pokračováním tý PRVNÍ Jugoslávie, která....*“³⁶⁹

Důvodem neochoty narátora mohla být moje pozice insidera, dále fakt, že se známe od 90. let a jeho obava, že bych mohla nějakým způsobem jeho názory dále šířit a prezentovat v rámci určitých vazeb, které na Mostar mám. Farhaan Wali ve své studii o jednom z narátorů z Mostaru konstatoval, že narátor nepopisoval konkrétní válečné zážitky a nereagoval na ně ze své perspektivy, spíše si budoval během své odpovědi ospravedlňující vyprávění o válce. Dle Waliho se v mnoha ohledech jedná o smyslové cvičení, které narátorovi na jedné úrovni umožňuje zviklat posluchače, na druhé pak ospravedlňuje vnitřní vyprávění vytvořené po události. Toto vyprávění mělo pro narátora vnitřní logiku, která dávala událostem smysl, přičemž nutně nemusel líčit události ze své paměti či prezentovat své názory, spíše své vyprávění konstruoval na základě stereotypního vnímání konfliktu.³⁷⁰ Totéž se týkalo i Roberto Nováka a ostatních narátorů a nabízí se tedy srovnání s Waliho výzkumem.

---

³⁶⁸ Viz např. webové stránky města Mostar: <https://www.mostar.ba/gradska-uprava/>

O komplikované poválečné situaci v Mostaru vypovídají například následující studie:

GRODACH, Carl. *Reconstituting identity and history in post-war Mostar, Bosnia -Herzegovina* City, VOL. 6, NO. 1, 61-82, Taylor & Francis Ltd, 2002 ISSN 1360-4813 (s. 61-70), Dostupné online: <https://doi.org/10.1080/13604810220142844>

PRODANOVIĆ, Milan. *Regional wars and chances for the reconstruction of Balkan cities in a global information society. Cities and citizens, urbanity and multicultural in the past, present and future of Balkan civilization*. City, VOL. 4, NO. 2, 277-287, Taylor & Francis Ltd, 2010, Dostupné online: <https://www.tandfonline.com/doi/abs/10.1080/13604810050147884>

URASOVIĆ, Aleksandra. *Ideology, Political Transitions and the City. The Case of Mostar, Bosnia and Herzegovina*. 1st Edition, London: Routledge, 2016. ISBN 9781315680835

CARABELLI, Giulia., DJURASOVIĆ, Aleksandra., SUMMA, Renata. *Challenging the representation of ethnically divided cities: perspectives from Mostar*. Space and Polity, VOL. 23, NO. 2: MOSTAR, 116-124, Taylor & Francis, 2019

Dostupné online: <https://www.tandfonline.com/doi/full/10.1080/13562576.2019.1634467?src=recsys>

³⁶⁹ Rozhovor s Robertem Novákem vedla Barbora Hamoudová, Praha 3.11.2021

³⁷⁰ WALL, Farhaan. *An oral history approach to post-conflict identity in Bosnia and Herzegovina*. Oral History, Spring 2018, Vol. 46, No. 1, pp. 67-77. Published by: Oral History Society, s. 72

To, že přes opakované dotazy narátor nezmínil ani jedinou válečnou událost a zcela se vyhnul také popisu vypuknutí války a bojů, ačkoli Mostar patřil a dodnes patří mezi nejzasazenější a nejkomplikovanější oblasti, dokazuje velikost traumatu a bolesti, o které nejsou ex-Jugoslávci ochotni či schopni mluvit. Narátor se také zřejmě nechtěl pouštět do diskuze o tom, která ze stran v Mostaru byla ta špatná či horší, přičemž z jeho výpovědi zcela zřetelně vyplynulo, že z rozpoutání války viní politické činitele, kteří zneužili médií a vlivu církve k manipulaci s lidmi k rozdmýchání nacionalistických nálad. Tento názor v principu zastávali i ostatní narátoři a můžeme ho tedy v případě mého výzkumu považovat za stereotypní vnímání konfliktu, zmíněné na předchozí straně v kontextu výzkumu F. Waliho.³⁷¹

Ostatní narátoři byli během války na méně exponovaných místech, nicméně i oni se zcela vyhnuli tématu válečných hrůz, etnických čistek a vzájemného zabíjení. Toto téma, pokud ho zmínili, hned vzápětí uzavřeli, jako například Sandra.³⁷² Boban Mirkovič převyprávěl jedinou konkrétní historku: „...*takže někomu to fakt zničilo život, jak jsem se tady bavil s jedním Chorvatem ze Sarajeva, a prostě on říkal, jak utíkal z toho svého baráku, a pak se jenom otočil, že se podívá naposled, a pak ho trefil granát, ten barák, ten celý barák šel do háje. On pak říkal: „A pak šel, šlo moje dětství, všechno šlo do háje.“ Takhle. Takže takhle se to někomu stalo.*“³⁷³ Dá se konstatovat, že ačkoli je tato historka velmi smutná, v kontextu válečných událostí, celkového počtu obětí na životech, čistek a znásilňování etnicky odlišných skupin obyvatel se nejedná o popis velkého traumatu. Vysídlování obyvatel a odstřelování nesrbských částí měst popisovala v úryvku zmíněném výše Sandra³⁷⁴ i jeho žena Jana Jovanovič,³⁷⁵ nemluvily však o obětech na životech či konkrétních případech. Další narátorova zmínka o krutém průběhu války byla pak pouze velmi obecná: „*Začala válka v Bosně. Začalo to tím Sarajevem a pak se to rozšířilo dál, ano. A pak to nestálo za nic. Za nic. Člověk něco pracoval, něco žil, jako by žil, promarněných pár let života, dokud jsme se nedostali ven.*“³⁷⁶ Jeho manželka, která pracovala v období války pro mezinárodní Červený kříž“, se zcela jistě jako překladatelka setkala s mnoha konkrétními válečnými případy. To, že o nich nebude mluvit, zdůvodnila podpisem mlčenlivosti. Dle mého názoru to byla z její strany objasňující informace zdůvodňující její neochotu o válečných hrůzách mluvit.

---

³⁷¹ WALLI, Farhaan. *An oral history approach to post-conflict identity in Bosnia and Herzegovina*. Oral History, Spring 2018, Vol. 46, No. 1, pp. 67-77. Published by: Oral History Society, s. 72

³⁷² Viz odkaz 354 s. 82

³⁷³ Rozhovor s Bobanem Mirkovičem vedla Barbora Hamoudová, Praha 26. 11. 2021

³⁷⁴ Viz odkaz 354 s. 82

³⁷⁵ Viz odkaz 363 s. 84

³⁷⁶ Rozhovor s Bobanem Mirkovičem vedla Barbora Hamoudová, Praha 26. 11. 2021

5.6 Emigrace a integrace v České republice

Vztahy mezi Československem a Jugoslávií byly historicky velmi dobré a postupně vznikla obousměrná migrace studentů i pracovních sil, což po 2. světové válce zhoršil Titův odklon od Stalina. K určitému obnovení došlo v 60. letech, kdy jugoslávské firmy dostávaly zakázky v Československu, díky kterým přicházely stovky dělníků, z nichž někteří v Československu zůstávali.³⁷⁷ Rozpad Jugoslávie a válka v 90. letech způsobila uprchlickou vlnu, někteří váleční uprchlíci pokračovali dále na západ, někteří (hlavně Chorvati a Bosňané) se usadili v Česku. Odhaduje se, že z důvodu války bylo ze svých domovů vysídleno 2,7 až 4 miliony obyvatel a Česko v průběhu války přijalo přibližně 6000 osob.³⁷⁸ Druhou vlnou byli ekonomičtí migranti (především Srbové a Makedonci) nepřímo zasaženi válkou.³⁷⁹ Česká republika v žádném z ohledů nepatřila počátkem 90. let mezi destinace, kam by Jugoslávci primárně zamířili, naprostá většina emigrantů mířila do států západního světa. Většina imigrantů přicházejících k nám si Českou republiku zvolili, neboť zde již měli nějaké přátele či příbuzné, což bývá pro emigranty rozhodujícím faktorem pro výběr země, do které odejdou.³⁸⁰ Toto byl i případ některých z mých narátorů. Boban Mirkovič s manželkou přicestovali na základě garančního dopisu jeho setry a jejího českého manžela: „*My právě kvůli tomu ROSTOUCÍMU nacionalismu, bez ohledu, který nacionalismus to je, protože pro mě nacionalismus jakýkoliv je nepřipustný vůbec, tak jsme se rozhodli odstěhovat z důvodu, že moje sestra tehdy byla už tady a její manžel, který je fakticky Čech, ale měl taky jugoslávské občanství z důvodu, že se narodil v Jugoslávii, ale oba rodiče byli Češi, takže tady měl nějaký příbuzný, takže pak taky jsme se za nimi přestěhovali.*“³⁸¹ Vycestovat z rozpadající se válečné Jugoslávie nicméně nebylo vůbec snadné. Jana Jovanovič popsala v jedné odpovědi velmi komplexně celý proces emigrace po dvou těžkých letech ve válečné Banja Luce a princip rozhodování tehdejších emigrantů: *Ale [...] no, bylo to hrozné každopádně, a dva roky tak nějak jakoby bez elektriny, takové neustálé bojíš se, že ti někdo jakoby zaklepe na dveře, a to, a vidíš, jak ti lidé odjíždějí odtamtud. [...] Takže v roce 94, předtím jsem se vdala, no, a v roce 94 se mi narodila dcera, v červnu, a my jsme v listopadu 94 přijeli sem. S miminkem, půlročním. S manželem taky, a to bylo takové, jako by vůbec jsme neřešili, kam pojedeme.*

---

³⁷⁷ OTČENÁŠEK, Jaroslav. *Imigranti z vybraných států Balkánu*, 2003 (in COLUMBY, 2020)

³⁷⁸ JUNGWIRTH, T.: *Uprchlíctví a migrace ze zemí bývalé Jugoslávie*. Encyklopedie migrace, 2017 (in COLUMBY, 2020)

³⁷⁹ OTČENÁŠEK, Jaroslav. *Imigranti z vybraných států Balkánu*, 2003 (in COLUMBY, 2020)

³⁸⁰ FERGUSON, J. E., SALOMINAITE, E., BOERSMA, K. *Past, present and future: how the Lithuanian Diaspora in the Netherlands accumulates human capital from social capital*. Journal of Ethnic and Migration Studies, 2016 (in COLUMBY, 2020)

³⁸¹ Rozhovor s Bobanem Mirkovičem vedla Barbora Hamoudová, Praha 26.11.2021

Já jsem v životě nebyla v České republice předtím, a manželova sestra je vdaná za Čecha, ale on je taková česká komunita, co žila tam v Bosně, víš, taková ta menšina. A oni, když odjížděli ze Záhřebu, tak jako říkali, že tam byl vlak, a jeden vagon prosím tě zastavoval v Praze a druhá souprava pokračovala do Švédska. A oni takhle stáli a ptali se: „Do kterého vagonu tak teď nastoupíme, jedeme do Švédska, nebo do Česka?“ To bylo úplně takové jakoby jedno, kam pojedíš, hlavně že jedeš někam, jo? Že odjedeš odtamtud. No, tak oni říkali: „Tak jo, máme tam tetu, tak pojedeme do Prahy“. A my jsme s manželem právě kvůli tomu, že jsme měli příbuzné pak jeli do České republiky. Vůbec jako bych [...] Kdyby oni byli na Novém Zélandu, tak bych aspoň šla na Nový Zéland. (smích) V tu chvíli jsme vůbec neřešili jako kam pojedeme.“³⁸²

Narátorka Sandra měla i po tolika letech problém přiznat, že její manžel je v podstatě válečným dezertérem a zmínit možné důsledky. Obvykle mluvila velmi hlasitě, sama sebe nazvala „hlučnou“, proto byly ztišené pasáže velmi snadno rozpoznatelné: *„Manžel přišel, ale řekl, že od tam odjíždí určitě, a pokud chci, že můžu s ním, tak jsem řekla, že jdeme, ale nejdřív jsem šla já do Bělehradu, protože jsem mohla jako Srbka, ženská, s někým, [...] abych viděla, kam půjdeme vůbec. Že tam někoho najdeme, kam můžeme přijít, když utečeme spolu. A můj táta ještě k tomu měl rakovinu v té době, a ze Sarajeva, když začala válka, ho poslali do Bělehradu, takže tátu jsem měla v Bělehradu, v nemocnici, tak jsem šla jako vidět otce, v té době, a byla jsem tam opravdu jako jeden den jenom v nemocnici, a nějaký známý jsme našli, a potom jsme my za 15 dnů utekli. Ale to taky nebylo jednoduchý, protože když by ho našli, mohli ho zavřít, manžela (velmi tiše) [...] To jsme utíkali z války jakoby.“³⁸³*

První měsíce po příjezdu byly pro ex-Jugoslávce velmi těžké, a to i přes veškerou pomoc okolí. Jana Jovanovič byla při své odpovědi poměrně emotivní a bylo zřejmé, že na toto období vzpomíná velmi nerada. Popisovala jazykovou bariéru, kulturní šok a finanční problémy, ale za velmi pozitivní považuje pobyt v menším městě a vstřícné přijetí ze strany české komunity: *„To bylo hrozný! Jako za prvé [...] ÚPLNĚ VŠECHNO nové, všechno neznámé, lidé jiní. Ale dobrá věc byla, že jsme jeli do těch Pardubic. A je to menší místo, ti lidé byli takoví přátelští, opravdu. Opravdu přátelští. A hodně kamarádů jsem tam našla a zvali nás k sobě a časem jako by člověk si zvykl. Ale finančně to bylo hrozný, než jsme si jako by začali vydělávat. A z té strany to bylo hrozný. Ale co se týká lidí, jako bylo to jiné, všechno.“³⁸⁴*

---

³⁸² Rozhovor se Janou Jovanovič vedla Barbora Hamoudová, Praha 18.11.2021

³⁸³ Rozhovor se Sandrou vedla Barbora Hamoudová, Praha 3.12.2021

³⁸⁴ Rozhovor s Janou Jovanovič vedla Barbora Hamoudová, Praha 18.11.2021

Česká republika byla pro Jugoslávce zemí bez vízové povinnosti a také s ostatními úředními záležitostmi neměli narátoři žádné větší problémy. Jako největší výhody zmiňovali podobnost jazyka a snadnost hledání práce: *„Nejdříve jsme měli uprchlický, pak jsme dostali dlouhodobý, ne, trvalý pobyt jsme dostali hned, protože ten švagr je Čech, takže on jako dostal ten trvalý, a my na základě sloučení rodin jsme dostali trvalý pobyt, a pak jsme dostali občanství. Tak jako to všechno šlo v pohodě! Všechno! I práce jako by byla v pohodě najít, nebylo to těžké. Jako myslím, že výhoda toho byla, že to je slovanský stát.“*³⁸⁵ O snadnosti byrokratického vyřizování a hledání práce vyprávěla i Sandra. V úvodu se také distancovala od statusu uprchlíka, což měli narátoři společné: *„My jsme uprchlíci nebyli ani jeden den, kdy jsme dostali pracovní vízum a pracovali. A od té doby už jsme sami zařizovali rodné číslo, občanku, já říkám, když jsem dostala práci v tom geodetickém oboru, sama jsem zařídila pracovní povolení, šla jsem tam, pochopila, o co jde, co mám udělat. Jednoduše jsme nějak jeli, všechno jsme si sami zařídili. Trvalý pobyt jsme dostali teprve 97, kdy sem byla těhotná s tou první dcerou, a v té době dávali trvalé pobyty Jugoslávčům na základě humanitárních důvodů. Dana Němcová byla paní, která to vedla a pomohla moc všem Jugoslávčům v té době, kteří měli těch třicet jako my, nebo méně. A všichni dostali trvalý pobyt.“*³⁸⁶

Sandra patřila spolu s manželem mezi velmi málo imigrantů, kteří neměli v České republice žádné příbuzenské či pomocné vazby. Nejprve jim z mnoha důvodů nevyšla emigrace do Švýcarska, které mělo komplikovanou vízovou povinnost, a při dalším pokusu o emigraci pro ně byla Praha nejprve přestupní stanicí, kde se však nakonec rozhodli trvale usadit. Po komplikovaných začátcích, kdy se stali obětmi balkánských „podnikatelů“, kteří zneužívali uprchlické situace Jugoslávců, se postupně vypracovali a založili s manželem prosperující účetní firmu. Kromě vysoké vzdělanosti měli Jugoslávci obecně také zkušenosti s podnikáním, které během titoismu nebylo zcela zakázáno, a světu se otevírající Československo jim v tomto ohledu nabídlo v 90. letech ty nejlepší možné podmínky.³⁸⁷ Průzkumy ukazují, že bývalí Jugoslávci, kteří se v České republice usadili, jsou velmi úspěšnými podnikateli, obchodníky či restaurátéry.³⁸⁸ To je případ i Roberto Nováka, který se stejně jako Sandra distancoval od statusu uprchlíka: *„Ale musím říct jednu důležitou věc. Vzhledem k tomu, že jsme měli ten český původ, který jsme prokázali jednoduchým způsobem, já jsem během pár měsíců dostal povolení k trvalému pobytu PRÁVĚ kvůli tomu původu, jo?*

---

³⁸⁵ Rozhovor se Sandrou vedla Barbora Hamoudová, Praha 3.12.2021

³⁸⁶ Tamtéž

³⁸⁷ Viz závěrečné práce v seznamu literatury: (ČAJIČ, 2020; COLUMBY, 2020)

³⁸⁸ Tamtéž

*Nicméně měl jsem určitý nárok na to, abychom třeba dostali nějakou pomoc. Vzhledem k tomu, že jsme měli určitý podmínky k tomu, abysme třeba dostali nějaký pomocný BYT, nebo nějakou pomoc sociální, nebo něco na začátku, JÁ jsem nějak, a zase říkám, pocházím z takových [...] poměrně HRDÝCH lidí, jak z té matčiny, tak i z tátovy strany, takže jsem nikdy nežádal žádnou pomoc. My jsme se VŽDYCKY snažili postarat o sebe sami.*³⁸⁹

Nikola Columby ve své práci na základě rozhovorů s ex-Jugoslávci potvrzuje mé vzpomínky na naprosto unikátní jugoslávskou komunitu, která v 90. letech v Praze vznikla. Lidé se považovali za obyvatele jedné země a v naprosté většině to byli vzdělaní jedinci utíkající ze země z politických důvodů,³⁹⁰ přičemž vyšší vzdělání je často spojované s vyšší tolerancí vůči „jiným“, v tomto případě vůči jiným etnikům.³⁹¹ Splňovali také mnoho dalších faktorů, které napomohly k úspěšné integraci do české společnosti, např. faktor kulturní či podobnost jazyka.³⁹²

Integraci můžeme rozdělit na sociální, strukturální, kulturní a identifikační.³⁹³ Lze ji definovat jako stav nebo proces, při kterém dochází k začleňování jednotlivců či skupin do kolektivu, vyznačujícího se určitou mírou soudržnosti, přičemž dochází k inkorporaci imigrantů do již fungujícího sociálního systému.³⁹⁴ Soužití migrantů s místním obyvatelstvem, se kterým vytváří interetnická přátelství, nazýváme integrací sociální a řadíme sem také členství v migrantských asociacích či sdruženích. Strukturální integrace je integrací skrz zaměstnání, ubytování nebo vzdělání, kulturní integrace pak představuje změnu životního prostředí, jazyka a demografického chování. Identifikační integrace je velice subjektivní a obtížně měřitelná, neboť se jedná o míru začlenění do společnosti.³⁹⁵ V případě všech mých narátorů se dá konstatovat, že došlo ke všem typům integrace, ačkoli identifikační integrace je ve většině případů velmi komplikovaná. Například z výpovědi Sandry vyplývá, že se jako Češka necítí, naopak když mluví o Bosně, používá spojení „u nás“, což ji ale nebrání v tom, aby zde žila velmi spokojeně:

---

³⁸⁹ Rozhovor s Robertem Novákem vedla Barbora Hamoudová, Praha 3.11.2021

³⁹⁰ COLUMBY, Nikola. *Život ex-Jugoslávců v Praze*. Bakalářská práce. Praha: Univerzita Karlova, Katedra sociální geografie a regionálního rozvoje, Přírodovědecká fakulta. 2020

³⁹¹ HELLO, E., SCHEEPERS, P., SLEEGERS, P. *Why the more educated are less inclined to keep ethnic distance: An empirical test of four explanations*. *Ethnic and Racial Studies*, 5, 29, 959–985.2006 (in COLUMBY, 2020)

³⁹² DRBOHLAV, Dušan. *Imigrace a integrace cizinců v Česku: Několik zastavení na cestě země v její migrační proměně z Davida na téměř Goliáše*. *Geografie-Sborník ČGS*, 4, 116, 401–421. 2011 (in ČAJÍC, 2020)

³⁹³ DRBOHLAV, Dušan. *Migrace a (i)migranti v Česku: Kdo jsme, odkud přicházíme, kam jdeme?* Praha: Sociologické nakladatelství, 2010, s. 91-95. (in ČAJÍC, 2020)

³⁹⁴ JIRKA, Luděk. „*Transnacionalismus a inkluze do majoritní společnosti. Neslučitelné perspektivy?*“ *Metodologická úvaha nad přístupy k migrantům*“. *Lidé města* 18, č. 1, 75-93, 2016. s.76-77.

³⁹⁵ DRBOHLAV, Dušan. *Migrace a (i)migranti v Česku: Kdo jsme, odkud přicházíme, kam jdeme?* Praha: Sociologické nakladatelství, 2010, s. 96. (in ČAJÍC, 2020),

„Tak na začátku nás vítali všichni, měli rádi Jugoslávce, ale já nemůžu říct ani dneska, že lidi nemají rádi Jugoslávce. Já, když jsem hledala tu práci, kterou teď mám, hlásila jsem se na inzerát, kde bylo dvě stě lidí. Šla jsem nějakou kličkou, zavolala jsem na sales a něco jsem chtěla, a s ředitelem rozhovor a dostala jsem se k němu. Já myslím, že slyšel, že jsem z té Jugoslávie, vůbec s tím neměl problém. Takže ve firmě, ve které dělám, je jedna cizinka a já, všichni jsou Češi, tři sta padesát lidí. A vůbec žádný problém nemám. Nikde. ANI TROŠKU! Vůbec! Já nemůžu říct. Ale to možná záleží, jak se chováte k těm lidem, že se to takhle vrací.“³⁹⁶

Všichni narátoři mluví plyně česky, i když přízvuk je stále slyšet, částečně zařazují do slovního projevu srbochorvatská slova a někdy mají problém se skloňováním či časováním, nicméně to nebrání jakkoli v porozumění. Narátoři mluvili také o postupném upadání vztahů s bývalými Jugoslávci, které postupně nahrazovaly vztahy s Čechy, což vypovídá o značné sociální integraci. Ke strukturální integraci docházelo během prvních měsíců pobytu a tento proces byl bezproblémový. O kulturní integraci vypovídá například fakt, že bydlí rozprostřeně, nikoli společně v jedné lokalitě: *„Když byla dcera malinká, když byla ve školce, tak říkala jsem ti, že jsme měli takovou tu větší komunitu, která se pak rozpadla.“³⁹⁷* O postupném navazování přátelství v rámci české komunity a o vesměs pozitivní zkušenosti s českou společností mluví i Boban Mirkovič: *„No, můžu říct, že jsem s tím životem tady já spokojenej. I jsem měl štěstí, že jsem vždycky potkal (smích) správný lidi, a tím pádem jsem si jako mohl udělat i lepší pozici při práci i v tom životě, že jsme tady potkali i kamarády, jak říkám, že máme tady spoustu kamarádů, jak v sousedství, tak v práci, a tak dále, [...] že celkem nemám žádný jako, [...] žádný námitky k tomu, že bych něco tady vytýkal Český republice.“³⁹⁸* Velmi pozitivně vzpomíná také na přijetí českou společností po příjezdu z Jugoslávie v roce 1994: *„Musím přiznat, že jsem byl mile překvapený, že nás přijali dobře. My jsme, jak říkám, byli v těch Pardubicích, ale my jsme byli na okraji Pardubic, nevím, zda to znáte, mezi Pardubicemi a Hradcem Královým je Staré hradiště [...] a tam jsme žili. A to je taková, jako předměstí, nebo vesnička, já nevím, co bych tomu řek, a tam to bylo v pohodě jako. To, tam jsme byli jako fakticky [...] ATRAKCE (smích). A pořád se všichni ptali: „A próóó? Proč se to stalo?“ Já říkám: „No, kdybych to věděl (smích), tak bych asi byl miliardářem jako.“ Jak to tak někdo může vědět, proč se stala válka, jako, já jsem to nezačal. Ani nechtěl.“³⁹⁹*

---

³⁹⁶ Rozhovor se Sandrou vedla Barbora Hamoudová, Praha 3.12.2021

³⁹⁷ Rozhovor s Janou Jovanović vedla Barbora Hamoudová, Praha 18.11.2021

³⁹⁸ Rozhovor s Bobanem Mirkovičem vedla Barbora Hamoudová, Praha 26.11.2021

³⁹⁹ Tamtéž

Připouští, že uvažovali s manželkou o emigraci jinam, nakonec se však rozhodli zůstat v České republice po přestěhování z Hradce do Prahy, a to z důvodu vyčerpanosti a náročnosti dalšího přesunu: „*No, takže jako upřímně: ano, uvažovali jsme, ale pak jsme to opustili, ten nápad, protože fakticky člověk, to je to stěhování z jednoho na druhé místo, je to strašné. A prostě jsme neměli sílu, a nechtěli jsme. Nebylo nám ani špatně. A pak, jak jsme se přestěhovali do Prahy, tak jsme viděli, že jsme udělali správnou věc.*“⁴⁰⁰ Proces integrace popisovala ze svého pohledu jako bezproblémový a v jistém smyslu také automatický i Sandra. Ačkoli by se dala považovat ze všech narátorů jako nejméně česky se identifikující, k procesu integrace přistupovala velmi racionálně: „*Tak víte co, na začátku jsme se potkávali s Čechy, za první, když najdeš bydlení, ten pan domácí nebo někdo, my jsme měli jenom dva. A vždycky jsme s nimi kamarádili, jako dobře vycházeli. [...] Já myslím, že slušné vychování tu a kdekoli jinde na světě je stejný. Bud' jsi takovej, nebo nejsi. Takže my jsme neměli problém ani na začátku, s nikým. Nikdy! Ani se sousedy [...] A ještě k tomu vychovávali jsme děti takhle, aby čím líp do té společnosti vešli. Jako aby věděly dva jazyky, chodily děti do těch jesliček, aby uměly česky ve třech letech, a už překládaly jakoby ve třech letech. Ne že by uměly stejně, ale že by uměly jazyk navíc, česky určitě, a ještě něco navíc, nějaký původ, který mají. A já nevím, ty Vánoce, když řeknu, někdo nechtěl slavit Vánoce, protože u nás se neslaví. Samozřejmě my jsme slavili, mně je to logické, říkám: „Budem mít toho Silvestra, kterého jsme my slavili, navíc, [...] ale míň než ostatní lidi kolem sebe nemůžu mít, to jako ne.“ Takže my jsme se tady nějak zapojili úplně automaticky.*“⁴⁰¹ Na otázku, zda měla Sandra nějaká očekávání při příjezdu do Prahy a poté, co se zde rozhodli zůstat, odpověděla konstatováním, že neměli přehnaná očekávání, nicméně že by na základě svého přístupu zřejmě uspěli i všude jinde: „*My jsme jenom chtěli žít v normálním životě. Mít byt, mít auto, zařídit ten byt, mít děti, žít normálně [...] A to máme, jo? Žijeme normálně, takhle bych to řekla. Já myslím, že my, když bysme šli do kteréhokoli státu, že by se chytli. Takhle to беру já. Takže jsme pracovitý a chytrý jako, takhle to já беру. A nejsme nostalgický moc! (smích) To je taky dobře!*“⁴⁰² Ex-Jugoslávčům se dle mnohých výzkumů daří velmi dobře nejen v České republice, ale i v ostatních zemích, kam emigrovali, což potvrdili i mí narátoři, kteří jsou s lidmi z jiných zemí ve styku: „*Většinou jsou, jsou úspěšní. I naše děti, jako jim se daří dobře! I co vidím jako třeba u těch kamarádů ve Švédsku, v Německu, v Americe, všichni se mají docela dobře.*“⁴⁰³

---

⁴⁰⁰ Rozhovor s Bobanem Mirkovičem vedla Barbora Hamoudová, Praha 26.11.2021

⁴⁰¹ Rozhovor se Sandrou vedla Barbora Hamoudová, Praha 3.12. 2021

⁴⁰² Tamtéž

⁴⁰³ Rozhovor s Janou Jovanovič vedla Barbora Hamoudová, Praha 18.11.2021

Velmi zajímavou informací byla výpověď Sandry o skutečnosti, že bosenští emigranti udržují pravidelné kontakty s původní jugoslávskou komunitou, i když žijí v různých státech. Tuto informaci sdělila v kontextu konstatování, že je pro ni Česká republika ideální zemí pobytu také z toho důvodu, že je považována za nejvíce ateistickou zemi světa: „*Víte, že když se potkáme, jako z toho města, odkud je manžel, oni se potkávají jednou ročně v nějakém městě v Evropě, z toho města Doboju. Zajímavý, [...] těch sto lidí, já jsem jenom snacha, tam jsem se provdala, nejsem odtamtud, ale jednou jsem na takový párty byla, deset, dvacet lidí kolem nás, tak jsem řekla, že MILUJU Českou republiku, že je jediný stát, ve kterém jsou lidi ateisti. A někdo z té skupiny řekl: „Pokud jste ateista, tak vám to vyhovuje.“ A to je přesně to. A mně to úplně vyhovuje! OPRAVDU.*“⁴⁰⁴ Dále zmínila pravidelná setkání například studentů vysoké školy, na která jezdí do Chorvatska, kde studovala, přičemž zdůraznila rozdíl mezi situací v České republice a v Chorvatsku v souvislosti s otázkou náboženství: „*Když dneska přijdu na nějaké setkání, já nevím, z vysoké školy, potkáváme se taky každých 5 let, tak já tam přijdu, tak se ptají, jak se mám, a já vždycky první co řeknu: „Žiju v svobodném státě, (smích) na rozdíl od vás!“ (smích) Jako takhle to беру já, protože opravdu tady je to tvoje osobní věc, věříš nebo nevěříš, co děláš, a tam je to první věc, na kterou se ptají.*“⁴⁰⁵

Roberto Novák po dotazu, zda lituje či nelituje, že se usadili a zůstali v Praze, popsal souhrnně situaci od 90. let až po současnost, přičemž z jeho odpovědi vyplývá přetrvávající vyjádření (ex)jugoslávské identity, kterou si tento narátor ponechal i přes české kořeny, ale zároveň i spokojenost se současným životem: „*Praha byla úplně jiná v roce 94, byla taková šedivá a zanedbaná. Bylo nám třiatdvacet, čtyřiatdvacet, když jsme sem přijeli, my jsme se s tou Prahou nějak [...] dá se říct, že došlo do nějaký synergie mezi námi, a jak jsme se i měnili my, vyvíjeli, tak i ta Praha vedle nás, nebo před našima očima. Takže ur-či-tě jsme rádi, že jsme tady, určitě jsme rádi, že žijeme v téhle společnosti. Samozřejmě nezapomínáme, kdo jsme, co jsme, odkad pocházíme, ale jsme tady strašně spokojený, a i vděční za to všechno, co jsme tady dosáhli, nebo co jsme uspěli tady i vybudovat.*“⁴⁰⁶ O integraci narátorů svědčí také výchova dětí, které se zde většinou narodily nebo přijely jako velmi malé. Všechny nicméně mluví oběma jazyky a spolu s rodiči navštěvují několikrát do roka Balkán, prarodiče a příbuzné. Dcera Jany Jovanovič a Bobana Mirkoviče přijela v roce 1994 jako půlroční miminko, nicméně i přesto, že se nenarodila v České republice, se identifikuje primárně jako Češka:

---

⁴⁰⁴ Rozhovor se Sandrou vedla Barbora Hamoudová, Praha 3.12.2021

⁴⁰⁵ Tamtéž

⁴⁰⁶ Rozhovor s Robertem Novákem vedla Barbora Hamoudová, Praha 3.11.2021

„No, víš, co ona říká? Ona když, ona ti studovala, teď, zítra má promoci na Karlově univerzitě, takže dostala magistra, a když se jí ptali, nebo ptají, jako to jméno takové že je zvláštní, tak ona říká: RODIČE jsou z Bosny! (smích) Jako já ne, rodiče jsou z Bosny! Takhle to řekne.“⁴⁰⁷

5.7 Důsledky války a reflexe současné situace na Balkáně

Po podepsání Daytonských dohod a oficiálním ukončení války se bývalé země federace začaly ubírat různými cestami vývoje, přičemž nejkomplicovanější situace je bezesporu v BaH, která je v současnosti oficiálně domovem tří konstitutivních národů: Bosňáků (což zahrnuje i Hercegovce) Srbů a Chorvatů. Na bosenskohercegovinské politické scéně však po celou dobu od ukončení války až do současnosti dominují nacionalisticky orientované politické strany a tento stát ve své novodobé poválečné historii neustále nachází v bludném kruhu, přičemž kořeny situace, ve které se BaH od konce války ocitla, musíme hledat v odlišných vizích jejího uspořádání.⁴⁰⁸ Země zůstává velmi silně segregovaná podle etnických linií, přičemž složitý politický systém, který vyplývá z Daytonské dohody, byl oficiálně navržen tak, aby zajistil ochranu a začlenění tří hlavních etnických skupin, nicméně v praxi brání politickým reformám a etnicita zůstává nejdominantnějším štěpením na politické scéně.⁴⁰⁹

Ondřej Vojtěchovský považuje situaci Bosny a Hercegoviny, která se stále nachází pod mezinárodním protektorátem, za neudržitelnou, neboť se ukazuje, že v okolních státech, kde je státoprávní situace vyřešena o něco lépe, jsou také lepší předpoklady pro ekonomický rozvoj.⁴¹⁰ Dle Vojtěchovského je situace především v té části Balkánu, kterému se říká západní, velmi špatná a nachází se v patové situaci, k čemuž přispívá především politika západního světa. Ačkoli nedávno všechny překvapila zpráva o možném obratu v politice USA ke kosovské otázce, není dle Vojtěchovského jisté, zda skutečně dojde k nějaké dohodě a bude dohodnuto přijatelné řešení pro obě zúčastněné strany. Podle tohoto autora projekt Jugoslávie neuspěl, je zničen a zůstala po něm prázdnota, která nebyla ničím nahrazena.⁴¹¹

---

⁴⁰⁷ Rozhovor s Janou Jovanovič vedla Barbora Hamoudová, Praha 18.11.2021

⁴⁰⁸ ŽÍLA, Ondřej. *Poločas rozpadu? Dvojí štěpení daytonské Bosny a Hercegoviny*. Porta Bakanica, VOL. 10, iss. 1-2, s. 5-20, 2018, ISSN 2570-5946, viz Úvod

Viz. např. Ministerstvo zahraniční věcí České republiky: Bosna a Hercegovina

⁴⁰⁹ DYRSTAD, Karin. *After ethnic civil war: Ethno-nationalism in the Western Balkans*. Department of Sociology and Political Science, Norwegian University of Science and Technology & Centre for the Study of Civil War, Peace Research Institute Oslo. 2012

⁴¹⁰ „Prospěšná je práce těch balkanistů, kteří narušují orientalistické a balkanistické stereotypy“. Rozhovor s Ondřejem Vojtěchovským. Porta Bakanica. 2018, roč. X, č. 1–2, s. 74–77.

⁴¹¹ „Jugonostalgie je příznakem krize.“ S Ondřejem Vojtěchovským o Titově Jugoslávii a dnešním Balkánu. A2, 2019, roč. XV, č. 17, s. 20–21

Všechny státy bývalé Jugoslávie se v současnosti potýkají s masovým odchodem svých obyvatel do zahraničí.⁴¹² Pracovní migrace byla v tomto regionu Evropy běžným jevem, ze Srbska, z Chorvatska, z BaH či Makedonie dnes však odchází především mladá a vzdělaná generace, což pro tyto země představuje velkou ztrátu. Stejně jako dříve udržují tito emigranti kontakt se svou vlastí a posílají rodinám část svých výdělků, avšak pozice zemí bývalé Jugoslávie v migračních procesech je v současnosti jednostranná, neboť se z této oblasti lidé pouze stěhují a díky nižší porodnosti už také nedochází k dorovnání stavu. Dokonce i Kosovo prochází velkými změnami, protože rodiny s více dětmi už nejsou tak obvyklé jako před patnácti či dvaceti lety.⁴¹³

Téma poválečné situace na Balkáně bylo oblastí, kde se výpovědi narátorů shodovaly v nejvyšší možné míře. O odlivu (především vzdělaných) lidí, kulturním úpadku společnosti a stále se zhoršující situaci se zmínila například Jana Jovanovič: „*No strašně! Strašně se Bosna změnila! Bohužel, změnila se a jde to jakoby ne k lepšímu, ale k horšímu. Protože nakonec vyplavalo to všechno nejhorší na povrch. Kdo uměl něco, kdo jako byl dobrý v něčem, ten odjel. Takže to, co zůstalo, to je hrozné. Zdravotní péče, školství. VŠECHNO se změnilo! Všechno.*“⁴¹⁴ Popsala také úpadek společnosti a sociálních vztahů, který je toho důsledkem: „*Já tam přijedu a všechno mi leze na nervy! První den ok, druhý den už jdu do obchodu [...] a všechno se změnilo! Etnicky pak vidíš, že tam jsou ty, takový [...] primitivové, co neumí jako ani pozdravit, ani mluvit normálně! Do obchodu přijdeš a on ti řekne: ČAU! No [...] to [...] Rozumíš? Ani DOBRÝ DEN ti neřekne! Takový primitivní prostředí je to teď. A pak už druhý, třetí den mně to všechno leze na nervy. Najíš se, jestli někdo má rád ty čevapčiči a to, tak se najíš, půjdeš tam do nějakých míst, co máš jakoby rád a podíváš se, je to krásné, ale jako tam nemůžeš žít!*“⁴¹⁵ V další části odpovědi zhodnotila velmi špatnou ekonomickou situaci, odliv mladých lidí z Bosny a pozastavila se nad tím, z čeho místní lidé vlastně žijí: „*Tam nic nemají! Tam je nezaměstnanost, prostě já nevím, 30 % určitě. Tam mladí lidé odjíždějí, jako ta Bosna teď nemá ani 3 miliony obyvatel! Z Chorvatska odjíždějí do Irska a tak dále. Myslím, že tam jenom by člověk měl podnikat něco, co má dělat jako? Víš, co tam dělají? To je zajímavý. Každý druhý si otevírá kafe bar nebo butik s oblečením. A to frčí, To jako by ještě že jim vydělává. Kavárny jsou plné! Ale nevíš, z čeho ten národ žije! Ale kavárny jsou plné!*“⁴¹⁶

---

⁴¹² Viz například: Balkaninsight: „*Bosnia powerless to halt demographic decline.*“ Tim Judah, November 21, 2019

⁴¹³ „*Jugonostalgie je příznakem krize.*“ S Ondřejem Vojtěchovským o Titově Jugoslávii a dnešním Balkánu. *A2*, 2019, roč. XV, č. 17, s. 20–21

⁴¹⁴ Rozhovor s Janou Jovanovič vedla Barbora Hamoudová, Praha 18.11.2021

⁴¹⁵ Tamtéž

⁴¹⁶ Tamtéž

Dle dostupných výzkumů institutu v Oslu byl před válkou v Jugoslávii etnonacionalismus slabý ve většině republik, zejména v Bosně. Multietnická BaH však prošla během pouhých několika let radikální změnou z velmi liberální na relativně nacionalistickou. Stejná změna, ale v menší míře, nastala v Chorvatsku. Tyto změny nesouvisí pouze s občanskou válkou, bez zmínky o nedávném konfliktu je však těžké pochopit dnešní komplikované mezietnické vztahy na západním Balkáně.⁴¹⁷ O rozmachu a šíření nacionalismu mluvili narátoři velmi shodně a vinu ve všech případech připisovali vedoucím státním činitelům. Narátor Boban Mirkovič zároveň poukazuje na manipulovatelnost lidí a stále je přesvědčen, že sjednocená Jugoslávie byla pro balkánské národy správná cesta: „*Tak když byla ta válka, tak se nastolil ten nacionalismus. Takže na jednu stranu Muslimové začali říkat: „No tohle je muslimsko“, Srbové: „Tak tohle je Srbsko“ a Chorvati začali prostě taky [...] A tak říkají: „My jsme Muslimové a musíme se bát těch Srbů“, neříkám všichni, ale říkám, že TI VŮDCI říkají, že prostě my vás musíme chránit před Chorvaty a Srby, Srbové říkají: „My vás musíme chránit před Muslimy a Chorvaty“, a Chorvati to říkají z té své třetí strany, že jsou Muslimové a Srbové ti špatní a oni jsou správný. No, tohle je použitá jenom věta, aby se udrželi u toho svého koryta. To je moje myšlení jako. Ale BOHUŽEL to trvá už, kdy ta válka skončila, v roce 95? Takže to už je dvacet šest let? A stále ti samí nacionalisti jsou, ne ti samí, ale ty samý nacionální strany jsou hlavně v té Bosně. A prostě je to fakticky i známka toho národa, jak může volit pořád ty [...] Jak může být tak tupej a být omezenej a volit někoho, kdo fakticky zastupuje jenom jeden národ. Jako já prostě věřím, že multikulturní je ta správná cesta.*“⁴¹⁸ Stejný názor vyjádřila i jeho manželka Jana Jovanovič, která také zmínila udržování mezietnické nenávisti na základě neustálého připomínání minulých křivd. Na základě stavu zmanipulované a rozvrácené společnosti připouští i možnost dalšího válečného konfliktu: „*Ale oni vlastně podle mě ty vládnoucí struktury jako ještě víc podporují ten nacionalismus a pořád připomínají, jak jsem ti říkala, tu druhou světovou válku a to. Kvůli tomu, že oni z toho prosperují. Ale jakoby oni samotní možná vůbec nejsou nacionalisti. To není vůbec o tom, že se oni tak cítí uvnitř. To je JENOM o tom, aby byla moc. A teď jakoby [...] NÁROD jakoby [...] STRAŠNÝ! Jako když čteš třeba na internetu takové komentáře, jak se mezi sebou hádají, jak jako si nadávají, tak ty vidíš, že to ještě žije! Ted' zase mluví o nějaké válce, že je možné, že bude ta válka!!*“⁴¹⁹

---

⁴¹⁷ DYRSTAD, Karin. *After ethnic civil war: Ethno-nationalism in the Western Balkans*. Department of Sociology and Political Science, Norwegian University of Science and Technology (NTNU) & Centre for the Study of Civil War, Peace Research Institute Oslo. 2012

⁴¹⁸ Rozhovor s Bobanem Mirkovičem vedla Barbora Hamoudová, Praha 26.11.2021

⁴¹⁹ Rozhovor s Janou Jovanovič vedla Barbora Hamoudová, Praha 18.11.2021

Současné vůdce a jejich legitimitu zpochybnila tato narátorka také konstatováním o jejich komunistické minulosti a ziskuchtivosti: „*Ti, co bývali v komunistické straně (ztišeným hlasem), a velký komunisti, co jásalí, že jsou, tak teď jsou velký nacionalisti! Ti lidé, to je jeden zvláštní druh lidí, který jenom mění kabát! Jak je to zapotřebí, aby mu bylo dobře. Takže tak. Rozumíš? Jenom ucítili příležitost, že zbohatnou!*“⁴²⁰ O atmosféře v chorvatské společnosti a její homogenizaci dle etnicity a jazyka (což platí o všech státech) se vyjádřila také Sandra: „*Mě berou jako exota asi, jako takhle mě berou. Po válce, když jsme byli někde, když jsem přišla do toho města a šli jsme ven, tak jelikož bydlím s manželem, který je z Bosny, tak můj slovník se vyměnil, není to úplně ten chorvatský, jak má být, tak řekli: „Nemluv hlasitě!“, protože jsem hlasitá, aby někdo neslyšel, a aby neměli potíže. I tohle jsem slyšela.*“⁴²¹

Jako další významný jev, pojící se s nacionalismem a etnickým původem, zmiňovali narátoři enormní nárůst religiozity. Dle mnoha výzkumů se religiozita statisticky jeví v souvislosti se situací v post-jugoslávských zemích jako velmi významná a existuje přímá korelace mezi mírou religiozity a silou etnické identity, takže je velmi pravděpodobné, že se religiozita a etnonacionalismus vzájemně podporují a posilují.⁴²² Sandra se několikrát během rozhovoru prohlásila za ateistku a současnou situaci na Balkáně nese tedy velmi těžce. V některých pasážích opět podvědomě ztišovala intonaci, ačkoli prohlašovala, že se svými názory ohledně tohoto problému běžně netají. Nicméně tato odpověď je v určitém rozporu s jejími vzpomínkami na mládí, kdy mluvila o možnosti svateb v kostele a o navštěvování vánočních mší: „*Dřív lidi nebyli věřící, když jsem já studovala, moje kamarádky, co já znám, a po čase se braly a vidíš fotku z kostela. A já říkám: „Jaký kostel? Odkud kostel?“ A oni říkají: „Všichni čekají tu fotku z kostela, tak tam jdeš, jo?“ A dneska už všichni mají pokřtěný děti a různý nějaký věci, který v církvi dělají [...] a všichni jsou katolíci. Úplně! Tam to dřív se nemohlo, teď se musí! Takhle bych to řekla. Konkrétně v Chorvatsku. A Bosna ještě HORŠÍ situace! Tam zase myslím, čím mají míň peněz, že arabský státy otevírají v Sarajevu školy, gymnázia, do kterých dávají nejlepší učitele, a větší plat, a potom ty rodiče ty děti dají tam, jako že myslí, že se [...] nebo opravdu se naučí i arabsky, i anglicky a nevím co, ale po dvaceti letech ty děti už neznají druhou národnost a úplně jsou věřící jednoznačně to, co jsou. A hotovo. A to se mi nelíbí. (velmi tiše) Myslím, že v Srbsku je to stejné.*“⁴²³

---

⁴²⁰ Rozhovor s Janou Jovanović vedla Barbora Hamoudová, Praha 18.11.2021

⁴²¹ Rozhovor se Sandrou vedla Barbora Hamoudová, Praha 3.12.2021

⁴²² DYRSTAD, Karin. *After ethnic civil war: Ethno-nationalism in the Western Balkans*. Department of Sociology and Political Science, Norwegian University of Science and Technology (NTNU) & Centre for the Study of Civil War, Peace Research Institute Oslo. 2012

⁴²³ Rozhovor se Sandrou vedla Barbora Hamoudová, Praha 3.12.2021

Sandra také popsala bytostné rozdíly mezi její generací Bosňanů a mezi současnými mladými lidmi: „...dcera od našich známých tady studuje v Praze, z Bosny. Jí, když se cizinec zeptá, z kterého státu je, ona řekne, že je z Bosny, že je muslimka, a že jsou všichni hodně věřící. A já jsem potom přemýšlela, ona má pravdu. Dneska je to tak. Ta holka to řekne někomu, já bych to neřekla. Já bych řekla, že my jsme ateisti dole. Jako ale v mý době byli ateisti, dneska už nejsou. Nebo jich je velice málo.“⁴²⁴ O nutnosti osobní identifikace po etnické i náboženské stránce se zmínila i Jana Jovanovič: „Mohl jsi říct normálně, jako to je národnost jugoslávská. Protože bylo hodně dětí z těch míchaných manželství a oni si jako by vždycky říkali Jugoslávci, že jsou. A jak to teď mají, to teda nevím. Protože MUSÍ SE, myslím, že se musí deklarovat, co jsi. Jestli řekneš, že jsi Bosňan, tak to je automaticky, že jsi muslim. Jsem tak RÁDA, že tam NEJSEM, NEMÁŠ TUŠENÍ!“⁴²⁵ Náboženství a radikalizace všech třech církví byla téměř ústředním tématem rozhovoru s Robertem Novákem, který v této souvislosti velmi otevřeně vyjadřoval své názory ohledně zneužívání náboženství k manipulaci a ovládnutí lidí především církevními představiteli, kteří se v rámci expanze snaží ovládnout i vládní struktury, se kterými nicméně v základním principu spolupracují. Jeho narativ ve velké míře potvrzuje Huntingtonovu teorii o střetu civilizací, v níž autor predikuje rozdělení světa na tzv. kulturní celky na základě vyznání: „Zase říkám, že všechno tohle můžeme shrnout pod jedno: A to je náboženství! PLUS k tomu, když to náboženství hraje takovou roli a vychází zase z toho strachu, to je akce nějaká, a pak je reakce. Někdo vám hrozí, to je akce, pak vy máte reakci. Jaká je reakce na to, že někdo vám něčím hrozí? Samozřejmě vy se zpevníte a pak čekáte, jestli zaútočí, a vy jste připravený udeřit! V tomto smyslu i ti církevní to zneužívají. Oni mají expanzi, oni chtějí [...] Ta církev jako instituce má tendenci pak MANIPULOVAT, jít dál! Neřešit jenom náboženský otázky, ale už se začíná plést HLUBOCE do politiky! Jo? Hluboce do politiky! Třeba katolická církev v Chorvatsku. Byly fáze, když to byla pomalu Chile. To byl stát generálů a farářů! Který řídili ten stát. Jo? Třeba ta pravoslavná SRBSKÁ církev, ta expanze, ta je prostě ve strašném náletu, jo? Řeší, kdo kde bude mít svoji církev. Třeba teď ta Černá Hora chce mít nějakou svoji samostatnost. Neexistuje! Vy máte srbskou církev, jste pravoslavní! ALE nejenom tohle! Dokonce tím, jak jsme vám určili církev, vy vlastně ani nejste národ, vy jste vlastně všichni Srbové! Protože to jsou NESKUTEČNÝ věci, co si pak ta církev a náboženství dovoluje. O islámu nemusím ani mluvit!“⁴²⁶

---

⁴²⁴ Rozhovor se Sandrou vedla Barbora Hamoudová, Praha 3.12.2021

⁴²⁵ Rozhovor s Janou Jovanovič vedla Barbora Hamoudová, Praha 18.11.2021

⁴²⁶ Rozhovor s Robertem Novákem vedla Barbora Hamoudová, Praha 3.11.2021

Na základě této skutečnosti rozdělení států na náboženské celky vylučuje možnost změny situace a zmiňuje existenci diskusí o možném znovusjednocení. Jako bosenský Chorvat také projevuje nesouhlas ohledně bosenské islamizace: „*To jsou úplně rozlišný pohledy na svět! Takže kdokoliv říká dneska, že by to šlo, tak my jdeme jinýma cestami teď. Vy máte v Sarajevu obrovský počet lidí i zahalených holek, islám tam začíná jakoby být podstatný, podstatnou roli mít v tomto státě, v Bosně a Hercegovině. Vy letíte letadlem do Bosny a Hercegoviny, ale vepřový tam nedostanete. Já jsem se zeptal na ČSA: „Proč“ A oni říkali: „Vždyť my letíme do islámského státu!“ Takže letuška ČSA považuje Sarajevo za hlavní město islámského státu! Což je Bosna a Hercegovina! Kdo by nám to mohl říct třeba dvacet, třicet let zpátky? Že Bosnu (smích) bude někdo už považovat za islámský stát, což ona vlastně svým způsobem i JE!*“⁴²⁷ Rozdělení Balkánu v současnosti zdůvodňuje střetem zájmů větších mocenských celků, pod které v současnosti jednotlivé státy spadají: „*My jsme vlastně i v zóně, kde se ty ZÁJMY rozdělují! My jsme v zóně, kde prostě máte Srbsko, které to ve většině případů bude tahat k tomu Rusku. Máte západ, Chorvatsko a Slovinsko, které VŽDYCKY bude spíš inklinovat k západu a k Americe. Takže my jsme PŘESNĚ v téhle zóně, kde prostě ty zájmy se střetávají. Což je i dneska vidět! Chorvatsko je členem Evropské unie, v NATO, plnohodnotným členem, naše děti prostě chodí na Erasmy, exkurze, tadyhle je plno dětí chorvatských, který můžou cestovat, kam chtějí. Mimochodem spousta nás Chorvatů z Hercegoviny jsme členové Evropské unie, protože my máme chorvatský pasy.*“⁴²⁸ Tento narátor zmínil mimo mnoha historických souvislostí také genetickou promíchanost Balkánu. Lidé v minulosti z mnoha důvodů konvertovali k různým konfesím a členové jedné původní rozvětvené rodiny tam tedy mohou bydlet v různých částech bývalé federace či Bosny a být různého vyznání, ačkoli genetické výzkumy prokázali přímou příbuznost. Tato ale v současnosti nehraje žádnou roli, primární je identifikace s konkrétním náboženstvím, jehož rozdělovací společenskou úlohu narátor opakovaně zdůrazňoval: „*Bosňák, který je bratr Chorvatů podle krve, se identifikuje NEJENOM s Erdodanem, ale on je schopný se identifikovat třeba i s nějakými egyptskými muslimy, že jsou mu bližší, když mají úplně jinou, [...] to je jiná rasa, než aby byl blízký svému bratru. To jsou neuvěřitelné věci. Ale podívejte se, to, co je ještě horší, nejenom, že mu je bližší, ale on je SCHOPNÝ i HODNOTY zanedbávat, který jsou naše společný. To je rodina, to je to, že se snažíme žít ve svobodě pro ty svoje děti, zabezpečit nějaké bezpečí.*“⁴²⁹

---

⁴²⁷ Rozhovor s Robertem Novákem vedla Barbora Hamoudová, Praha 3.11.2012

⁴²⁸ Tamtéž

⁴²⁹ Tamtéž

Roberto Novák ve shodě s předchozími úryvky této kapitoly popisoval neschopnost současných obyvatel Bosny vzepřít se šířené nacionální propagandě a sesadit v rámci demokratického zřízení vůdce a strany, kteří tento směr prosazují. Jeho popis situace na etnicky smíšené vesnici u rozděleného Mostaru je na nejvyšší možnou míru vykreslující ústní sdělení, dokládající nejen snahu lidí o mírové soužití v konkrétním mikroprostoru, ale zároveň i sílu mediálního šíření mezietnické nenávisti: „... tam jsou i Chorvaté, i muslimové, je to vesnice u Mostaru. Zajímavé je, že třeba oni mezi sebou si strašně rozumějí. Oni si HLADÍ jeden druhého ve smyslu, aby ho neurazil, obzvlášť v tom náboženským smyslu, strašně se respektují, jedni druhým volají, když jsou nějaký náboženský svátky, jedni druhým přejí. Ale to, co je strašně zajímavý [...] Stejně tak, jak jsou SCHOPNÍ být tolerantní, SENZIBILNÍ a SENZITIVNÍ vůči těm svým sousedům, tak STEJNĚ TAK jsou schopní se dívat na zprávy, ve kterých uslyšíte ze všech možných zdrojů takový SPROSTOTY vůči tomu druhému, takový nehorázný způsoby nadávání, nejistoty, NEPŘÁTELSTVÍ vůči tomu druhému národu, že si pak člověk řekne: „Je toto možné? Že ten SAMÝ člověk se svým sousedem vychází, a může vycházet dobře, že je SCHOPNÝ SE DÍVAT na tyhle zprávy!?“ Ale to, co je ještě nejhorší ze všeho je to neříct! Přece jenom ten představitel nadává takovým sprostým způsobem na toho vlastně jeho SOUSEDA, že NENÍ ten člověk, třeba i moji rodiče, není schopný říct: „Počkejte, přece jenom NEMŮŽEŠ takhle mluvit! O mém sousedovi! Vždyť on není tak špatný!“ Naopak. Ty lidi z nějakého strachu dokonce, když skončí to kafe s těmi sousedy, kouká na tu televizi a začne FANDIT! Ze STRACHU asi? Tomu svému představiteli. I když ve skutečnosti to není cesta, která vede k nějaký soudržnosti. K nějaký, k nějakému společnému životu. Nevím, jestli chápete, co chci říct. To je NĚCO NEUVĚŘITELNÉHO, že ta nějaká politická dospělost tam absolutně neexistuje. Lidi jsou úplně dezorientovaný, oni nechápou, co znamená mít politického představitele, co znamená mít FUNKCI politika, který zastupuje názory těch lidí. Naši lidi nejsou ani schopný, a to je nejhorší, neumějí pochopit, jak FUNGUJE demokracie. Že vlastně to není nic jiného, než aby ten systém zabezpečil to, aby oni s tím sousedem měli ještě lepší vztah! Všechno je nějaká, všude probíhá nějaká taková tichá válka. Lidi nemají jistoty. Nemají. Bojí se prostě. Jsou zmanipulovaní! A v tomto je Balkán zajímavý. Já si někdy ŘÍKÁM (smích), že je otázka, jestli si my i zasloužíme právě tu nějakou demokracii. A PROTO říkám, že ta doba byla dobrá, protože ta REPRESSE, která tam byla, byla taková, jaká byla. A v tomto smyslu a ve spoustě věcí byla dobrá. že potlačila právě tyhle nejistoty, který tam v lidech jsou.“⁴³⁰

---

⁴³⁰ Rozhovor s Robertem Novákem vedla Barbora Hamoudová, Praha 3.11.2021

V důsledku občanské války docházelo ve velké míře k emigraci a vysídlování obyvatelstva. V roce 1993 byl počet vnitřně vysídlených osob Jugoslávie kolem 1,6 milionů, počet uprchlíků dosáhl 900 tisíc, do roku 2005 se tento počet snižoval. V důsledku kosovské krize v roce 1999 zaznamenali největší vysídlení obyvatelstva Srbsko a Černá Hora. Do té doby vedla v počtu vnitřně vysídlených osob a uprchlíků BaH, na kterou připadlo 70 %. Chorvatsko mělo v době vrcholu válečných konfliktů dvakrát méně vysídlených osob než Bosna. V roce 1993 bylo v Chorvatsku celkově vysídlených kolem 640 tisíc (z toho 350 000 vnitřně vysídlených a 290 000 uprchlíků).⁴³¹

Banja Luka byla jedním z nejzasáženějších měst v BaH. Mnoho nesrbského obyvatelstva se bylo nuceno vystěhovat a město zažilo příliv vysídlených etnických Srbů z jiných částí Jugoslávie: „*V Banja Luce já nevím, kolik bylo, třeba třicet procent bylo Bosňanů? Tak to je možná teď 10 %? 5, 6 %. Etnicky se mapa Bosny a Hercegoviny změnila. Totálně. Takže já mám několik příbuzných, který ze Sarajeva se přestěhovali do Banja Luky, vyměnili byty! To bylo organizované, dokonce byly agentury, který na tom vydělávaly. Takže ten, co byl z muslimské části Sarajeva jel do Banja Luky, vyměnil byt za Sarajevo, takže někteří po dobrém, a kdo nechtěl, tak ho jako takhle jakoby [...] vystěhovávali. Zastrášovali a tak, než sám se pak rozhodl odejít. Co mu zbývalo!*“⁴³² Důsledky těchto migrací a emigrací byly devastující především pro Bosňany, ať už přišli o blízké či vzdálenější příbuzné, o sousedy nebo přátele: „*Takže teď v Bosně mám jenom jednoho strejdu, protože můj otec měl pět bratrů, bylo jich šest bratrů a sestra, a během války všichni odcestovali někam jinam. Někdo šel do Švédska, někdo do Rakouska, někdo do Chorvatska, někdo do Německa, a tak dále. Takže teď momentálně mám jenom jednoho strejdu v Sarajevu, a zbytek rodiny je všude ve světě. Což je špatná věc z té války.*“⁴³³ Předválečnou velmi tradiční soudržnost širších rodin a časté společné kontakty i společné bydlení vykreslil narátor ve vzpomínkách takto: „*Táta a maminka, oni postavili řekněme chalupu, to byl spíš barák třípatrový někde jako mimo město, a chtěli se tam přestěhovat a žít po celou dobu toho důchodu. A prostě jak táta měl velkou rodinu a oni byli fakticky vázaný strašně, viděli se denně, a teď, jak začala válka, všichni se rozběhli do světa a tohle fakticky způsobilo jako smutek u mnohých z mých příbuzných. Protože oni prostě byli nastavení jedni na druhý. A prostě pro ně to byla pohroma.*“⁴³⁴

---

⁴³¹ ČAJIĆ, Sanina. *Imigrace uprchlíků původem z bývalé Jugoslávie do Prahy a jejich integrace do společnosti*. Bakalářská práce, Praha: Univerzita Karlova, Fakulta sociálních věd, Institut mezinárodních studií. 2020

⁴³² Rozhovor s Janou Jovanović vedla Barbora Hamoudová, Praha 18.11.2021

⁴³³ Rozhovor s Bobanem Mirkovičem vedla Barbora Hamoudová, Praha 26.11.2021

⁴³⁴ Tamtéž

Situace všech narátorů byla velmi obdobná. Sandra vzpomínala, jak byla pro ni zpočátku situace bez rodiny těžká: „*Takže bráchu mám v Holandsku, já jsem tu a máma je v Chorvatsku. A nějak to беру. Na začátku to bylo těžký, že jsme se odstěhovali. Vždycky, když jsem psala dopis a dostala jsem ho, tak jsem plakala. Po roce, po dvou jsem to nějak pochopila, že, že je lepší se mít dobře někde daleko než špatně blízko.*“⁴³⁵ Odloučení od rodičů, kteří se rozhodli zůstat na Balkáně, bylo pro narátory jedním z největších poválečných traumat. Všichni za nimi nicméně jezdili co nejčastěji, a stejně tak je rodiče často navštěvovali v Praze. Narátoři neznali mnoho případů, kdy lidé z generace jejich rodičů emigrovali mimo území Balkánu, většinou se usadili v některé z bývalých republik a zůstali tam většinou i v případě, že žili sami.

5.8 Transnacionalismus

Teoretický koncept transnacionalismu vznikl v osmdesátých letech minulého století poté, co se pozornost vědců začala soustřeďovat na téma globalizace.⁴³⁶ Transnacionální výzkum je od svých počátků spjatý především se studiem migrace, neboť se zabývá studiem vazeb migrantů na země původu na různých úrovních. Tento výzkum byl zároveň využit v kombinaci s revitalizovaným konceptem diaspory,⁴³⁷ následně byl přenesen i na studium deterritorializovaných skupinových identit⁴³⁸ a využit ke studiu etnografie každodenní praxe imigrantů.⁴³⁹ Velká vlna migrace se spustila především na přelomu minulého a tohoto století, kdy nestabilní politická situace v mnoha regionech světa vyvolala masivní pohyby uprchlíků, kteří i nadále přináležejí v řadě ohledů k místům, odkud uprchli. K zemi svého původu stále udržují vztah, ale zároveň vytvářejí i vazby v nové zemi.⁴⁴⁰ Transnacionalismus lze definovat jako vazby mezi lidmi, institucemi a státy, překračující hranice národních států.⁴⁴¹ Vazby vůči státům původu se i přes velké vzdálenosti prohlubují především díky existenci moderních komunikačních technologií. Transnacionální rodiny definuje to, že žijí nějaký nebo veškerý čas oddělně, ale zároveň vytvářejí určitou formu kolektivní péče a jednoty.⁴⁴²

---

⁴³⁵ Rozhovor se Sandrou vedla Barbora Hamoudová, Praha 3.12.2011

⁴³⁶ KEARNEY, M. 1995. *The Local and the Global: The Anthropology of Globalization and Transnationalism*. Annual Review of Anthropology 24:547-565.1995 (in HENIG, 2007)

⁴³⁷ CLIFFORD, J. *Routes. Travel and Translation in the Late Twentieth Century*. Cambridge: Harvard University Press. pp. 244-277. 1997 (in HENIG, 2007)

⁴³⁸ APPADURAI, Arjun. *Modernity at Large. Cultural Dimensions of Globalization*. Minneapolis: University of Minnesota Press. 1996 (in HENIG, 2007)

⁴³⁹ HENIG, David. *Transnacionalismus*. University of Durham. AntropoWEBZIN 2-3/2007

⁴⁴⁰ JANSKÁ, E., PAUKNEROVÁ, K., KOROPECKÁ, M. (2017): *Transnational Behaviour of Ukrainian Remitting Migrants*. Tijdschrift voor Economische en Sociale Geografie, 5, 108, 656–668. (in HENIG, 2007)

⁴⁴¹ VERTOVEC, S. „*Conceiving and researching transnationalism*“, Ethnic and Racial Studies, 22/2, 1999 (in Čajič, 2020)

⁴⁴² BRYCESON, D. F.; VUORELA, U. "Transnational Families in the Twenty-First Century," in *The Transnational Family*. New European Frontiers and Global Networks. Oxford: Berg. 2002 (in HENIG, 2007)

Tato rodina je základní jednotkou analýzy, skrze níž můžeme analyzovat transnacionální síť a proces globalizace „zespodu“, z pohledu konkrétních aktérů.⁴⁴³ Vztah k zemím bývalé Jugoslávie, ale i k zaniklé Jugoslávii se u narátorů projevoval skrze několik činností či postojů. Mnozí tam stále mají rodinu či přátele a všichni pravidelně cestují do některé ze zemí, nejedná se ale o časté návštěvy, pouze dvakrát až čtyřikrát do roka, což odpovídá poměrně nízké transnacionální mobilitě.⁴⁴⁴ Udržování rodinných vazeb, ať už žijí členové rodin ve dvou zemích či více, není zase až tak překvapivé. Velmi zajímavým zjištěním bylo však přetrvávání přátelských vazeb, a to nejen mezi ex-Jugoslávci kteří emigrovali, ale také mezi emigranty a těmi, kteří zůstali. Banja Luka se během války i po ní stala většinou srbským městem, o čemž hovořila Jana Jovanovič. Velmi zajímavá je v tomto kontextu výpověď jejího manžela (Muslima), o návštěvách tohoto města a přetrvávání přátelských vazeb, které zůstaly zachovány. Na dotaz, jestli má doposud nějaké přátele z dětství a mládí, reagoval velmi nadšeně a s určitým příděchem nostalgie: „*No to víte že jo! To víte že jo. To mám! Jakmile se vrátím tam, když navštívujeme Baňa Luku, tak já mám kamarády i ze střední školy, z fakulty, sejdeme se a pokecáme, to je všechno jako v pohodě. Žádný problém jako. To samozřejmě že mám, protože já říkám, že člověk si může v tom životě, když se někam přestěhuje, může si všechno začít od začátku. Jenom to přátelství, to nejde! My můžeme být nějaký kamarádi, ale chybí nám to ze základní školy, nebo ze střední školy, protože to je to nejlepší kamarádství. Takže prostě je to jinak, než když člověk žije v prostředí, ve kterém nevyrostal. No samozřejmě i tady mám skvělé kamarády, ale jak říkám, chybí tam ještě i ta hlubší vazba od těch škol a od narození samozřejmě. Takže tak. Takže když já půjdu do Bosny, tak samozřejmě, když se setkávám s kamarády, promluvíme si o všem možným.*“⁴⁴⁵ Jeho manželka zmiňovala své přátele, kteří emigrovali do Spojených států, Holandska a podobně. O již zmiňovaném odlivu vzdělaných lidí z Bosny svědčí její výpověď, týkající se počtu přátel, kteří v Banja Luce zůstali: „*No. Jezdím často. Často. Ale víš co, i tam už nejsou lidi, jak bývali. Já, když se dívám na fotografii z gymnázia, z nás jako nevím, 25 tam je na fotce? Tak možná 5 zůstalo v Banja Luce! Takže nemáš ani s kým se kamarádit tam, mám 2 kamarádky, pardon, 3, tak se sejdeme, když přijedu, a občas, jestli se povede, že někdo, kdo je venku, v zahraničí, tak jestli se povede, že taky jako by v tu chvíli je tam, tak se sejdeme, ale nikdo z nich jako se neplánuje vrátit.*“⁴⁴⁶

---

⁴⁴³ BRYCESON, D. F.; VUORELA, U. "Transnational Families in the Twenty-First Century," in *The Transnational Family. New European Frontiers and Global Networks*. Oxford: Berg, 2002 (in HENIG, 2007)

⁴⁴⁴ DAHINDEN, J. *The dynamics of migrants' transnational formations: between mobility and locality*. In: Bauböck, R., Faist, T. (eds.): *Transnationalism and Diaspora. Concept, Theories and Methods*. Amsterdam Press, Amsterdam, 29–41.2011

⁴⁴⁵ Rozhovor s Bobanem Mirkovičem vedla Barbora Hamoudová, Praha 26.11.2021

⁴⁴⁶ Rozhovor s Janou Jovanovič vedla Barbora Hamoudová, Praha 18.11.2021

Plány emigrantů na návrat spolu s případným vlastnictvím nemovitostí je v souvislosti studia transnacionalismu také důležitým a častým fenoménem. Ve většině případů ohledně možného návratu narátoři reagovali záporně, určitý částečný návrat v období penze někteří připouštěli. V kontextu velmi nestabilní politické situace a na základě vlastních válečných zkušeností narátorka připustila cokoli: „*No tak možná, ale spíš do Istrie, takhle někde tam. Do Chorvatska k moři. Jestli je to reálný. Možná. Ale jako být třeba půl roku tam, kvůli klimatu. Co máš tady dělat celý rok, víš, když už jsi v důchodu. Ale do Banja Luky myslím, že né. Ne. Jenomže nikdy neříkej nikdy. Nikdy se nic neví! Třeba budu utíkat do Banja Luky!*“⁴⁴⁷ (smích) Její manžel nepřipustil možný návrat naopak ani v nejmenší možné míře: „*NE! To nikdy. To mě nikdy nenapadlo. To jsem hned věděl, jak jsme se odstěhovali, že se tam už vracet můžeme jenom jako turisti. Jako návštěvníci. Prostě to není už prostředí, ve kterém jsem žil své mládí, studentský život a tak dále. To už není ono. To je něco úplně jiného. To je pro mě úplně cizí stát. I když máme občanství bosenské, ale prostě to. I ČESKÉ samozřejmě, ale jako prostě je to pro mě jiný stát. Prostě tady jsem doma, dole jsme na návštěvě.*“⁴⁴⁸ Negativně na otázku možnosti úplného návratu reagovala i Sandra. Ačkoli žili po válce tři roky díky manželově práci v Chorvatsku, vrátili se zpět do Prahy, nicméně také připouští možnost pobývat tam částečně v důchodu. Stejně jako Jana Jovanovič ale Sandra připustila možnost změny celkové situace a názoru: „*My jsme byli tři roky v tom Splitu, manžel byl poslán pracovně, bylo to pro nás hezký, ale cítíme se v Praze líp. Vůbec o tom nepřemýšlíme. Možná v důchodu nějaký byt u moře, být chvílku dole a chvílku tu, ale vždycky zůstaneme v Praze. Já myslím, že se nevrátíme sto pro. JAKO NIKDY neříkej nikdy, to člověk neví, ale nepočítáme s tím.*“⁴⁴⁹ Naopak narátor, pocházející z nejkomplicovanější oblasti, který má zároveň částečně český původ, se ukázal jako nejméně smířený s emigrací a jeho plány vrátit se jednou zpět provázely celé období jejich pobytu v Praze. Na otázku, zda uvažovali s manželkou o návratu, odpověděl: „*Vždycky! Furt o tom uvažujeme! Já tam mám pěkné zázemí, máme kde bydlet, já jsem ještě z té oblasti, která je hodně blízko moři. My jsme hodně blízko i tomu Chorvatsku, Dalmácii, Černé Hoře. [...] Určitě! Přemýšlím o tom, ale čím jsem starší, tak nevidím tu budoucnost, aby tam byly moje děti. Spíš já s manželkou, že tam nějak na to stárí, nebo nějak. [...] Já Bosnu a Hercegovinu беру jenom z pozice pozitivní stránky. Jenom anglicky se tomu říká JOY. Just for joy. Z toho vytáhnout ty kvalitní věci. A to jsou moji kamarádi, sranda, dobré jídlo, počasí a tak.*“⁴⁵⁰

---

⁴⁴⁷ Rozhovor s Janou Jovanovč vedla Barbora Hamoudová, Praha 18.11.2021

⁴⁴⁸ Rozhovor s Bobanem Mirkovičem vedla Barbora Hamoudová, Praha 26.11.2021

⁴⁴⁹ Rozhovor se Sandrou vedla Barbora Hamoudová, Praha 3.12.2021

⁴⁵⁰ Rozhovor s Robertem Novákem vedla Barbora Hamoudová, Praha 3.11.2021

Všichni lidé, i ti, kteří nikdy nežili dočasně či trvale v cizině, vědí, co znamená abstraktní pojem „pouto k rodné zemi“. Tento fenomén vyjádřila Jana Jovanovič svými slovy takto: „*Jednoho dne maminka nebude, to je jakoby skutečnost, co už se dá dělat, ale já tam pojedu, samozřejmě, je to jakoby nasát trošku, víš, toho [...] Je to tam pořád jako, že máš ty kořeny, to je takové někde hluboce v nás [...] A jako cítíš to, a no prostě ti to dává nějakou energii. Ale pak pár dnů a je to. Ta příroda, hlavně příroda. Lidi, budovy, to nic. Jestli tam jezdím, tak jezdím kvůli přírodě. Protože ty opravdu, i když člověk odjede kamkoliv, prostě když se vrátí, to jsem zjistila na vlastní kůži, že když se vrátíš do toho prostředí, kde jsi narozená vyrůstala takhle, ty prostě cítíš ty kořeny, že tam jako patříš.*“⁴⁵¹

5.9 Diaspora, (ex)jugoslávská komunita a jugonostalgie

Diasporu je možno definovat jsou sociální formu globálně rozptýleného, ale kolektivně sebe-identifikovaného etnika, která je úzce propojená se státem, v němž momentálně sídlí, ale zároveň je úzce spojená s vlastí.⁴⁵² Diasporická komunita si zachovává kolektivní identitu a solidaritu mimo jiné také díky vzpomínkám a představám o zemi původu, do které se často emigranti chtějí vrátit, kterou chtějí zachovat či obnovit. (De)mobilizace diasporické komunity závisí nejen na volání domoviny, tj. (ne)potřebě se vrátit do domoviny, ale i na struktuře příležitostí v cizí zemi a vztazích nové země k domovině.⁴⁵³ Sdílená domovina se pro členy diasporické komunity nemusí vytvořit pouze na základě etnicity, může se také jednat o její o kulturní, náboženské, národní, politické a historické konceptualizace.⁴⁵⁴ Mnozí imigranti v nové zemi pobytu tíhnou ke kontaktu s ostatními členy diaspory, se kterými je spojují stejné zkušenosti, čímž se vytváří určitá soudržnost,⁴⁵⁵ neboť se po příchodu do nového prostředí potýkají s mnoha problémy, které místní populace nemusí řešit a pomocí diasporických komunit si udržují v cizině pocit domova.⁴⁵⁶

---

⁴⁵¹ Rozhovor s Janou Jovanovič vedla Barbora Hamoudová, Praha 18.11.2021

⁴⁵² VERTOVEC, Steven „*Conceiving and researching transnationalism*“, *Ethnic and Racial Studies*, 22/2, 1999, pp.449-450 (in ČAJIČ, 2020)

⁴⁵³ COHEN, R. A., YEFET, B. (2019): *The Iranian diaspora and the homeland: redefining the role of a centre*. *Journal of Ethnic and Migration Studies*, 11-11. 2019 (in COLUMBY, 2020)

⁴⁵⁴ WILCOCK, C. *Mobilising towards and imagining homelands: diaspora formation among U.K. Sudanese*. *Journal of Ethnic and Migration Studies*, 3, 44, 363–381. 2018 (in COLUMBY, 2020)

⁴⁵⁵ VERTOVEC, Steven „*Conceiving and researching transnationalism*“, *Ethnic and Racial Studies*, 22/2, 1999, pp.550-451 (in ČAJIČ, 2020)

⁴⁵⁶ FERGUSON, J. E., SALOMINAITE, E., BOERSMA, K. *Past, present and future: how the Lithuanian Diaspora in the Netherlands accumulates human capital from social capital*. *Journal of Ethnic and Migration Studies*, 13, 42, 2205–2225. 2016 (in COLUMBY, 2020)

Díky diasporickým komunitám nemusí migranti svou kulturu potlačovat a rychle se zapojovat do mainstreamové společnosti, aby dosáhli ekonomického a sociálního úspěchu,⁴⁵⁷ neboť nově příchozí imigranti v průměru vydělávají méně než místní populace s podobným lidským kapitálem a pracovními zkušenostmi.⁴⁵⁸ Důležitou roli hrají také legislativní rozhodnutí země původu a země pobytu, a to především možnost mít dvojí občanství.⁴⁵⁹

Asociace a sdružení představují pro diasporu prostor, kde mohou mimo jiné hájit vlastní kulturu a identitu. Tímto způsobem udržují společenský život, na který jsou zvyklí, a který postrádá jejich hostitelská země. Takovým příkladem je i již zmiňované sdružení Lastavica, které funguje jako zastřešující element, kolem kterého se formuje diasporická komunita obyvatel bývalé Jugoslávie na pražské úrovni. O tomto sdružení, jeho akcích a aktivitách mají povědomí všichni bývalí Jugoslávci, a to bez ohledu na to, zda jsou jeho členy. Během přípravy rozhovorů jsem získala telefonní číslo na zakladatele tohoto sdružení Ediba Jaganjace,⁴⁶⁰ který mi během našeho telefonického hovoru přislíbil rozhovor, nicméně díky covidové situaci a časové zaneprázdněnosti z realizace rozhovoru sešlo. O členech Lastavice se někdy mluví jako o komunitě typických jugonostalgiků. Samotný pojem jugonostalgie začala dle všeho jako první používat ve svých textech chorvatsko-bulharská spisovatelka a esejistka Dubravka Ugrešić⁴⁶¹ a původně byl tento termín v polovině 90. let přijímán negativně. Dnes je však jugonostalgie vidět ve všech bývalých svazových republikách. Zcela jistě je nejsilnější v BaH a v Makedonii, tedy v zemích, kde dnes prožívají nejhlubší krizi, ale najdeme ji i v ostatních státech bývalé federace a také ve Slovinsku, které je hospodářsky nejúspěšnější. Nejslabší je pak jugonostalgie v Chorvatsku, kde se obyvatelstvo nejsilněji identifikuje se svou národní státností, vybudovanou na popření Jugoslávie. Současnou jugonostalgií Ondřej Vojtěchovský charakterizuje jako nostalgii jednak po období míru a prosperity, ale také po hrdosti, kterou obyvatelé Jugoslávie ve vztahu k zahraničí pociťovali.⁴⁶²

---

⁴⁵⁷ ZHOU, M., LIU, H. *Homeland engagement and host-society integration: A comparative study of new Chinese immigrants in the United States and Singapore*. International Journal of Comparative Sociology, 1–2, 57, 30–52. 2016 (in COLUMBY, 2020)

⁴⁵⁸ TAMMARU, T., STRÖMGREN, M., STJERNSTRÖM, O., LINDGREN, U. *Learning through contact? The effects on earnings of immigrant exposure to the native population*. Environment and Planning A, 12, 42, 2938–2955. 2010 (in COLUMBY, 2020)

⁴⁵⁹ ZHOU, M., LIU, H. *Homeland engagement and host-society integration: A comparative study of new Chinese immigrants in the United States and Singapore*. International Journal of Comparative Sociology, 1–2, 57, 30–52. 2016 (in COLUMBY, 2020)

⁴⁶⁰ Edib Jaganjac: viz např.: <https://www.pametnaroda.cz/cs/jaganjac-edib-1957>

⁴⁶¹ Pro svou kritiku nacionalismu prvního chorvatského prezidenta Franjo Tujmána byla nazývána „čarodějnicí ze Záhřebu“ a záhy se ocitla na okraji chorvatského společenského života. Poté co zažila mnoho nepřijemných chvil, nakonec zemi opustila a od té doby už několik let vyučuje v Amsterdamu.

⁴⁶² „Jugonostalgie je příznakem krize. S Ondřejem Vojtěchovským o Titově Jugoslávii a dnešním Balkánu.“ A2, 2019, roč. XV, č. 17, s. 20–21.

Dle mého názoru je termín jugonostalgie na nejvyšší možnou míru definován textem na úvodní straně webových stránek sdružení Lastavica:⁴⁶³ (vlastní překlad)

Občané původem z bývalé Jugoslávie chtěli svá přání a zájmy oficiálně chránit v nové zemi. Proto bylo v Praze v dubnu 2009 založeno občanské sdružení VLAŠTOVKA. Naše Jugoslávie zanikla v poslední válce. Utvořeny jsou nové hranice, nové státy, nové zvyky. My jsme se nezměnili. Žijeme po staru v mikrosvětě přátelství a lásky. Vlačovka letí a spojuje lidi, kultury, státy a zastaví se tam, kde může pomoci. Koho zastupujeme? Zastupujeme občany původem ze všech států bývalé Jugoslávie. Všechny tyto země jsou naše a všechny je milujeme. Proč všichni spolu? Spojují nás jazyk, kultura, původ. V Česku jsme cizinci. České filmy jsou jiné. Mají těžší jazyk, nějaké jejich písničky a filmy známe, ale.....nemají Bílý knoflík, Červené jablko, Gorana Karana ani Gajagu. Oni, představte si, nevědí ani kdo jsou Ivo Andrič, Miroslav Krleža ani Meša Selimović a nečetli ani Mirka a Slavka, Zagora ani Alana Forda. Nedívali se na Čkalju, Kapelske kresove (ohně) ani Tihog I Prleta. Nehráli „kuličky“, „shnilé klisny“ a „mezi dvěma vatrami“...A my ano! No, takže tak. Mluvíme stejným jazykem, rozdílným od češtiny. Jeden druhého chápeme, většinou jsme si prošli podobnými útrapami a před námi je podobný osud přizpůsobování se nové vlasti. Můžeme to společně? Samozřejmě. Chceme a můžeme! Chceme si vzájemně pomáhat a sobě i ostatním život dělat příjemnějším a lehčím. Chceme také, aby Češi věděli, kdo jsou Ivo Andrič a Krleža a Meša. Přijali nás určitě hezky. Pomohli nám, když jsme to nejvíc potřebovali. Kvůli dobrým lidem jsme v Česku zůstali. Přijímáme českou kulturu, ale chceme jim ukázat i to, co milujeme a naše bohatství. Máme na co být hrdí! Ukažme to! Hrdí jsme na sebe, na naše národy a naše státy (i když jim máme co vyčítat) Tak ať se nám daří!

O Jugoslávii: Neutváříme novou Jugoslávii. Nezajímá nás politika. Přejeme si, abychom na principu tolerance a porozumění zlepšovali život v naší nové vlasti. Chceme být hrdí na svůj původ. Nic jiného. Ať jsme to chtěli nebo nechtěli, naše děti rostou zde a náš život se pomalu stěhuje do Česka. Nejsme uzavřené sdružení pouze pro občany bývalé Jugoslávie. Rádi mezi sebou uvítáme i drahé české přátele, kteří s námi sympatizují.

V kapitole, věnované volbě narátorů, jsem zmínila svůj záměr nalézt pro realizaci rozhovorů ex-Jugoslávce, kteří jsou i nejsou členy Lastavice, neboť u členů se dal předpokládat velmi silný vztah k bývalé Jugoslávii, přežívající jugoslávské identita, silný pocit jugonostalgie a velmi podobné názory. Mým záměrem byla tedy jistá potenciální „komparace“ členů a nečlenů. Členy Lastavice byli z mých narátorů Sandra a Roberto Novák, manželé Boban Mirkovič a Jana Jovanovič členy nejsou. I přesto byly názory a reflexe ve všech výkladových kapitolách velmi podobné či naprosto shodné. To se týká i tématu jugonostalgie. Jako příklad předkládám dvě vyjádření, první je Sandry (členky), druhé je Bobana Mirkoviče (nečlena):

T: „A když vzpomínáte na Titovu Jugoslávii, považujete se za takzvaného jugonostalgika?“ N: „JÁ URČITĚ! (smích) Já stoprocentně! Opravdu! Teď 29. listopadu je den, kdy se, jak se to řekne česky, když se udělal základ Jugoslávie, a ten den se u nás vždycky slavil. A teď ta Lastavica posílá nějaký písničky, anebo něco, co jsme zpívali v té době, a TO opravdu se mi po tom stýská. To je pro mě ta Jugoslávie celková. To je stát, ve kterém jsem žila a narodila se. Ty dneska jsou fajn, ale [...] ani jeden nejsem úplně, takhle bych to řekla JÁ.“⁴⁶⁴

---

⁴⁶³ Viz: Lastavica: O Nama, <https://lastavica.org/o-nama/>

⁴⁶⁴ Rozhovor se Sandrou vedla Barbora Hamoudová, Praha 3.12.2021

T: „Kdyby Vy jste měl zmínit svoji identitu. Jak se cítíte? Kdyby se ptali, jestli jste Bosňák, Čech...?“ N: „Tak to, to je FAKT těžká otázka! Jako já bych řekl [...] JÁ NEVÍM! To [...] to s Bosnou už mám málo společného, ale [...] třeba nějaký [...] možná [...] jugonostalgik, nebo něco takového [...] JÁ ne že bych tam jako, [...] ale vždycky si vzpomenu na to mládí, na to studium, na to všechno! Né, že jsem byl mladší, ale prostě ten život byl BEZSTAROSTNÝ! A člověk měl pocit, že jsme měli tu svobodu.“⁴⁶⁵ To, jak moc se situace na Balkáně změnila a že bývalá Jugoslávie už neexistuje ani v nejmenší možné míře, pak vyjádřil tento narátor vzápětí: „Někdy cítím nostalgii, a pak, pak pojedeme dolů [...] a pak po třech dnech říkám: „Tady, tady nechci ani, aby mě pohřbili!“ (smích). Takže tak!“⁴⁶⁶ I přes tento silný pocit smutku nad ztrátou tehdejšího života ale tento narátor nejenže není členem diaspory, ale ani ex-jugoslávskou komunitu nevyhledává: „Tak chodím různě do nějakých jugoslávských restaurací, ale že bych tam s komunitou [...] Ne, ne, tady jsem v Čechách a prostě nemám pocit, že bych se tady musel nějak sblížovat s komunitou z bývalé Jugoslávie. NEŘÍKÁM, že bych se tomu stranil, párkrát jsem byl i na nějakých akcích, kdy to zorganizovalo bosenské velvyslanectví, ale že bych tam šel jenom, abych se tam stýkal s někým z bývalé Jugoslávie, tak to ne. Pokud je tam nějaký známý kamarád, tak jo, nebo když přijde nějaký zpěvák, nebo něco takového, na ten koncert asi zajdeme.“⁴⁶⁷

Nezávisle na této komunitě existují i menší sítě přátelských vztahů. Jeho manželka sice také není členkou sdružení, ale připustila rozsáhlou osobní síť vztahů s ex-Jugoslávci různého etnického původu: „No, v Pardubicích, tam jsme kamarádili, tam jsme byli s tou jeho sestrou, ještě jako pár kamarádů. Pak jsme přijeli sem a u nás na sídlišti bylo docela jakoby dost těch našich lidí. Ale časem, víš, ti naši lidi se tak nějak odcizili, a já taky jsem se odcizila od těch našich lidí a už mě jakoby nebaví, jak oni už mi lezou na nervy (smích) všichni ti naši takoví, víš, jako by to [...] Nevím, co ti říct. Mám naši kadeřnici a kadeřníka, tři mám, mám tři kadeřníky. Jedna je, [...] dva jsou z Bělehradu a jedna je z Bosny. Tak chodím takhle různě, mám naši zubařku, a praktickou lékařku mám taky z bývalé Jugoslávie. Protože když přijdeš k zubaři nebo ke kadeřníkovi, to musíš umět dobře vysvětlit, co chceš, tak kvůli tomu. Ale jako že hodně kamarádíme s našimi lidmi, to ne. Víc Češi.“⁴⁶⁸

Postupný „úpadek“ prvotních téměř výhradně komunitních vztahů popisovala i Sandra. Nicméně zároveň zmiňuje navazování nových vztahů v rámci diaspory:

---

⁴⁶⁵ Rozhovor s Bobanem Mirkovičem vedla Barbora Hamoudová, Praha 26.11.2021

⁴⁶⁶ Tamtéž

⁴⁶⁷ Tamtéž

⁴⁶⁸ Rozhovor s Janou Jovanovič vedla Barbora Hamoudová, Praha 18.11.2021

„Jugoslávci se shromažďovali, byli jsme jako mladí, i s Řekama. (smích). Řekové měli nějaké párty, na který jsme chodili v té době, protože ten tanec nám připomínal tu naši Jugoslávii. A potkávali jsme se mezi sebou, dokud každý nenašel svoji cestu, svoji práci, nebo něco. A do dneska máme tu Lastavici jako organizaci, kde jsme potkali nové lidi, které jsme ani neznali v té době, kteří zůstali tu, kteří jsou tak nějak inteligentní jako my (smích), nebo jsou na stejný úrovni, a kamarádíme dneska. I s jednou komunitou, i s druhou.“⁴⁶⁹ Sandra, vidí Lastavici jako prospěšné sdružení z mnoha různých důvodů, ne pouze z důvodu uspokojování vlastní potřeby stýkat se s ex-jugoslávskou komunitou: „Je to důležitý kvůli tomu, že ta Lastavica dělá dobré skutky. Ty děti z SOS přivádíme každý rok, vždycky dáváme příspěvky jako ostatní, potkáváme se na různých výstavách, divadelních představeních, knížky, promoce knížek, takový umění a kultura naše, a ještě pomáháme lidem, kterým je to potřeba. Nevím, jestli víte o tom, že pomáhají dětem i z SOS vesnic z celé Jugoslávie, to se nám líbí moc.“⁴⁷⁰ Na otázku, jestli na společných setkáních často vzpomínají na bývalou Jugoslávii, odpověděla zamítavě: „NE! Já by to ani neřekla, že to takhle berem. My jsme, už žijeme tu, a jak jsme mluvili předtím, to je důvodem, že i dcery dvě, který se tady narodily, učíme, aby byly Češky, které mají původ balkánský. A myslím, že je to správně. A vždycky, když jsme měli návštěvu českou nebo cokoli, tak se mluví česky, jako to je úplně pro mě základ. Takže myslím, že se bavíme v té Lastavici, kulturně vzděláváme [...] a bavíme, takhle bych to já řekla. A pomáháme, komu můžeme.“⁴⁷¹ Členové Lastavice se setkávají poměrně často, a to v průměru jednou měsíčně. Sdružení pořádá mnoho kulturních akcí, které mohou navštěvovat i nečlenové: „Teď je covid, takže to nemůžu mluvit. Ale předtím to bylo pořád. V létě jsme měli vždycky pauzu, ale přes rok to bylo asi jednou měsíčně, nebo tak nějak. Vždycky byla nějaká akce, na kterou se šlo. Když je knižní týden, všechny knížky z Bosny, který jsou vydány, tak ti jejich autoři přijdou a udělají tady nějakou prezentaci knihy nebo akci, takže mohlo se stát, že to je z jednoho státu vždycky, ale všechny státy byly zastoupený. Představení divadla i divadelní festivaly, i rockové skupiny tam byly, takový věci, ale to je vždycky na úrovni celé Jugoslávie, opravdu. Takhle to řeknu, že mluvíme o tom, co nás dává dohromady, a nemluvíme o tom, co nás rozděluje. Takže takhle funguje ta Lastavica. A to je takový zajímavý. To, co máme dohromady, tak to tam pěstujeme. A o politice se tam nebavíme. Opravdu. Já, když tam přijdu, tak my tam zpíváme, tančíme, nebo se koukáme na představení, na něco, a je to takový společenský KLUB. Jako já bych řekla, že to je klub.“⁴⁷²

---

⁴⁶⁹ Rozhovor se Sandrou vedla Barbora Hamoudová, Praha 3.12.2021

⁴⁷⁰ Tamtéž

⁴⁷¹ Tamtéž

⁴⁷² Tamtéž

Unikátnost této ex-jugoslávské diaspory objasnila v historickém kontextu Jana Jovanovič: „Do Čech přijížděli lidé poprvé po roce 89. Byl to komunistický stát, nikomu se sem nechtělo, u nás se lépe žilo, samozřejmě. Ale TI, co koncem druhé světové války utíkali do Ameriky, Jižní Ameriky, Kanady, Švýcarska, Německa a Švédska, a tak dále, ti měli svoje kluby. Chorvatský klub, Srbský klub, Bosňáci ne, alespoň myslím. Tady se to vůbec neřešilo, tady nebyly ty kluby takový, že tě hned šoupne do: „Ty jsi Chorvat, musíš do chorvatského klubu, a to.“⁴⁷³ Jedna z mých připravených otázek zněla, jak si členové Lastavice vysvětlují, že se bez ohledu na etnický původ sdružují a tvoří jednotnou diasporu, utvořenou první vlnou válečných (znepřátelených) uprchlíků, a to navzdory skutečnosti, že společná Jugoslávie již neexistuje: „Není problém! Protože jsou lidi tolerantní. To JE vlastně podstata. My se musíme shodnout, my v Lastavici máme společnou, jak bych to řekl, my jsme si vyřešili nějaký podstatný věci. My nemáme ILUZI v té Lastavici, že nastolíme, nevím, nějaký nový systém někde. My máme SPOLEČNÉ zájmy, a to, co nás může rozdělovat, tak jsme dali stranou. Jednoduchý způsob. A UŽÍVÁME si to!“⁴⁷⁴ Součástí kultury země původu, kterou se diaspora snaží pro emigrantskou komunitu uchovat, je i rodný jazyk, jehož důležitost zmiňovala Jana Jovanovič v souvislosti s lékaři a kadeřníky. Nemyslím si, že by po téměř třiceti letech nebyla tato narátorka, navíc jazyková lektorka, schopna exaktně se vyjádřit v českém jazyce, a domnívám se, že daleko důležitější pro ni je mít možnost svůj rodný jazyk používat co možná nejčastěji. Takto důležitost jazyka vyjádřil také Roberto Novák: „Jazyk je NESKUTEČNEJ instrument! Vy to víte! Ale jazyk je neskutečná stvár (věc), která lidi spojuje. Já nevím, když jste žila v zahraničí, když třeba 10 dní nemluvíte s nikým svou vlastní řečí a najednou se někdo objeví, a vy najednou [...] Je to EXPLOZE emoci a všeho, co chcete vyjádřit. To byl náš zpěvák, žil v Itálii, po dvou letech se vrátil do Chorvatska a řekl, nebo do Jugoslávie tehdy, prostě se vrátil z Itálie, úspěšný zpěvák, nevím, jazz [...] a říkal: „Já nemohu žít bez svého jazyka! NEMŮŽU žít! Nemůžu se probudit ráno, abych s někým nemluvil! Nemůžu, bez jazyka nemůžu žít! SVÉHO jazyka.“⁴⁷⁵ Interakci členů Lastavice popsal Roberto Novák naprosto totožně jako Sandra: „Jsou tam určitý akce zajímavý, potkáte tam chytrý lidi, o politice se tam MOC nebavíme, nebo vůbec. Jen abyste věděla, se spoustou lidí já se politicky URČITĚ neshodnu! Ale dáváme to stranou. Dáváme to nějak stranou. Což je vlastně i tady v téhle společnosti. Lidi se politicky neshodnou, ale přece jenom žijeme v jednom státě, a pokusme se nějakým způsobem žít spolu.“⁴⁷⁶

---

⁴⁷³ Rozhovor s Janou Jovanovič vedla Barbora Hamoudová, Praha 18.11.2021

⁴⁷⁴ Rozhovor s Robertem Novákem vedla Barbora Hamoudová, Praha 3.11.2021

⁴⁷⁵ Tamtéž

⁴⁷⁶ Tamtéž

Závěr

Cílem této práce bylo zjistit, jak ex-Jugoslávci reflektují rozpad bývalé federace, jaké zaujmají k této události postoje a jak vnímají její příčiny a důsledky. V této souvislosti jsem se také zaměřila na otázku jejich postkonfliktní identity a poválečného transnacionalismu. Během zpracovávání orálně historických rozhovorů a následné analýzy a interpretace vypsala další související témata, která jsem rozčlenila do jednotlivých kapitol výkladové části. Mým záměrem nebylo hledat pouze „fakta“, ale mou snahou bylo odhalovat samotnou subjektivitu existence narátorů.⁴⁷⁷

Někteří vědci se domnívají, že jedinec nemá pouze jeden typ identity, ale spíše několik, které jsou stimulovány různými sociálními kontexty.⁴⁷⁸ Otázka těchto identit je v souvislosti s ex-Jugoslávci mimořádně zajímavá a tyto sociální kontexty se mi jeví jako zcela zásadní. Mnoho autorů shodně zdůrazňuje, že jugoslávská identita se s dalšími identitami sjednocených národů nejen vzájemně nevyklučovala, ale naopak tyto identity koexistovaly společně, často v souvislosti s jednou osobou.⁴⁷⁹ Tuto zajímavou skutečnost, vyskytující se především mezi vzdělanou vrstvou společnosti, potvrzuje sociologický průzkum, uskutečněný v Jugoslávii v 70. a 80. letech.⁴⁸⁰ Současné studie pak indikují, že sdílená jugoslávská identita existuje i nadále, a to navzdory rozpadu Jugoslávského státu.⁴⁸¹ Tyto závěry potvrzuje i moje práce, neboť z rozhovorů vyplynulo, že mí narátoři si v rozdílné míře (mimo dalších typů identit) tuto předválečnou jugoslávskou identitu uchovali,⁴⁸² a to bez ohledu na traumatickou zkušenost občanské války, což bylo dle mého soudu zapříčiněno těmito sociálními kontexty:

- Všichni narátoři se narodili v BaH, kde se idea jugoslavismu uchytila nejvíce ze všech států bývalé federace, pocházejí ze smíšených rodin a byli vychováni v duchu jugoslavismu
- Všichni narátoři vzpomínají na (svůj) život v bývalé Jugoslávii jako na šťastný, bezproblémový a svobodný
- Všichni narátoři žijí doposud v etnicky smíšených manželstvích

---

⁴⁷⁷ ABRAMS, Lynn. *The Oral History Theory*. Second edition. Routledge. 2016. ISBN 978-1-138-90538-2, s. 22

^{478 265} WALL, Farhaan. *An oral history approach to post-conflict identity in Bosnia and Herzegovina*. Oral History, Spring 2018, Vol. 46, No. 1, pp. 67-77. Published by: Oral History Society, s.36

⁴⁷⁹ CVIJETO, Job. *Yugoslavia's Ruin: The Bloody Lessons of Nationalism. A Patriot's Warning*. Oxford: Rowman & Littlefield, 2002 (In DRAGOVIČ-SOSO, 2007)

⁴⁸⁰ Viz například: BURG, Steven L., BERBAUM, Michael L. "Community, Integration, and Stability in Multinational Yugoslavia," *American Political Science Review*, Vol. 83, No. 2, pp. 536–551; nebo: GAGNON, V. P. *The Myth of Ethnic War: Serbia and Croatia in the 1990s* Ithaca: Cornell University Press, 2004, chap. 2 (In DRAGOVIČ-SOSO, 2007)

⁴⁸¹ Viz například: GORDY, Eric. *The Culture of Power in Serbia*. University Park: Penn State Press, 1999; nebo: BAKER, Catherine. "The Politics of Performance: Transnationalism and its Limits in Former Yugoslav Popular Music, 1999–2004," *Ethnopolitics* Vol. 5, No. 3, 2006, pp. 275–93. (In DRAGOVIČ-SOSO, 2007)

⁴⁸² Ke stejnému závěru došli na základě rozhovorů s ex-Jugoslávci autoři závěrečných prací N. Columby a S.Čajić

- Všichni narátoři dosáhli vysoké míry vzdělání
- Všichni narátoři jsou ateisté a nejsou členy žádné církve
- Nikdo z narátorů dle všeho neprošel vysokou mírou válečné zkušenosti, neboť jejich vyprávění neobsahovala líčení extrémně traumatizujících válečných zážitků.

Nejzásadnějším ze sociálních kontextů v souvislosti s uchováním jugoslávské identity se mi jeví emigrace do České republiky, a tedy skutečnost, že narátoři nezůstali v některém ze států bývalé federace, kde rozpad občanské společnosti spolu s válkou zpochybnil mnohonárodnostní předválečný světonázor lidí, kteří v těchto zemích zůstali, a u kterých postupně došlo k propojení etnické a národní identity s určitou formou náboženství, přičemž jim tato skupinová identita poskytuje určitý pocit jistoty a bezpečí.⁴⁸³ Narátoři však po válce z důvodu emigrace nesladili svou kognitivní perspektivu s perspektivou žádné (etnické) skupiny⁴⁸⁴ a nadnárodní skupinovou identitu bývalé Jugoslávie si na základě výše zmíněných sociálních kontextů ponechali, k čemuž (v případě dvou z narátorů) značnou měrou přispěla diaspora, kterou váleční emigranti v 90. letech v České republice vytvořili. Pro diasporu představuje pomyslné útočiště sdružení Lastavica, kde mohou ex-Jugoslávci udržovat jugoslávskou kulturu a identitu při životě.⁴⁸⁵

Vztah k zemím bývalé Jugoslávie, ale i k zaniklé Jugoslávii se u narátorů projevoval skrze několik činností či postojů. Všichni pravidelně cestují do některé ze zemí, většinou dvakrát až čtyřikrát ročně. Nejedná se tedy o časté návštěvy což odpovídá poměrně nízké transnacionální mobilitě.⁴⁸⁶ Udržování rodinných vazeb není zase až tak překvapivé, velmi zajímavým zjištěním však bylo přetrvávání přátelských vazeb, a to nejen mezi ex-Jugoslávci kteří emigrovali, ale také mezi emigranty a těmi, kteří v zemích bývalé Jugoslávie zůstali.

Všem narátorům se podařilo strukturálně, sociálně a kulturně integrovat do české společnosti. V případě identifikační integrace se dle mého závěru za Čechy nepovažují, neboť spojení „u nás“ či „naše“ používají pouze v kontextu Balkánu, což jim však nijak nebrání žít v České republice šťastný a spokojený život. O nízké míře identifikační integrace svědčí také výpovědi všech narátorů o možném či plánovaném částečném návratu. Trvalý návrat zcela vylučují, a to z důvodu velmi komplikované situace v současném balkánském prostoru.⁴⁸⁷

⁴⁸³ WALLI, Farhaan. *An oral history approach to post-conflict identity in Bosnia and Herzegovina*. *Oral History*, Spring 2018, Vol. 46, No. 1, pp. 67-77. Published by: Oral History Society,

⁴⁸⁴ Tamtéž

⁴⁸⁵ Viz: Lastavica: O Nama, <https://lastavica.org/o-nama/>

⁴⁸⁶ DAHINDEN, J. *The dynamics of migrants' transnational formations: between mobility and locality*. In: Bauböck, R., Faist, T. (eds.): *Transnationalism and Diaspora. Concept, Theories and Methods*. Amsterdam Press, Amsterdam, 29–41.2011

⁴⁸⁷ Viz kap. 5.7 Důsledky války a reflexe současné situace na Balkáně

Situaci po rozpadu federace a současný stav společnosti na Balkáně reflektují narátoři nanejvýš shodně, všichni hovořili o přetrvávajícím či rostoucím šíření nacionalismu prostřednictvím státních médií, o velmi špatné ekonomické situaci a nezaměstnanosti, o odlivu (vzdělaných) lidí a o velmi alarmující islamizaci BaH. Dle mnoha výzkumů se religiozita statisticky jeví v souvislosti se situací v post-jugoslávských zemích jako velmi významná a existuje přímá korelace mezi mírou religiozity a silou etnické identity, takže je velmi pravděpodobné, že se religiozita a etnonacionalismus vzájemně podporují a posilují.⁴⁸⁸ Propojení etnické a národní identity s náboženstvím je pro narátory neakceptovatelné a znamená pro ně především nesvobodu, mezietnickou nesnášenlivost a hrozbu dalších (válečných) konfliktů. V kontrastu s tímto stavem považují svůj současný život v České republice jako naprosto svobodný a šťastný. Jejich potomci jsou plně integrováni, ovládají oba jazyky a byli vychováni jako Češi balkánského původu, kteří považují Českou republiku za svůj domov, a to i v případech, kdy se zde nenarodili.

Na své vlastní dětství a mládí v Jugoslávii narátoři vzpomínali jako na krásné, svobodné a bezproblémové. Retrospektivní kritika bývalého systému, vyjadřovaná dvěma z narátorů, tedy dle mého úsudku vyplývala z ovlivnění většinovým názorovým rámcem, založeným na kritice Tita a titoismu po Titově smrti, který se stal téměř ortodoxním a následně ještě zesílil během a po rozpadu federace, což vyústilo ve vlnu antikomunismu, antisocialismu a antijugoslavismu.⁴⁸⁹ S ohledem na tyto okolnosti se dá konstatovat, že byly určité typy vysvětlení obecně privilegovány oproti jiným⁴⁹⁰ a byly šířeny nejen v mediálním prostoru, ale například také prostřednictvím poválečné kinematografie, na kterou tito narátoři odkazovali. Dva z narátorů titoismus naopak považovali za správnou formu komunismu, jež mohla za určitých podmínek přetrvat, nicméně titoismus byl dle nich záměrně zničen či zanikl, a to z důvodu nepřipravenosti společnosti a nepříznivých mezinárodních konstelací.

U všech narátorů se projevuje větší či menší míra jugonostalgie, Někteří z nich se od tohoto pojmu snaží distancovat, a to na základě diskreditace tohoto pojmu v kontextu většinového názorového rámce kritiky bývalého jugoslávského režimu, nicméně do určité míry se za jugonostalgika považovali všichni. Někteří se k identitě jugonostalgika naopak hrdě hlásí.

---

⁴⁸⁸ DYRSTAD, Karin. *After ethnic civil war: Ethno-nationalism in the Western Balkans*. Department of Sociology and Political Science, Norwegian University of Science and Technology (NTNU) & Centre for the Study of Civil War, Peace Research Institute Oslo. 2012

⁴⁸⁹ VOJTĚCHOVSKÝ, Ondřej. *Dějiny a rozpad Jugoslávie jako předmět historických sporů*. Soudobé dějiny XXI / 3, s. 4

⁴⁹⁰ COHEN J. Lenard, DRAGOVIC-SOSO, Jasna.(Ed.) *State Collapse in South-Eastern Europe: New Perspectives on Yugoslavia's Disintegration*. Central European Studies, Purdue University Press. 2007 ISBN 978-1-55753-461-3, s. 27-29

O pocitu přetrvávající jugoslávské sounáležitosti svědčí také absence snahy narátorů vinit z válečného konfliktu některý z národů. Postupný úpadek a následný rozvrtat Jugoslávie dávají narátoři do souvislosti s odchodem Tita, který byl dle nich pro existenci Jugoslávie nenahraditelný, někteří pak mluvili v širších mezinárodních či hlubokých historických souvislostech a zmiňovali teze, které jsou dominantní v současné historiografii.⁴⁹¹ Ve výpovědích narátorů se objevují ekonomické problémy předválečného období přelomu 80. a 90. let, v souvislosti tímto obdobím však zmiňovali především všudypřítomný nacionalismus, který se na základě těchto rozhovorů zdá být uměle konstruován především v mediálním prostoru a ve sdělovacích prostředcích, nikoli šířený lidmi samotnými, a to spolu se strachem z vypuknutí občanské války v BaH. Ta byla pro narátory i jejich okolí zcela nepředstavitelná, ačkoli někteří Bosňané připouštěli konflikt mezi jednotlivými státy federace. Tyto výpovědi narátorů potvrzují dostupné výzkumy Mírového institutu v Oslu, které došly k závěru, že etnonacionalismus byl před válkou v Jugoslávii slabý ve většině republik, zejména pak právě v BaH.⁴⁹²

Otázkou je také povaha národní mobilizace v období před vypuknutím občanské války, a to konkrétně toho, do jaké míry byla tato mobilizace zorganizována a řízena shora a do jaké míry vznikla jako lokální fenomén zdola. Žádný z narátorů nezmiňoval (až na drobné slovní narážky) projevy nacionalismu, nenávisti či agrese mezi samotnými Jugoslávci, a to jak během existence Titovy Jugoslávie, tak ani na začátku 90. let. Výpovědi narátorů by tedy potvrzovaly kritiku teorie „bezpečnostního dilematu“, neboť jejich výpovědi potvrzují vykonstruování a následnou instrumentalizaci tohoto fenoménu, tedy tezi, že bezpečnostní dilema bylo symptomem konfliktu a nikoli jeho příčinou.⁴⁹³ Narátory byly naopak zmiňovány formy vzájemné meziethnické pomoci nejen v rámci smíšených rodin, ale i v rámci přetrvávajících přátelských vztahů, a to dokonce i během samotného válečného konfliktu. K zachování meziethnických přátelství a pomoci došlo i po válce, žádný z narátorů nezmínil ztrátu přátel či rodinných příslušníků z důvodu etnické nenávisti.

---

⁴⁹¹ COHEN J. Lenard, DRAGOVIĆ-SOSO, Jasna (Ed.) *State Collapse in South-Eastern Europe: New Perspectives on Yugoslavia's Disintegration*. Central European Studies, Purdue University Press. 2007. ISBN 978-1-55753-461-3

⁴⁹² DYRSTAD, Karin. *After ethnic civil war: Ethno-nationalism in the Western Balkans*. Department of Sociology and Political Science, Norwegian University of Science and Technology (NTNU) & Centre for the Study of Civil War, Peace Research Institute Oslo. 2012

⁴⁹³ Viz především: GAGNON. *The Myth of Ethnic War*; Kritiku bezpečnostního dilematu lze nalézt také v: KAUFMAN, Stuart J. *Modern Hatreds: The Symbolic Politics of Ethnic War*. Ithaca: Cornell University Press, 2001, pp. 9–10; a také: VUJAČIĆ, Veljko. „Perceptions of the State in Russia and Serbia”, pp. 168–171. (In DRAGOVIĆ-SOSO, 2007)

Velmi zajímavé bylo také zjištění, že se ex-Jugoslávci scházejí pravidelně při různých příležitostech v různých zemích Evropy, a to v počtu několika desítek až stovek lidí, pořádají školní srazy a udržují širší transnacionální kontakty. Výpovědi narátorů by tedy v souhrnu podporovaly teze některých historiků, že jugoslávské války v 90. letech byly mírumilovným multietnickým komunitám vnuceny zvenčí a násilí, které provázelo rozpuštění Jugoslávie, bylo strategickou politikou elit.⁴⁹⁴ Dostupné studie také tvrdí, že v souvislosti s náboženstvím se nejednalo ani tak o předchozí existující nekompatibilitu rozdílných konfesí, ale především o využití náboženství různými národními elitami k rozštěpení společnosti a podpory antagonistických identit,⁴⁹⁵ což narátoři také zmínili jako důležitou skutečnost a k čemuž dle narátorů dochází ve velké míře i v současném post-jugoslávském prostoru. V souvislosti s rozpadem federace dále narátoři také zcela shodně vyjádřili přesvědčení, že zájem na rozpadu Jugoslávie (a zničení titoismu) formou uměle vyvolaného válečného konfliktu měla některá ze světových mocností. Žádný z nich ale nejmenoval a nechtěl jmenovat konkrétního zahraničního činitele či stát, a to ani na základě přímého dodatečného dotazu.

Téma zabíjení, etnických čistek a válečných zločinů zůstalo během rozhovorů ze strany narátorů zcela opomenuto, stejně jako líčení tragických válečných osudů z okruhu vlastních rodin či lidí z blízkého okolí. Já sama jsem toto téma také ponechala zavřené, neboť válečné události a etnické čistky nebyly primárním zaměřením mého výzkumu a nechtěla jsem vystavovat narátory stresovým či traumatickým situacím. V průběhu rozhovorů došlo k několika momentům, kdy bylo narátory zmíněno vysídlování, zákaz práce či volného pohybu obyvatel minoritních etnických skupin, narátoři mluvili však pouze obecně a nekonkrétně. Tomuto tématu se narátoři zřejmě zcela záměrně vyhnuli proto, že nechtějí oživit události, které jsou dodnes v post-jugoslávském prostoru udržovány v povědomí veřejnosti jako základ nacionálních politik vzniklých států, a také z výše zmíněného důvodu, že narátoři z rozpoutání války viní politické (národní či mezinárodní) činitele, ne samotné národy či příslušníky určitých etnických skupin. Navzdory skutečnosti, že se Jugoslávie oficiálně rozpadla v důsledku občanské války „všech proti všem“, idea jugoslavismu a jugoslávská identita dodnes přežívá v rámci diaspor, smíšených rodin a přátelských svazků, které zůstaly zachovány. Narátoři se citlivým a kontroverzním (historickým, politickým či náboženským) tématům snaží zcela vyhýbat a zaměřují se na fenomény, které je spojují.

---

⁴⁹⁴ GAGNON, V. P. *The Myth of Ethnic War*, op. cit., pp. 7. Viz také autorův příspěvek: „*Ethnic Nationalism and International Conflict: The Case of Serbia*” *International Security*, Vol. 19, No. 3, 1994–95, pp. 130–66. (In DRAGOVIČ-SOSO, 2007)

⁴⁹⁵ Viz odkaz 170, s. 38, kapitola 4.1 Teze „longue durée“ (dlouhého trvání): dávná nenávisť, civilizace, impéria

Seznam Literatúry a pramenů

ABRAMS, Lynn. *The Oral History Theory*. Second edition. NY: Routledge. 2016. ISBN 978-1-138-90538-2

ALLOCK, John. *Explaining Yugoslavia*, Columbia University press. 2020 (in DRAGOVIĆ-SOSO, 2007)

ANZULOVIC, Branimir. *Heavenly Serbia from myth to genocide*. New York University Press. 1999 (in DRAGOVIĆ-SOSO, 2007)

APPADURAI, Arjun. *Modernity at Large. Cultural Dimensions of Globalization*. Minneapolis: University of Minnesota Press. 1996 (in HENIG, 2007)

BANAC, Ivo. *The National Question in Yugoslavia: Origins, History, Politics* (1. ed.). Ithaca, N.Y: Cornell University Press. 1984, ISBN 9780801416750 (in DRAGOVIĆ-SOSO, 2007)

BOJIĆIĆ, Vesna. „*The Disintegration of Yugoslavia: Causes and Consequences of Dynamic Inefficiency* in: DYKER, VEJVODA. *Semi-Command Economies*. NY: Routledge. 2014, ISBN-078-0-582-24637-9 (in DRAGOVIĆ-SOSO, 2007)

BRYCESON, D. F., VUORELA, U. "Transnational Families in the Twenty-First Century," in *The Transnational Family*. New European Frontiers and Global Networks. Oxford: Berg. 2002 (in HENIG, 2007)

BUDDING, Audrey. „*Serbian Nationalism in the Twentieth Century: Historical Background and Context*” Expert Report for the International Criminal Tribunal for the Former Yugoslavia, 2003 (in DRAGOVIĆ-SOSO, 2007)

BUNCE, Valerie. *Subversive Institutions: The Design and Destruction of Socialism and the State*. Cambridge University Press, 1999 (in DRAGOVIĆ-SOSO, 2007)

CABADA, Ladislav: *Byla Jugoslávie totalitním státem?* In: Budil Ivo T. *Totalitarismus*, 2007

CABADA, Ladislav., KOLARČÍKOVÁ, Markéta. *Balkánské komunismy*. Praha: Libri. 2017. ISBN 978-80-87956-41-0 (in TYLOVÁ, 2018)

CLIFFORD, J. Routes. *Travel and Translation in the Late Twentieth Century*. Cambridge: Harvard University Press. pp. 244-277. 1997 (in HENIG, 2007)

COHEN, Lenard J. *Broken Bonds: The Disintegration of Yugoslavia*. Boulder: Westview, 1993 (in DRAGOVIĆ-SOSO, 2007)

COHEN J. Lenard, DRAGOVIĆ-SOSO, Jasna. (Ed.) *State Collapse in South-Eastern Europe: New Perspectives on Yugoslavia's Disintegration*. Central European Studies, Purdue University Press. 2007. ISBN 978-1-55753-461-3

COHEN, Lenard J. *Serpent in the Bosom: The Rise and fall od Slobodan Milošević*. Boulder: Westview Press. 2001 (in DRAGOVIĆ-SOSO, 2007)

COHEN, R. A., YEFET, Bosmat. *The Iranian diaspora and the homeland: redefining the role of a centre*. Journal of Ethnic and Migration Studies, 11-11. 2019 (in COLUMBY, 2020)

COLLIER (et al). *Breaking the Conflict Trap: Civil War and Development Policy*. Washington, DC, World Bank & Oxford University Press. 2003 (in KLUSÁČEK, 2008)

CVIJETO, Job. *Yugoslavia's Ruin: The Bloody Lessons of Nationalism. A Patriot's Warning*. Oxford: Rowman & Littlefi eld, 2002 (in DRAGOVIĆ-SOSO, 2007)

DAHINDEN, J. *The dynamics of migrants' transnational formations: between mobility and locality*. In: Bauböck, R., Faist, T. (eds.): *Transnationalism and Diaspora. Concept, Theories and Methods*. Amsterdam Press, Amsterdam, 29–41. 2011.

DIMITRIJEVIĆ, Vojin. „*Sukobi oko ustava iz 1974,*” in POPOV, Nebojša (ed.). *Srpska strana rata* Belgrade: Republika, 1996 (in DRAGOVIĆ-SOSO, 2007)

DJILAS, Aleksa. “*Fear Thy Neighbor: The Break-Up of Yugoslavia,*” in KUPCHAN, Charles A. (ed.), *Nations and Nationalism in the New Europe*. Ithaca: Cornell University Press, 1995 (in DRAGOVIĆ-SOSO, 2007)

DJOKIĆ, Dejan. (ed.) *Yugoslavism. Histories of a Failed Idea 1918-1992*. University of Wisconsin Press; 1st edition. 2003. ISBN 0299186148 (in DRAGOVIĆ-SOSO, 2007, in TYLOVÁ, 2017)

DRAGOVIĆ-SOSO, Jasna. *Why did Yugoslavia disintegrate? An overview of contending explanations*. (in COHEN J. Lenard, DRAGOVIĆ-SOSO, Jasna. (Ed.) *State Collapse in South-Eastern Europe: New Perspectives on Yugoslavia's Disintegration*. Central European Studies, Purdue University Press. 2007. ISBN 978-1-55753-461-3. pp. 1-29

DRBOHLAV, Dušan. *Imigrace a integrace cizinců v česku: Několik zastavení na cestě země v její migrační proměně z Davida na téměř Goliáše*. Geografie-Sborník ČGS, 4, 116, 401–421. 2011. (in ČAJIĆ, 2020)

DRBOHLAV, Dušan. *Migrace a (i)migranti v Česku: kdo jsme, odkud přicházíme, kam jdeme*. Vyd. 1 Praha: Sociologické nakladatelství SLON. ISBN 978-80-7419-039-1. 2010 (in ČAJIĆ, 2020)

DUIJINGS, Ger. „*History and Reminders in East Bosnia.*” Appendix 4 of Srebrenica: Reconstruction, Background, Consequences, and Analyses of the Fall of the Safe Area. Special Report of the Netherlands Institute of War Documentation, Amsterdam, 2002–2003 (in DRAGOVIĆ-SOSO, 2007)

DYRSTAD, Karin. *After ethnic civil war: Ethno-nationalism in the Western Balkans*. Department of Sociology and Political Science, Norwegian University of Science and Technology (NTNU) & Centre for the Study of Civil War, Peace Research Institute Oslo. 2012

EKMEČIĆ, Milorad. *Srbija između Evrope i Srednje Evrope*. Belgrade: Politika, 1992 (in DRAGOVIĆ-SOSO, 2007)

FEARON, J. D.; LAITIN, D. D. *Ethnicity, Insurgency, and Civil War*, American Political Science Review, Vol 97, No 1, February 2003 (in KLUSÁČEK, 2008)

FERGUSON, J. E., SALOMINAITE, E., BOERSMA, K. *Past, present and future: how the Lithuanian Diaspora in the Netherlands accumulates human capital from social capital*. Journal of Ethnic and Migration Studies, 13, 42, 2205–2225. 2016 (in COLUMBY, 2020)

FLERE, Sergej. *The Broken Covenant of Tito's People: The Problem of Civil Religion in Communist Yugoslavia*. East European Politics and Societies, Vol. 21, No. 4, p. 681–703. ISSN 0888-3254. 2007

GAGNON, V. P. *The Myth of Ethnic War. Serbia and Croatia in the 90s*. Cornell University Press. 2013 (in DRAGOVIĆ-SOSO, 2007)

GEMIGNANY, Marco. *The Past if Past: The Use of Memories and Self-Healing Narratives in Refugees from the Former Yugoslavia*. Journal of Refugee Studies Vol. 24, No. 1. Oxford University Press. 2011

GLENNY, Misha. *Balkán 1804-1999. Nacionalismus, válka a velmoci*. Brno: CENTA. 2003. ISBN 80-7257-976-2

HARBOM, L.; WALLENSTEEN, P. *Armed Conflict, 1989-2006*. Journal of Peace Research, Vol 44, No 5, 2007 (in KLUSÁČEK, 2008)

HELLO, E., SCHEEPERS, P., SLEEGERS, P. *Why the more educated are less inclined to keep ethnic distance: An empirical test of four explanations*. Ethnic and Racial Studies, 5, 29, 959–985. 2006 (in COLUMBY, 2020)

HLADKÝ, Ladislav. *Bosna a Hercegovina. Historie nešťastné země*. Brno: Nakladatelství Doplněk. 1996. ISBN 80-85765-61-6.

HLADKÝ, Ladislav. *Jugoslávské krize a její historické souvislosti*. 1. vydání. Jinočany: H+H. 1993. ISBN 80-85467-15-1

HUDSON, Kate. *Breaking the South Slav Dream: The Rise and Fall of Yugoslavia*. London: Pluto Press, 2003 (in DRAGOVIĆ-SOSO, 2007)

HUNTINGTON, Samuel. „*The Clash of Civilizations?*“ Foreign Affairs, Summer 1993, pp.22-49 (in DRAGOVIĆ-SOSO, 2007)

CHANDLER, David. “*Western Intervention and the Disintegration of Yugoslavia, 1989–1999*.” in HAMMOND, Philip., HERMAN, Edward S. (eds.). *Degraded Capability: The Media and the Kosovo Crisis*. London: Pluto Press, 2000 (in DRAGOVIĆ-SOSO, 2007)

CHOMSKY, Noam. *Jugoslávie: Mír, válka a rozpad*. Vydavatelství Torden. 2020. ISBN: 978-80-89903-18-4

JANSKÁ, E., PAUKNEROVÁ, K., KOROPECKÁ, M. *Transnational Behaviour of Ukrainian Remitting Migrants*. Tijdschrift voor Economische en Sociale Geografie, 5, 108, 656–668.2017 (in HENIG, 2007)

JIRKA, Luděk. „*Transnacionalismus a inkluze do majoritní společnosti: Neslučitelné perspektivy? Metodologická úvaha nad přístupy k migrantům*“. Lidé města 18, č. 1, 75-93, 2016

JOVIĆ, Dejan: *Ideologies and National Identities: The Case of Twentieth-Century Southeastern Europe*, Central European University Press, 2003

JOVIĆ, Dejan. *Jugoslavija-država koja je odumrla*. Zagreb: Prometej, 2003 (in DRAGOVIĆ-SOSO, 2007)

JOVIĆ, Dejan: *The disintegration of Yugoslavia, A Critical Review of Explanatory Approaches*. European Journal of Social Theory. 4(1), 101-120, 2001

KEARNEY, M. *The Local and the Global: The Anthropology of Globalization and Transnationalism*. Annual Review of Anthropology 24:547-565, 1995

KENNAN, George F. *The Other Balkan Wars: A 1913 Carnegie Endowment Inquiry in Retrospect with a New Introduction and Reflections on the Present Conflict*. Washington, DC: Carnegie Endowment for International Peace, 1993, pp. 11. (in DRAGOVIĆ-SOSO, 2007)

NEWCOMB, T. M. *Personality and Social Change*, New York: Dryden Press, 1943 (in WALL, 2018)

PAVKOVIĆ, Aleksandar. *The Fragmentation of Yugoslavia*. London: Macmillan, 1997 (in DRAGOVIĆ-SOSO, 2007)

PAVKOVIĆ, Aleksandar. „*Yugoslavia's Last Stand: A Utopia of Serb Intellectuals*” Macquarie University, 2003 (in DRAGOVIĆ-SOSO, 2007)

PAVLOWITCH, Stevan. “*Who is ‘Balkanizing’ Whom? The Misunderstandings between the Debris of Yugoslavia and an Unprepared West,*” Daedalus, Vol. 123, No. 2, Spring 1994. pp. 203-223 (in DRAGOVIĆ-SOSO, 2007)

PELIKÁN, Jan. *Dějiny Jihoslovanských zemí*. Lidové noviny, 1998. ISBN 80-7106-266-9

PELIKÁN, Jan, a kol. *Dějiny Srbska*. Praha: Lidové noviny, 2005. ISBN 80-7106-671-0.

PELIKÁN, Jan., TEJCHMAN, Miroslav. *Dějiny Jugoslávie (1918-1991)*. Praha: Karolinum, 1994 ISBN 80-7066-939-X.

PETERSON, Roger. *Understanding Ethnic Violence: Fear, Hatred, and Resentment in Twentieth Century Eastern Europe*. Cambridge University Press, 2002 (in DRAGOVIĆ-SOSO, 2007)

PORTELLI, Alessandro. *Smrt Luigiho Trastulliho a jiné příběhy. Forma a význam v orální historii*. Praha: Karolinum, 2020. ISBN: 978-80-2464-550-6

RUSINOW, Dennison. "The Avoidable Catastrophe." in RAMET, Sabrina P., ADAMOVICH, Ljubiša S. (eds.). *Beyond Yugoslavia*. Boulder: Westview, 1995 (in DRAGOVIĆ-SOSO, 2007)

RUSINOW, Dennison. "The Ottoman Legacy in Yugoslavia's Disintegration and Civil War," in BROWN, L. Carl (ed.), *Imperial Legacy: The Ottoman Imprint on the Balkans and the Middle East*. New York: Columbia University, 1996 (in DRAGOVIĆ-SOSO, 2007)

SAMBANIS, Nicholas. *What is a civil war? Conceptual and empirical complexities of an operational definition*, Journal of Conflict Resolution, Vol 48, No 6, December, 2004 (in KLUSÁČEK, 2008)

SELL, Louis. *Slobodan Milošević and the Destruction of Yugoslavia*. Durham: Duke University Press, 2002 (in DRAGOVIĆ-SOSO, 2007)

STOKES, Gale. "Solving the Wars of Yugoslav Succession," in NAIMARK, Norman, CASE, Holly (eds.). *Yugoslavia and its Historians*. Palo Alto: Stanford, 2003 (in DRAGOVIĆ-SOSO, 2007)

ŠESTÁK, Miroslav., TEJCHMAN, Miroslav., HAVLÍKOVÁ, Lubomíra., HLADKÝ, Ladislav., PELIKÁN, Jan. *Dějiny jihoslovanských zemí*. Lidové noviny, 1998. ISBN 80-7106-266-9

TAJFEL, Henri. *Human Groups and Social Categories: Studies in Social Psychology*. Cambridge: Cambridge University Press, 1981 (in WALI, 2018)

TAMMARU, T., STRÖMGREN, M., STJERNSTRÖM, O., LINDGREN, U. *Learning through contact? The effects on earnings of immigrant exposure to the native population*. Environment and Planning A, 12, 42, 2938–2955. 2010 (in COLUMBY, 2020)

TEJCHMAN, Miroslav. *Balkán ve 20. století*. Praha: Karolinum. 2016. ISBN 978-80-246-3178-3

TEJCHMAN, Miroslav., HRADEČNÝ, Pavel., ŠESTÁK, Miroslav. *Historické souvislosti rozpadu Jugoslávie*. 1. vydání, Praha: Historický ústav Akademie věd České republiky. 1996. ISBN 80-85268-58-2

THOMAS, Raju G. C. "Sovereignty, Self-Determination, and Secession: Principles and Practice." in THOMAS, Raju G. C. (ed.) *Yugoslavia Unraveled: Sovereignty, Self-Determination, Intervention*. Lanham: Lexington Books, 2003 (in DRAGOVIĆ-SOSO, 2007)

THOMSON, Alistair. *Four Paradigm Transformations in Oral History*. The Oral History Review, Vol. 34, Issue 1, pp. 49–70, ISSN 0094-1223

TODOROVA, Maria. *Imagining the Balkans*, Oxford University Press. 2009 (in DRAGOVIĆ-SOSO, 2007)

TRIPLETT, Norman. *The dynamogenic factors in peacemaking and competition'*, American Journal of Psychology, 1898. (in WALI, 2018)

VERTOVEC, Steven. „*Conceiving and researching transnationalism*“, Ethnic and Racial Studies, 22/.2, 1999 (in ČAJIĆ, 2020)

VLADISAVLJEVIĆ, Nebojša. „*Nationalism, Social Movement Theory, and the Grass Roots Movement of Kosovo Serbs, 1985–1988.*” Europe-Asia Studies, Vol. 54, No. 5, 2002 (in DRAGOVIĆ-SOSO, 2007)

VOJTĚCHOVSKÝ, Ondřej. *Dějiny a rozpad Jugoslávie jako předmět historických sporů*. Soudobé dějiny, roč. 21, č. 4. 2014

WACHTEL, Andrew. *Making a Nation, Breaking a Nation: Literature and Cultural Politics in Yugoslavia*. Palo Alto: Stanford University Press, 1998 (in DRAGOVIĆ-SOSO, 2007)

WALI, Farhaan. *An oral history approach to post-conflict identity in Bosnia and Herzegovina*. Oral History, Spring 2018, Vol. 46, No. 1, pp. 67-77. Published by: Oral History Society. 2018

WILCOCK, C. *Mobilising towards and imagining homelands: diaspora formation among U.K. Sudanese*. Journal of Ethnic and Migration Studies, 3, 44, 363–381. 2018 (in COLUMBY, 2020)

WOODWARD, Susan. *Balkan Tragedy*. Washington, DC: Brookings, 1995 (in DRAGOVIĆ-SOSO, 2007)

WOODWARD, Susan. *Socialist Unemployment: The Political Economy of Yugoslavia, 1945-1990*. Princeton University Press, 1995. 9780691025513 (in TYLOVÁ, 2018)

ZHOU, M., LIU, H. *Homeland engagement and host-society integration: A comparative study of new Chinese immigrants in the United States and Singapore*. International Journal of Comparative Sociology, 1–2, 57, 30–52. 2016 (in COLUMBY, 2020)

ŽÍLA, Ondřej. *Poločas rozpadu? Dvoji štěpení daytonské Bosny a Hercegoviny*. Porta Bakanica, VOL. 10, iss. 1-2, s. 5-20, 2018, ISSN 2570-5946

ŽÍLA, Ondřej. *Válečný konflikt v Bosně a Hercegovině a fenomén etnických čistek*. Soudobé dějiny XXI / 3, s. 279-314. ISSN 1210-7050

Absolventské práce:

COLUMBY, Nikola. *Život ex-Jugoslávčů v Praze*. Bakalářská práce. Praha: Univerzita Karlova, Katedra sociální geografie a regionálního rozvoje, Přírodovědecká fakulta. 2020

ČAJIČ, Sanina. *Imigrace uprchlíků původem z bývalé Jugoslávie do Prahy a jejich integrace do společnosti*. Bakalářská práce. Praha: Univerzita Karlova, Fakulta sociálních věd, Institut mezinárodních studií. 2020

DUHAN, Petr. *Hodnocení humanitární intervence v SRJ v roce 1999*. Bakalářská práce. Praha: Univerzita Karlova, Fakulta sociálních věd, Institut mezinárodních studií. Katedra amerických studií. 2014

KLUSÁČEK, Jan. *Rizikové faktory občanské války*. Bakalářská práce. Brno: Masarykova univerzita. Fakulta sociálních studií. 2008

TYLOVÁ, Kateřina. *Specifický vývoj Jugoslávie po 2. světové válce a různé pohledy na samosprávný socialismus*. Bakalářská práce, Praha: Univerzita Karlova, Fakulta sociálních věd, Institut mezinárodních studií. 2018

Online zdroje:

Balkaninsight: „Bosnia powerless to halt demographic decline.“ [Tim Judah](https://balkaninsight.com/2019/11/21/bosnia-powerless-to-halt-demographic-decline/), November 21, 2019 <https://balkaninsight.com/2019/11/21/bosnia-powerless-to-halt-demographic-decline/>

DRBOHLAV, Dušan., UHEREK, Zdeněk. „Reflexe migračních teorií“. Geografie – Sborník České geografické společnosti 112, č. 2, 1-18.

2007<https://www.tandfonline.com/doi/full/10.1080/21632324.2014.919715?instName=Charles+University>

Edib Jaganjac: viz např: <https://www.pametnaroda.cz/cs/jaganjac-edib-1957>

HENIG, David. *Transnacionalismus*. University of Durham. [AntropoWEBZIN 2-3/2007](https://antropo.webzine.org/2007/02/antropo-webzine-2-3-2007/)

Jugonostalgie je příznakem krize. “ S Ondřejem Vojtěchovským o Titově Jugoslávii a dnešním Balkánu. “ (připravil Miroslav Tomek). *A2*, 2019, roč. XV, č. 17, s. 20–21.

<https://www.advojka.cz/archiv/2019/17/jugonostalgie-je-priznakem-krize>

JUNGWIRTH, T. *Uprchlíctví a migrace ze zemí bývalé Jugoslávie*. Encyklopedie migrace, 2017 <https://www.encyclopediaofmigration.org/uprchlictvi-ze-zemi-byvale-jugoslavie/>

Lastavica, O Nama, <https://lastavica.org/o-nama/>

OTČENÁŠEK, Jaroslav. Imigranti z vybraných států Balkánu, [migraceonline.cz](https://migraceonline.cz/cz/e-knihovna/imigranti-z-vybranych-statu-balkanu), 2013. <https://migraceonline.cz/cz/e-knihovna/imigranti-z-vybranych-statu-balkanu>

„Prospěšná je práce těch balkanistů, kteří narušují orientalistické a balkanistické stereotypy.“ Rozhovor s Ondřejem Vojtěchovským. *Porta Balkanica. Časopis věnovaný zemím Balkánu a Jihovýchodní Evropy*, 2018, roč. X, č. 1–2, s. 74–77

Webové stránky města Doboj, sekce „historie města“ a „současnost“
<https://doboj.gov.ba/bs/doboj/kroz-istoriju/>; <https://doboj.gov.ba/bs/doboj/doboj-danas/>

Webové stránky města Banja Luka: <https://www.banjaluka.rs.ba/>

Webové stránky města Mostar: <https://www.mostar.ba/gradska-uprava/>

Otázky na strukturovaný rozhovor

Můžete mi říct něco o svém životě?

Jaký je váš etnický původ?

Můžete mi říct něco bližšího o rodině, ze které pocházíte?

Kolik let Vám bylo, když jste odešel/la z bývalé Jugoslávie?

Odcházel jste sám, nebo s někým?

Byla Praha cílovou stanicí, nebo jste směřoval jinam?

Jaké byly začátky Vašeho života v České republice?

Jaké bylo přijetí českou společností v 90. letech?

Naplnila se Vaše očekávání a představy? V čem ano a v čem ne?

Jak byste charakterizoval svůj život v České republice?

Jak zpětně reflektujete své rozhodnutí usadit se v ČR?

Patří do okruhu vašich přátel většinou ex-Jugoslávci, nebo Češi?

Jak často a při jakých příležitostech se s ex-Jugoslávci scházíte?

Je pro Vás komunita bývalých Jugoslávců důležitá? Co pro Vás tato komunita znamená?

Jak jste vnímal rozpad Jugoslávské federace v 90. letech a jak tuto historickou událost reflektujete?

Jak byste popsal situaci během rozpadu Jugoslávie a během občanské války?

Co považujete za příčiny rozpadu Jugoslávie?

Jak zasáhla válka váš život a život vaší širší rodiny?

Byl podle Vás tento válečný konflikt nevyhnutelný?

Byl podle Vás nevyhnutelný rozpad Jugoslávské federace?

Jaký je váš názor na Tita?

Jak vzpomínáte na situaci v Jugoslávii po Titově smrti a před vypuknutím války?

Jaké bylo vaše dětství a mládí v bývalé Jugoslávii?

Jaký je váš názor na titoismus?

Jak moc se změnil život ve státech bývalé Jugoslávie (v Bosně) po občanské válce a rozpadu federace?

Jak často se do bývalé Jugoslávie vracíte?

Zachováváte jugoslávské tradice a svátky? Jsou tyto svátky jednotné pro všechny ex-Jugoslávce?

Jak vypadá situace dnes po téměř třiceti letech?

Patří mezi Vaše nejbližší přátele lidé z Bosny, nebo z jiných států bývalé Jugoslávie?

Plánujete se na Balkán trvale nebo částečně vrátit?

Považují se vaše děti za Čechy? Jak vaše děti vnímají svůj balkánský původ?

Jak si vysvětľujete, že bývalí Jugoslávci tvoří jednotnou diasporu?

Jak vypadá interakce členů Lastavice?

Jakým činností se v rámci Lastavice věnujete?

Plánujete se v budoucnu na Balkán vrátit?

Co se týká vaší identity, jak se dnes po téměř třiceti letech v České republice cítíte?

Považujete se za jugonostalgika?
